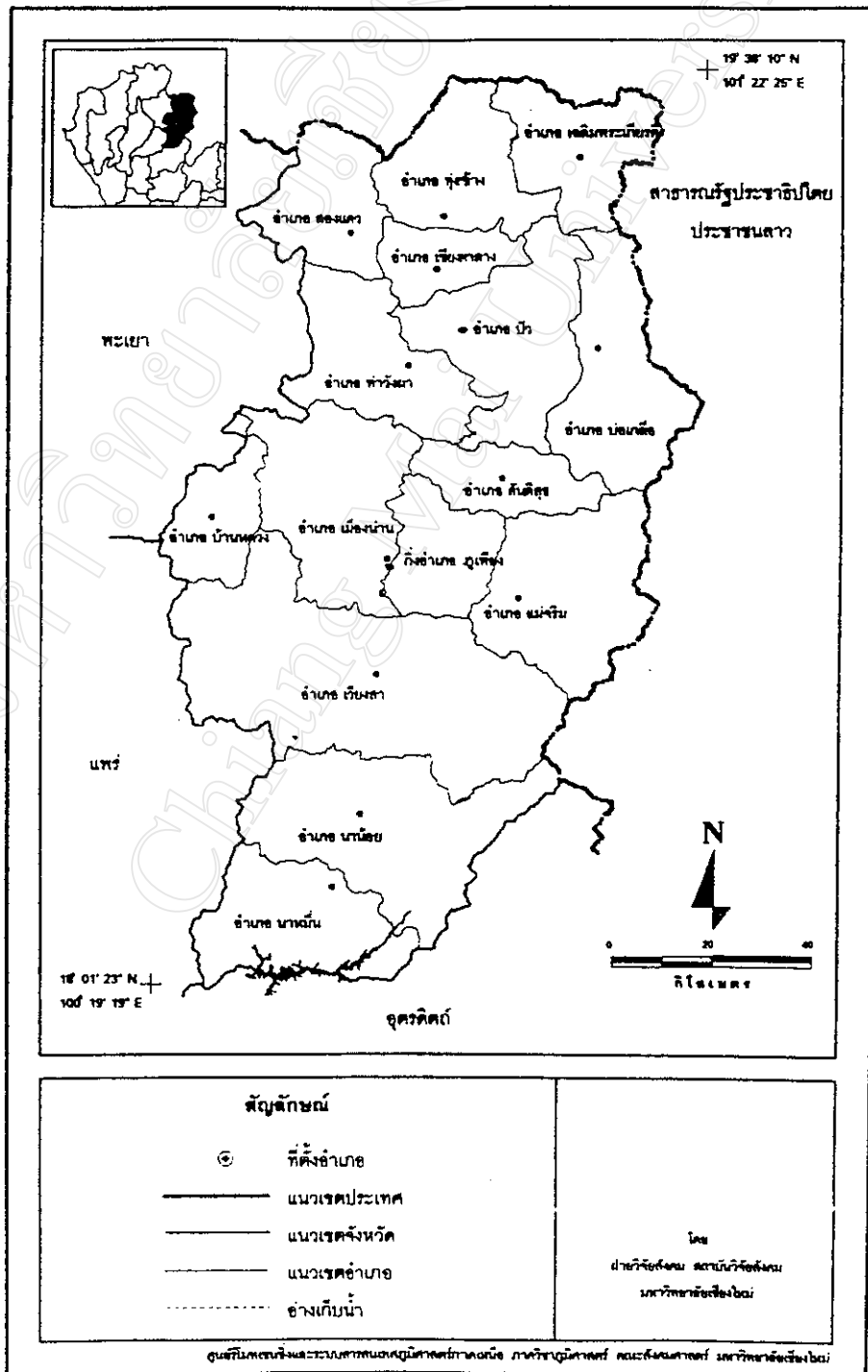

บทที่ 4

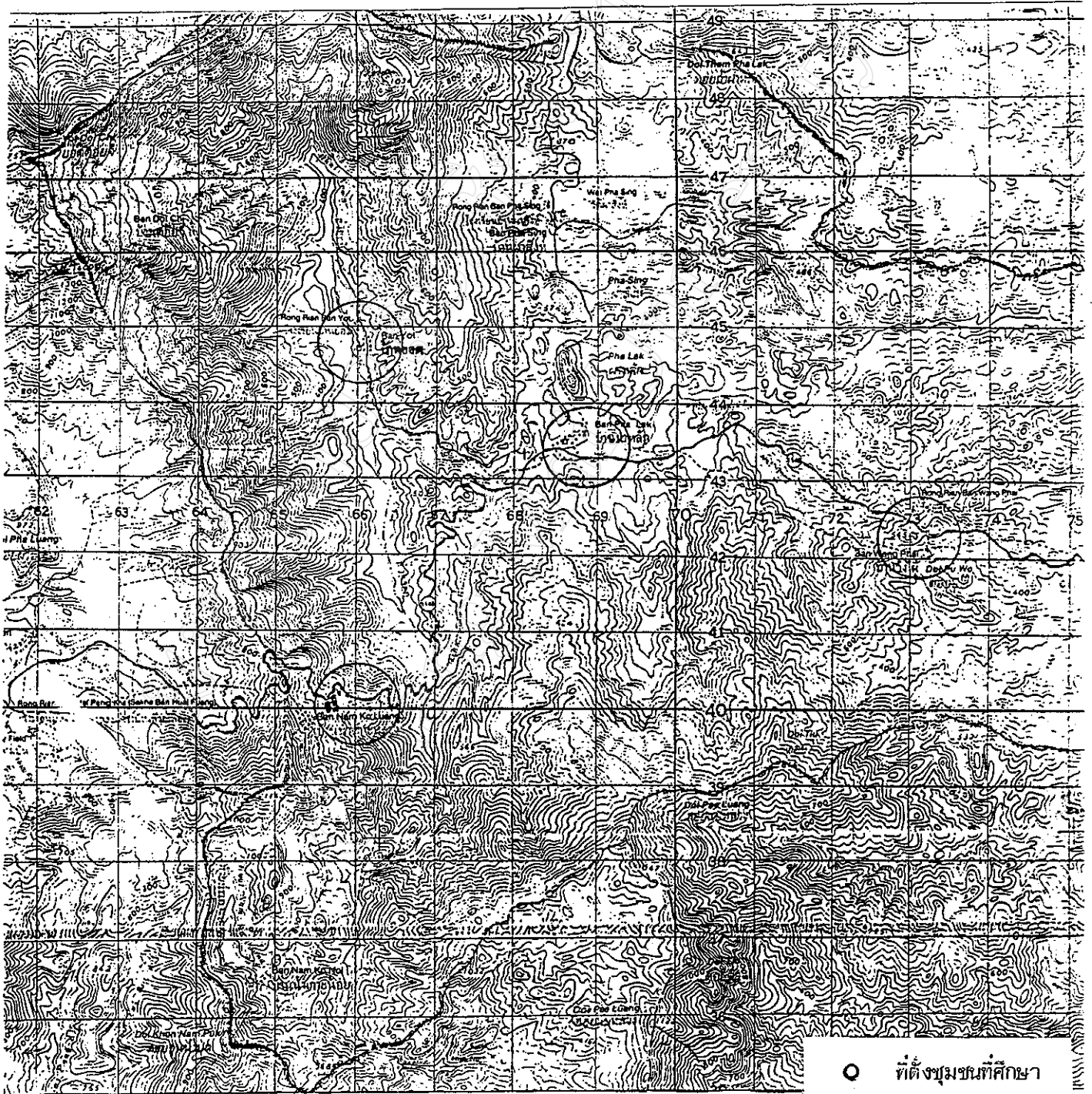
ผลการศึกษา

การศึกษาใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอด ผู้ศึกษาได้เลือกชุมชนที่ตั้งอยู่ภายในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอด อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน (แผนที่ 4.1) ซึ่งเป็นเขตป่าอนุรักษ์อันเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร จำนวน 4 หมู่บ้าน (แผนที่ 4.2) คือ ชุมชนบ้านยอด ชุมชนบ้านผาหลัก ทั้งสองชุมชนเป็นชาวไทยลื้อ และชุมชนบ้านวังไผ่ บ้านน้ำเกาะ ซึ่งทั้งสองชุมชนหลังเป็นชาวไทยภูเขา เผ่าเย้า หรือเมี่ยน การที่เลือกชุมชนทั้ง 4 หมู่บ้าน เป็นชุมชนกรณีศึกษา ก็เนื่องจากพื้นที่ที่ตั้งของชุมชนขณะนี้ อยู่ในบริเวณพื้นที่ที่เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารอันเป็นส่วนหนึ่ง หรือสาขาหนึ่งของต้นน้ำของแม่น้ำน่าน ในปัจจุบันอยู่ในความรับผิดชอบของหน่วยจัดการต้นน้ำห้วยยอด ซึ่งเป็นหน่วยงานของรัฐ โดยกรมป่าไม้ มีหน้าที่ดูแลฟื้นฟูสภาพป่าบริเวณต้นน้ำลำธารของลุ่มน้ำน่าน และการดำเนินนโยบายเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ บริเวณแหล่งต้นน้ำลำธาร ย่อมส่งผลกระทบต่อชุมชนที่อยู่อาศัยมาก่อนอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น เป็นสาเหตุทำให้เกิดข้อขัดแย้งต่าง ๆ ระหว่างชุมชนกับรัฐ ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในบริเวณพื้นที่อันเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร แต่จากบทเรียนที่ผ่านมาทำให้ชุมชนที่อาศัยในบริเวณลุ่มน้ำต่าง ๆ ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำหลาย ๆ ชุมชน ได้แสดงศักยภาพให้รัฐเห็นว่า ชุมชนสามารถปกป้องรักษาป่าไม้ในด้านการใช้ประโยชน์ และจัดการป่าไม้ ตลอดจนอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างสมดุลตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน แต่ก็มีหลายชุมชนที่ไม่สามารถทนต่อกระแสของการพัฒนา ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลัก ทำให้ชุมชนเหล่านั้น เกิดความไม่มั่นคง และล่มสลาย เป็นสาเหตุทำให้รัฐเข้ามาดำเนินการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ชาวบ้านพึ่งพิง อันได้แก่ ดิน น้ำ และป่าไม้ในที่สุด ฉะนั้นการแสดงผลศักยภาพของชุมชนในการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ อันเป็นการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นการจัดการภายในชุมชน ระหว่างชุมชน หรือระหว่างชุมชนกับรัฐ ก็เป็นแนวทางหนึ่งที่ชุมชนและรัฐสามารถจะนำไปประกอบการพิจารณาและตัดสินใจในการวางนโยบายเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตตามสภาพความเป็นจริงของชุมชนให้มากที่สุดและให้เกิดความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติ จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะศึกษาเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำ ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ เพื่อลดความขัดแย้งต่าง ๆ และทำให้เกิดความยั่งยืนของทรัพยากรป่าไม้ ต่อไป

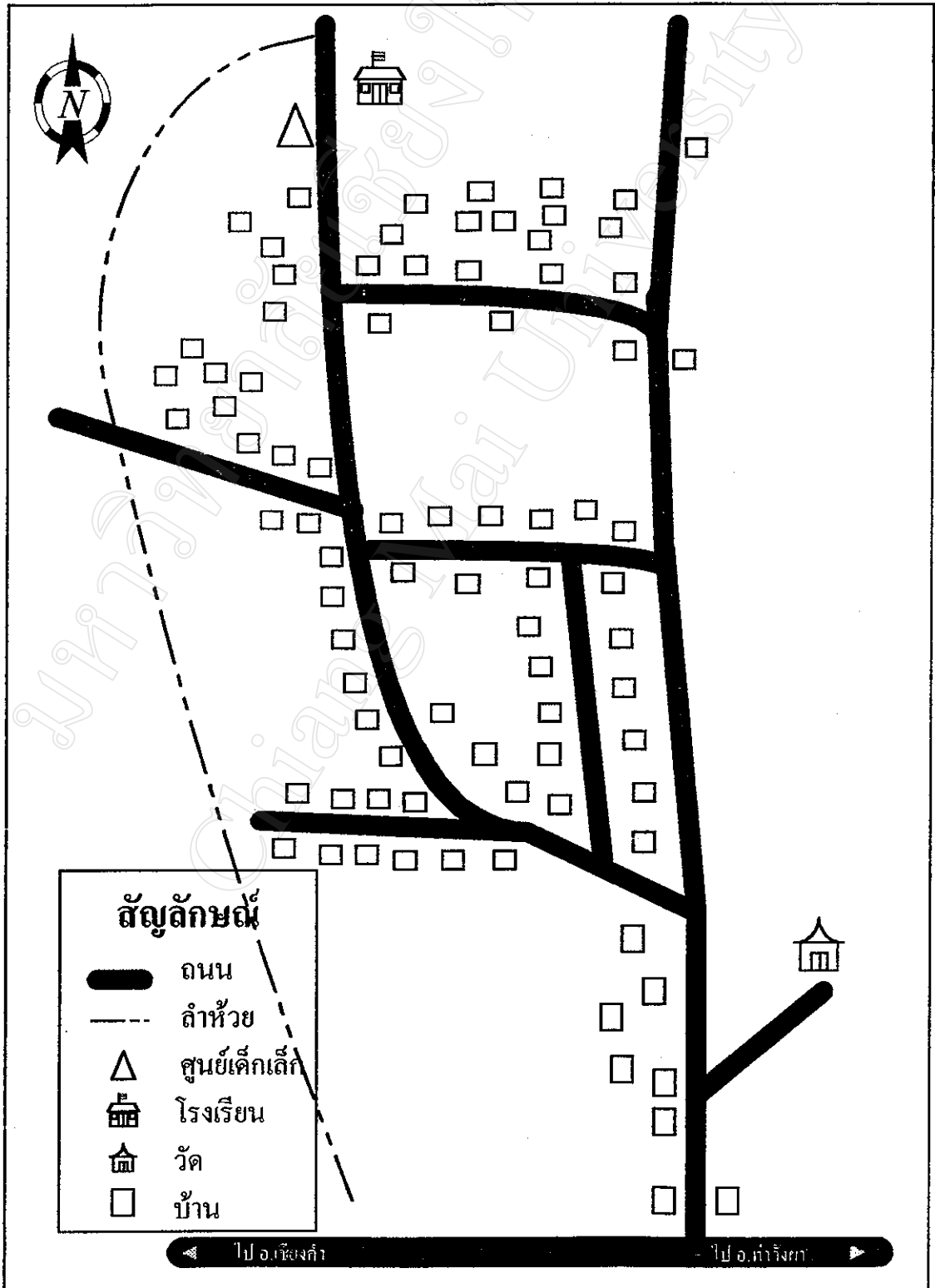
ภาพที่ 3 แผนที่แสดงเขตการปกครองจังหว็ด่าน

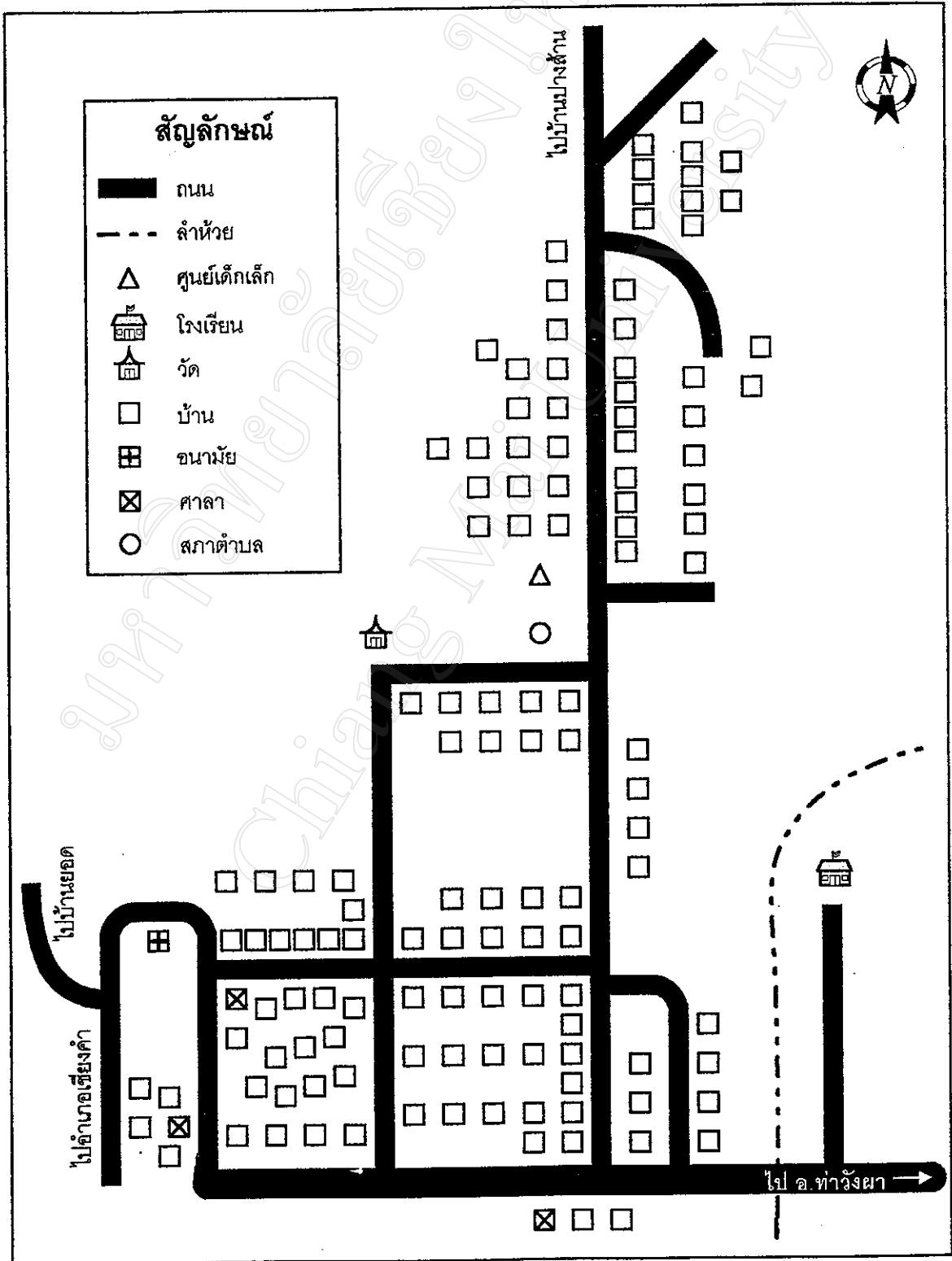
ภาพที่ 4 แผนที่สังเขปแสดงที่ตั้งหมู่บ้านกรณศึกษา

ภาพที่ 5 แผนที่สังเขปแสดงที่ตั้งชุมชนบ้านยอด

ภาพที่ 6 แผนที่ผังเขตแสดงที่ตั้งชุมชนบ้านผาหลัก

ในการศึกษาครั้งนี้ได้แบ่งการศึกษาเป็น 4 ส่วน ประกอบด้วย

1. สภาพทั่วไปของชุมชน
2. การใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้
3. รูปแบบและกระบวนการจัดการทรัพยากรป่าไม้แต่ละชุมชน
4. การจัดการทรัพยากรป่าไม้ระหว่างชุมชน

4.1 สภาพทั่วไปของชุมชน

เนื่องจากชุมชนที่ศึกษาเป็นชุมชนที่มีความแตกต่าง ๆ ในด้านชาติพันธุ์ จำนวน 2 ชาติพันธุ์ คือ ชาติพันธุ์ไทลื้อ ได้แก่ ชุมชนบ้านยอด และชุมชนบ้านผาหลัก ส่วนอีกชาติพันธุ์คือเข่า หรือเมี่ยน ได้แก่ ชุมชนบ้านน้ำเกาะ และชุมชนบ้านวังไผ่ ทำให้วิถีการดำรงชีวิต วัฒนธรรม ประเพณีของแต่ละชาติพันธุ์ย่อมแตกต่างกันไป ฉะนั้นเพื่อให้เกิดภาพชัดเจนในการพรรณนาประวัติความเป็นมา ตลอดจนสภาพทางด้านเศรษฐกิจ และสังคมของแต่ละชุมชน จึงแบ่งชุมชนออกเป็น 2 กลุ่มตามชาติพันธุ์ คือ ชุมชนไทลื้อ และชุมชนเข่า หรือเมี่ยน

4.1.1 ชุมชนไทลื้อ

ก. ประวัติความเป็นมาและลักษณะทางภูมิศาสตร์

บ้านยอด ตามหลักฐานปรากฏว่า เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2442 เป็นเมืองยอด ขึ้นอยู่กับแขวงขุนน่าน ปัจจุบันเป็นบ้านยอด หมู่ที่ 2 ตำบลยอด อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน (แผนที่ 4.3) ประชากรบ้านยอดเป็นชาวไทลื้อ เชื้อชาติไทย สัญชาติไทย อพยพมาจากแคว้นสิบสองปันนา นับถือศาสนาพุทธ ปัจจุบันมีจำนวนประชากร จำนวน 84 ครัวเรือน 360 คน (ตารางที่ 4.1) มีโรงเรียนประถมศึกษา 1 โรงเรียน คือโรงเรียนบ้านยอด ตั้งเมื่อ ปี พ.ศ. 2516 วัด 1 แห่ง คือวัดบ้านยอด สร้างเมื่อปี พ.ศ. 2344 แต่มีพื้นที่คับแคบ จึงได้ย้ายไปทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน ชุมชนตั้งอยู่ทางทิศเหนือของจังหวัดน่าน ห่างจากจังหวัดน่านประมาณ 101 กิโลเมตร ห่างจากอำเภอสองแคว ประมาณ 21 กิโลเมตร มีลำน้ำยอดไหลผ่าน เส้นทางคมนาคมเข้าหมู่บ้านเป็นถนน รพช. ลาดยาง มีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ ติดกับอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา

ทิศตะวันออก ติดกับบ้านผาสิงห์ ตำบลยอด อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน

ทิศใต้ ติดกับบ้านผาหลัก ตำบลยอด อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน

ทิศตะวันตก ติดกับบ้านน้ำเกาะ ตำบลยอด อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน

สภาพภูมิประเทศของบ้านยอด เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ระหว่างหุบเขา และเทือกเขาที่ปกคลุมไปด้วยป่า ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของลำห้วยหลายสาย โดยมีขุนน้ำยอด เป็น

ขุนน้ำหลักที่ใช้ในการอุปโภค บริโภคและทำการเกษตรของชุมชน อยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเล ประมาณ 300 เมตร

บ้านผาหลัก เมื่อประมาณ พ.ศ. 2390 ได้มีคนไทลื้อ อพยพมาจากบ้านแฮะ อำเภอท่าวังผา มาตั้งถิ่นฐานปัจจุบัน คือ บ้านผาหลัก (แผนที่ 4.4) ไก่ล้านน้ำยอด แต่เดิมมีความเชื่อนับถือผี ปัจจุบันนับถือศาสนาพุทธ หมู่บ้านตั้งเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ. 2460 ปัจจุบันมีจำนวนประชากร จำนวน 129 ครัวเรือน 617 คน (ตาราง 4.1) มีโรงเรียนประถมศึกษา 1 โรงเรียน คือ โรงเรียนบ้านผาหลัก วัด 1 แห่ง คือ วัดผาหลัก สำนักสงฆ์ 1 แห่ง คือ สำนักสงฆ์ ถ้ำผาหลัก สถานีอนามัยตำบล จำนวน 1 แห่ง และที่ทำการสภาตำบล ปัจจุบันมีไฟฟ้า โทรศัพท์และประปาภูเขา

บ้านผาหลัก ตั้งอยู่หมู่ที่ 3 ตำบลยอด อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน มีเส้นทางคมนาคม ถนนตัดผ่านเมื่อปี พ.ศ. 2520 อยู่ห่างจากจังหวัดน่าน ประมาณ 97 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากอำเภอสองแควประมาณ 17 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	ติดกับบ้านผาสิงห์ ตำบลยอด อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน
ทิศตะวันออก	ติดกับบ้านวังไผ่ ตำบลยอด อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน
ทิศใต้	ติดกับภูเขาสูง
ทิศตะวันตก	ติดกับบ้านยอดและบ้านน้ำเกาะ ตำบลยอด อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน

สภาพภูมิประเทศตั้งอยู่ในที่ราบบริเวณหุบเขา อยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลปานกลาง ประมาณ 300 เมตร มีแหล่งน้ำตามธรรมชาติ คือ ลำห้วยยอด และลำห้วยย่อยไหลผ่าน มีน้ำตลอดปี ประชาชนประกอบอาชีพทำการเกษตร

ข. สภาพทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ

สภาพทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนไทลื้อทั้งสองหมู่บ้าน เป็นสังคมแบบเครือญาติ มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันอยู่สูง สังเกตได้จากการทำการเกษตร เช่น การทำนาข้าว ยังจะมีการเอาแรงกันระหว่างเครือญาติกันอยู่ แต่ในยามที่แรงงานในครอบครัวขาดแคลนก็จะมีการจ้างแรงงาน ค่าจ้างแรงงานเก็บเกี่ยวข้าวตกประมาณ วันละ 50 – 70 บาท ในชุมชนบ้านผาหลัก จะมีตระกูลหลักอยู่ประมาณ 2 ตระกูล คือ ตระกูลผาหลัก และตระกูลรักษา ส่วนชุมชนบ้านยอดมีตระกูลอยู่ประมาณ 2 ตระกูล คือ ตระกูลปู่ก่อ และตระกูลลื้อ โดยตระกูลปู่ก่อ ได้แก่ นามสกุล คนตรงใจหมั่น และตระกูลลื้อ ได้แก่ นามสกุล รักษา คนชื้อ และทองสุข ซึ่งหากสืบสาวแล้วจะเห็นว่าชุมชนชาวไทลื้อทั้งสองหมู่บ้านจะมีความสัมพันธ์กันทางเครือญาติ ในอดีตการแต่งงานของชุมชนบ้านยอดและบ้านผาหลักจะแต่งงานกันภายในกลุ่มเครือญาติกันหรือ

ระหว่างสองหมู่บ้านเพราะมีหมู่บ้านติดต่อกัน แต่ในปัจจุบันมีการแต่งงานกับคนภายนอกหมู่บ้าน อื่นมากขึ้น เพราะมีการติดต่อกับสังคมภายนอกมากกว่าในอดีต

ชาวไทลื้อบ้านยอค และบ้านผาหลักนับถือศาสนาพุทธ โดยทั้งสองหมู่บ้านมีวัด เหมือนชาวล้านนาทางภาคเหนือโดยทั่วไป นอกจากนี้ยังมีประเพณีการเลี้ยงผีที่คงเจ้าหลวงปู่ อันเป็นผีเจ้านาย เป็นที่เคารพของชุมชนในบริเวณนี้ โดยจะมีการเลี้ยงทุกปี ประมาณวันขึ้น 13 ค่ำ เดือน 3 โดยชาวบ้านไทลื้อ ถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่จะช่วยคุ้มครองปกป้องรักษาชุมชนให้มีความสงบสุข และบริเวณดังกล่าวจะเป็นป่าทึบ ในสมัยก่อนจะไม่มีใครเข้าไปในบริเวณดังกล่าว เพราะหากใครไม่เชื่อเข้าไปก็จะได้รับอันตรายล้มป่วยไม่สบายบางคนถึงแก่ชีวิต และจะต้องไปทำพิธีขอขมา เพื่อให้ชาวบ้านอยู่อย่างร่มเย็น ต่อมาได้มีพระครูคงมาบิภกรุดและได้ทำพิธี เพื่อไม่ให้ ผีเจ้าหลวงปู่ทำอันตรายแก่ชาวบ้านพร้อมกับขอให้ชาวบ้านทำพิธีเลี้ยงผีเจ้านายโดยที่ไม่ต้องไปฆ่าไก่และฆ่าหมูเพื่อเลี้ยงผี ให้นำเอาผลไม้ต่าง ๆ ไปเลี้ยงผีแทน แต่เนื่องจากชาวบ้านยังมีความเชื่อ และความฝังใจเกี่ยวกับเรื่องนี้อยู่กลัวจะถูกทำอันตรายจากผีเจ้าหลวงปู่ จึงยังคงมีการ ฆ่าไก่ และ ฆ่าหมูเลี้ยงผีเหมือนเดิม แต่ในปัจจุบันพิธีเลี้ยงผีเจ้าหลวงปู่ได้ลดความสำคัญลงคงจะมีแต่ ผู้เฒ่า ผู้แก่ของทั้งสองหมู่บ้านไปทำพิธีเท่านั้น (สัมภาษณ์ลูกใจ คนตรง และพระอธิการผาย โยชมุตโต เจ้าอาวาสวัดบ้านยอค)

บ้านยอค และบ้านผาหลัก มีไฟฟ้า โทรศัพท์สาธารณะ และระบบน้ำประปาภูเขา ของชาวบ้าน มีสถานบริการสาธารณะ ได้แก่ โรงเรียนบ้านยอค โรงเรียนบ้านผาหลัก วัดบ้านยอค วัดบ้านผาหลัก สถานีอนามัยตำบลยอค หอกระจายข่าวและเสียงตามสาย ถึงเก็บน้ำ ของทางราชการ เป็นต้น

ลักษณะทางประชากร

ตาราง 4.1 แสดงข้อมูลประชากร

ลักษณะทางประชากร	บ้านยอค	บ้านผาหลัก	หน่วย
จำนวนครัวเรือน	84	129	ครัวเรือน
จำนวนครอบครัว	87	147	ครอบครัว
ประชากรทั้งหมด	360	617	คน
- ประชากรชาย	190	311	คน
- ประชากรหญิง	170	306	คน
พื้นที่อยู่อาศัย	50	60	ไร่
พื้นที่ทำกิน	1,470	2,701	ไร่
โรงเรียนขนาดเล็ก	4	5	แห่ง

ที่มา : ข้อมูลจาก กชช. 2 ค ปี 2539 และหน่วยจัดการต้นน้ำห้วยยอค

จากตาราง 4.1 แสดงข้อมูลจำนวนประชากรของบ้านยอด และบ้านผาหลัก ตำบลยอด อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน ซึ่งเป็นพื้นที่เป้าหมายในการศึกษา พบว่า ชุมชนบ้านห้วยยอดมีจำนวน ครัวเรือน 84 ครัวเรือน 87 ครัวเรือน ประกอบด้วยประชากรทั้งหมด 360 คน เป็นประชากรชาย จำนวน 190 คน ประชากรหญิง จำนวน 170 คน มีขนาดพื้นที่ของหมู่บ้านทั้งหมด จำนวน 1,520 ไร่ แบ่งเป็นที่อยู่อาศัย จำนวน 50 ไร่ ที่ทำกิน จำนวน 1,470 ไร่ และในหมู่บ้านมีโรงเรียนขนาดเล็ก จำนวน 4 โรงเรียน ส่วนชุมชนบ้านผาหลักมี จำนวน 311 คน ประชากรหญิง จำนวน 306 คน มีขนาดพื้นที่ของหมู่บ้านทั้งหมด จำนวน 2,761 ไร่ แบ่งเป็นที่อยู่อาศัย จำนวน 60 ไร่ ที่ทำกิน 2,701 ไร่ และมีโรงเรียนขนาดเล็ก จำนวน 5 โรงเรียน

การปกครองในอดีตการปกครองทั้งสองหมู่บ้านใช้หลักการปกครอง แบบจารีตประเพณี และความเชื่อ ในปัจจุบันการปกครองของหมู่บ้านยอด และหมู่บ้านผาหลัก มีลักษณะเหมือนหลาย ๆ หมู่บ้าน กล่าวคือ มีคณะกรรมการหมู่บ้านที่ตั้งขึ้นตามระเบียบการปกครองส่วนท้องถิ่นของกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย มีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ดูแลหมู่บ้าน มีคณะกรรมการแบ่งเป็นฝ่ายต่าง ๆ แต่ละฝ่ายจะมีคณะกรรมการให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ปัจจุบันมีฐานะเป็นสภาตำบลยอดอยู่ ยังไม่ได้ตั้งเป็นองค์การบริหารส่วนตำบล สำหรับการปกครองหมู่บ้าน ทั้งสองผู้ใหญ่บ้านมีบทบาทสำคัญ โดยเฉพาะการติดต่อและประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ปัจจุบันหมู่บ้านยอดมีผู้ใหญ่บ้าน ชื่อ นายปลา ทองสุข และบ้านผาหลักมีผู้ใหญ่บ้าน ชื่อ นางเรไร เรศมณเฑียร (เป็นลูกสาวของอดีตผู้ใหญ่บ้านเก่า)

ลักษณะด้านเศรษฐกิจ

ชุมชนบ้านยอดและชุมชนบ้านผาหลัก ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่อาศัยการทำนา ทำไร่ ทำสวน เป็นหลักในการเลี้ยงชีพที่ดินจึงถือเป็นฐานการผลิตที่สำคัญของชาวบ้านในอดีตการจับจองพื้นที่ที่ทำกินไม่ค่อยมีปัญหา บริเวณที่ราบระหว่างหุบเขา จะถูกขุดปรับให้เป็นนาตามภูมิประเทศ สำหรับพื้นที่ไร่ชาวบ้านจะบุกเบิกแผ้วถางพื้นที่ป่าครอบคร้วละ 5-6 แห่ง แต่ในสมัยปัจจุบัน การกระทำเช่นนั้นไม่สามารถจะทำได้ เนื่องจากมีปัจจัยหลายอย่าง เช่น การเพิ่มจำนวนประชากร การลดลงของพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการทำกิน การถูกจำกัดด้วยกฎหมายป่าไม้ หรือแม้แต่กฎระเบียบที่ใช้ในการควบคุมการใช้ประโยชน์ป่าของหมู่บ้านอันเป็นบทเรียนที่ชาวบ้าน ได้รับผลกระทบเมื่อป่าถูกทำลาย การทำกินในที่ดินปัจจุบันจึงเป็นลักษณะการครอบครองที่ดินจับจองมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ชาวบ้านทุกคนต่างก็ยอมรับสิทธิความเป็นเจ้าของซึ่งกันและกัน แม้ว่าที่ดินเหล่านี้ในหมู่บ้านยอดมิได้รับรองสิทธิกรรมสิทธิ์ใด ๆ จากทางราชการก็ตาม แต่ที่ดินสำหรับทำนา ของหมู่บ้านผาหลักบางส่วน ได้มีการรับรองสิทธิกรรมสิทธิ์ของทางราชการ

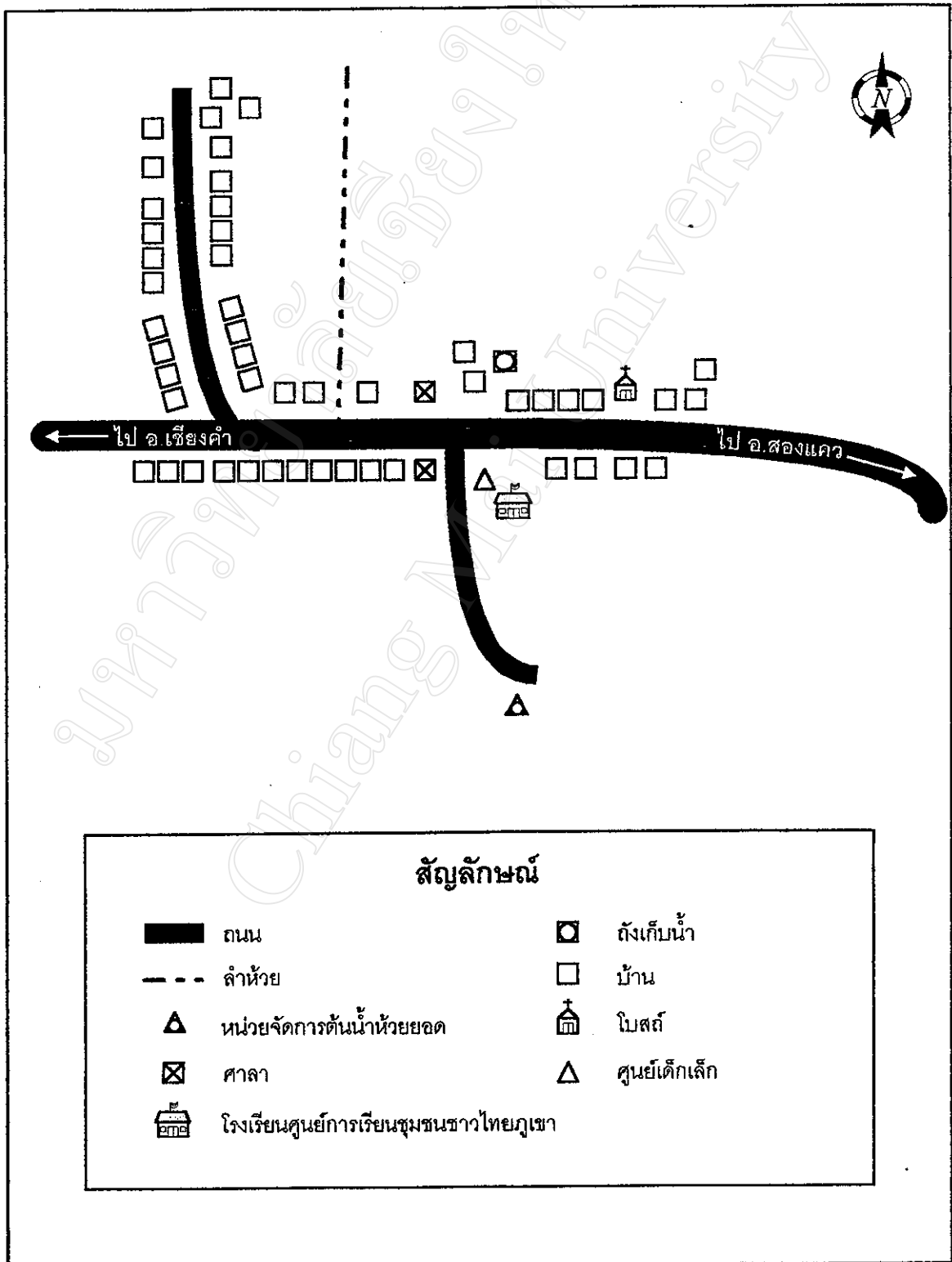
แล้วบางพื้นที่ ทำให้การผลิตทางด้านเกษตรกรรมของชุมชนทั้งสองหมู่บ้าน ซึ่งประกอบอาชีพทางด้านเกษตร มีการผลิตพืชผลทางเกษตรกรรม เป็น 2 ลักษณะ ได้แก่

การผลิตเพื่อบริโภค พืชที่ผลิตเพื่อบริโภคที่สำคัญที่สุดของชาวไทลื้อ คือ ข้าว ซึ่งมีทั้งการทำนาค้า และการทำไร่ข้าวบนที่ลาดชันบนภูเขา ผลผลิตข้าวจึงไม่ค่อยแน่นอนขึ้นอยู่กับสภาพดินฟ้าอากาศ ปริมาณน้ำฝน และสภาวะการระบาดของโรคต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีการปลูกฝ้ายเพื่อใช้สอยภายในครัวเรือน

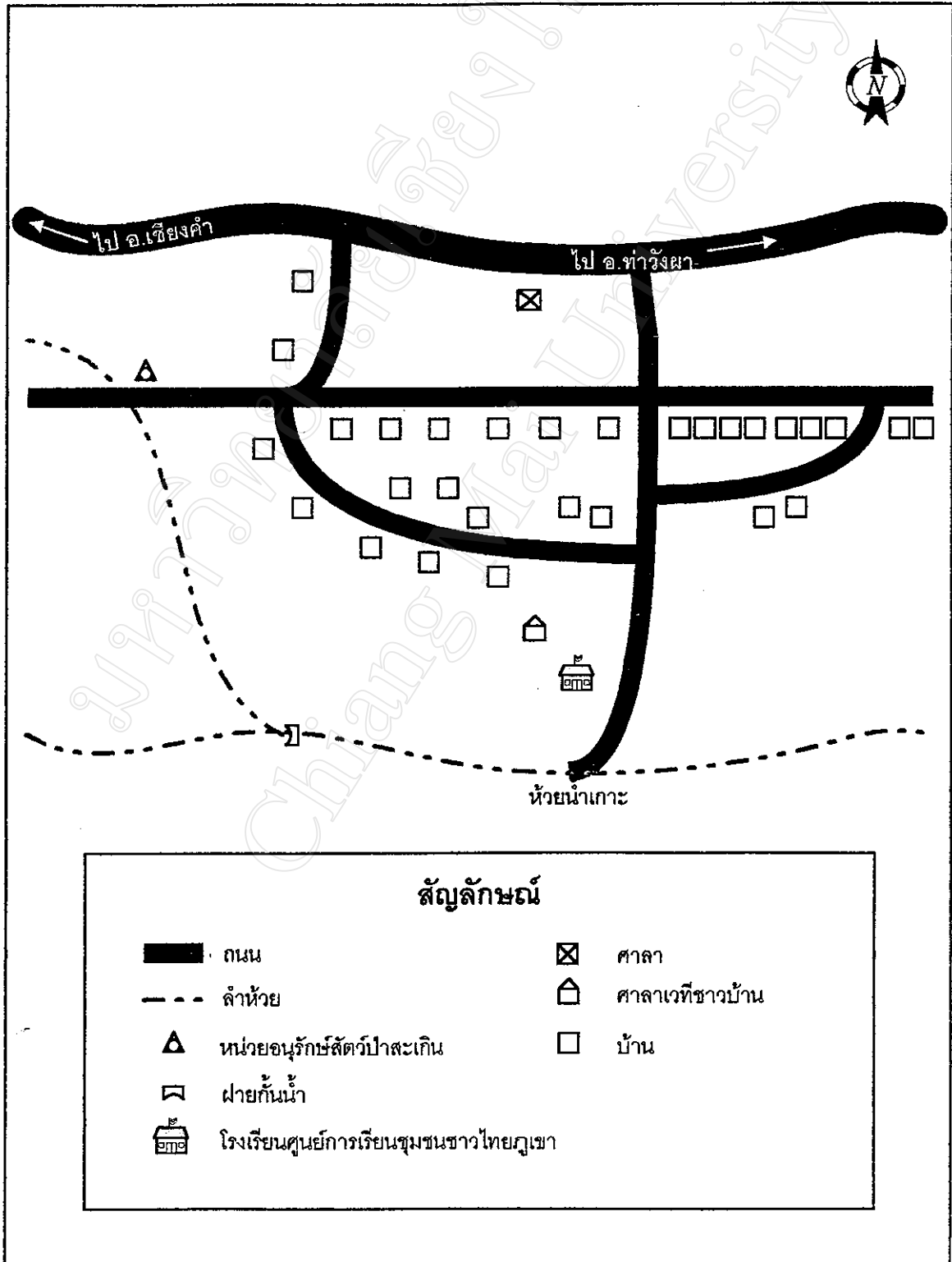
การผลิตเพื่อขาย ในหมู่บ้านยอด และบ้านผาหลัก ในอดีตผลิตผลส่วนใหญ่จากการทำการเกษตรจะใช้บริโภคในครัวเรือน ต่อมาเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2514 มีการต่อสู้แย่งชิงมวลชนระหว่างรัฐ และพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และมีการให้ทำสัมปทานป่าไม้ในปี พ.ศ. 2518 จึงได้มีการตัดถนนเข้ามาเพื่อทำไม้ชุมชนเริ่มได้รับอิทธิพลจากนโยบายของรัฐ ในการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจในประมาณปี พ.ศ. 2521 – 2522 รัฐบาลได้ตัดถนนผ่านชุมชน ทำให้ชาวบ้านจึงได้หันมาสนใจในการปลูกพืชหรือทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ โดยมีการปลูกข้าวโพด ซึ่งจะมีพ่อค้าจากอำเภอท่าวังผา นำเอาเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย สารเคมีกำจัดศัตรูพืชต่าง ๆ มาส่งเสริมให้ปลูก เมื่อถึงฤดูการเก็บเกี่ยว เกษตรกรจะต้องนำเอาผลผลิตทั้งหมดขายให้แก่นายเจ้าของเงินทุน เจ้าของเงินทุนจะหักเงินกู้พร้อมดอกเบี้ย ส่วนที่เหลือจึงจะเป็นของผู้ปลูก แต่บางรายได้ไปกู้เงินจากภาครัฐ เช่น สหกรณ์การเกษตร และธนาคารเพื่อการเกษตร และสหกรณ์ (ธกส.) โดยให้กู้รายละ 15,000 – 30,000 บาท โดยใช้บุคคลภายในกลุ่มค้ำประกัน ซึ่งเป็นการกู้ระยะสั้นภายใน 1 ปี เกษตรกรจะต้องส่งทั้งดอกและต้น เพื่อนำไปลงทุนในการทำการผลิต บางปีผลผลิตดี ราคาดี ก็จะมีรายได้สูงแต่บางปี ผลผลิตไม่ดีเนื่องจากดิน ฟ้าอากาศ และปริมาณน้ำฝน ไม่เพียงพอ หรือมีการระบาดของโรคพืช ก็ทำให้เกษตรกรขาดทุน จะเห็นว่าการทำเกษตรกรรมดังกล่าวค่อนข้างเสี่ยง ราคาผลผลิตไม่แน่นอน เกษตรกรไม่มีอำนาจในการต่อรอง ทำให้เกษตรกรหลายรายประสบปัญหาภาวะหนี้สิน ซึ่งในปัจจุบันได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศชุมชน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องดิน น้ำ และป่าไม้ค่อนข้างรุนแรง

นอกจากนี้ในชุมชนของบ้านยอด และบ้านผาหลัก มีการทำสวนมะแขว่น เป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ ซึ่งแต่ก่อนเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และมีบางส่วนได้ปลูกเสริมขึ้นรอบ ๆ บริเวณที่สวน ไร่ และชายขอบป่ารอบ ๆ หมู่บ้าน อันเป็นพืชที่ทำรายได้ให้แก่ชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้าน

ภาพที่ 7 แผนที่สังเขปแสดงที่ตั้งชุมชนบ้านวังไผ่

ภาพที่ 8 แผนที่สังเขปแสดงที่ตั้งชุมชนบ้านน้ำเกาะ

4.1.2 ชุมชนเฒ่า หรือเมี้ยน

ก. ประวัติความเป็นมา และลักษณะภูมิประเทศ บ้านวังไผ่

ชุมชนบ้านวังไผ่ เดิมชื่อบ้านผาเง็ม อพยพมาจากบ้านคอยคู อำเภอปง จังหวัด เชียงราย (ปัจจุบันจังหวัดพะเยา) มาตั้งถิ่นฐานที่บ้านขุนน้ำพริก ตำบลนาไร่หลวง อำเภอ เชียงกลาง จังหวัดน่าน อยู่ที่ขุนน้ำพริกประมาณ 10 ปี ขณะนั้นทางราชการได้ทำการกวาดล้าง พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) จึงได้อพยพจากบ้านขุนน้ำพริกไปหาที่อยู่ใหม่ ในปี พ.ศ. 2514 โดยผู้มาอาศัยกลุ่มแรก ชื่อ นายปลื้ม แซ่เต๋น เป็นผู้นำซึ่งขณะนั้นมีประมาณ 7 ครอบครัว และต่อมาได้อพยพตามมาอีกในปี พ.ศ. 2517 โดยการนำของนายแสงเจียว แซ่เต๋น และตั้งชื่อหมู่บ้านที่อพยพมาอยู่นี้ว่า บ้านผาเง็ม ต่อมาในเมื่อวันที่ 29 สิงหาคม พ.ศ. 2531 ได้ ตั้งหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ โดยมีผู้ใหญ่บ้านคนแรก ชื่อ นายแสงเจียว แซ่เต๋น และได้เปลี่ยนชื่อ เป็นหมู่บ้านวังไผ่ หมู่ที่ 8 ตำบลนาไร่หลวง อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน (แผนที่ 4.4) ประชากร บ้านวังไผ่ เป็นชายไทยภูเขา เผ่าเฒ่าหรือเมี้ยน นับถือผี และคริสต์ ปัจจุบันมีจำนวนประชากร ประมาณ 46 ครัวเรือน 303 คน (ตาราง 4.2) การศึกษามีโรงเรียนในสังกัดของศูนย์บริการ การศึกษานอกโรงเรียน จำนวน 1 โรงเรียน มีโบสถ์คริสต์ 1 แห่ง ปัจจุบันมีไฟฟ้า ประปาภูเขา และ โทรศัพท์สาธารณะ

เส้นทางคมนาคมได้มีถนนตัดผ่านหมู่บ้านเมื่อปี พ.ศ. 2522 ชุมชนตั้งอยู่ที่ทิศเหนือ ของจังหวัดน่าน อยู่ห่างจากจังหวัดน่าน ประมาณ 90 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากอำเภอสองแคว ประมาณ 10 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ ติดกับลำห้วยเง็ม ตำบลชนแดน อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน

ทิศตะวันออก ติดกับบ้านสองแคว ตำบลนาไร่หลวง อำเภอสองแคว
จังหวัดน่าน

ทิศใต้ ติดกับบ้านขุนน้ำพริก ตำบลนาไร่หลวง อำเภอสองแคว
จังหวัดน่าน

ทิศตะวันตก ติดกับบ้านผาหลัก ตำบลยอด อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน

สภาพภูมิประเทศ เป็นพื้นที่ภูเขา หมู่บ้านตั้งอยู่บนเนินเขา และที่ราบเชิงเขา สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 500 เมตร ลักษณะที่ตั้งชุมชนอยู่กระจัดกระจายตามที่ราบเชิงเขา และสองฟากถนนสายเชียงคำ - ท่าวังผา

บ้านน้ำเกาะ

ชุมชนบ้านน้ำเกาะ เป็นชาวไทยภูเขาเผ่าเย้า ได้อพยพโยกย้ายมาจากจังหวัด เชียงราย เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2521 มีนายไหลเสียว แซ่จ้าว เป็นผู้นำบุกเบิกปีประมาณ 10 หลังคาเรือน ชุมชนบ้านน้ำเกาะตอนแรกเป็นชุมชนสาขาบ้านผาหลัก ต่อมาในปี พ.ศ. 2535 ได้ตั้ง เป็นหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ ชื่อหมู่บ้านน้ำเกาะ ตามชื่อลำห้วยที่ไหลผ่าน ต่อมาในปี พ.ศ. 2538 ไปมีการอพยพโยกย้ายหมู่บ้านน้ำเกาะ หมู่ที่ 6 ตำบลยอด จากที่อยู่เดิม ซึ่งอยู่ในเขตรักษา พันธุ์สัตว์ป่าดอยผาช้าง และอยู่ในป่าลึกห่างจากถนนใหญ่ประมาณ 4 กิโลเมตร มาอยู่ที่ปากทาง เข้าหมู่บ้านน้ำเกาะเดิม ซึ่งอยู่ติดถนน (แผนที่ 4.5) เพื่อความสะดวกต่อทางราชการในการพัฒนา และส่งเสริมอาชีพต่าง ๆ หมู่บ้านน้ำเกาะมีประชากรประมาณ 32 ครัวเรือน 222 คน (ตารางที่ 4.2) ชุมชนมีความเชื่อคั้งเดิมนับถือผี การศึกษามีโรงเรียนในสังกัดของศูนย์ศึกษานอกโรงเรียน จำนวน 1 โรง ปัจจุบันมีไฟฟ้า ประปาภูเขา และโทรศัพท์สาธารณะ

เส้นทางคมนาคม ที่ตั้งหมู่บ้านน้ำเกาะแห่งใหม่ ได้มีถนนตัดผ่านเมื่อปี พ.ศ. 2522 ตั้งอยู่ทางทิศเหนือ ของจังหวัดน่าน ห่างจากจังหวัดน่าน ประมาณ 102 กิโลเมตร อยู่ห่างจากอำเภอสองแควประมาณ 22 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	ติดกับบ้านยอด และผาหลัก ตำบลยอด อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน
ทิศตะวันออก	ติดกับบ้านขุนน้ำพริก ตำบลนาไร่หลวง อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน
ทิศใต้	ติดกับภูเขาสูง อำเภอปง จังหวัดพะเยา
ทิศตะวันตก	ติดกับบ้านสะเก็น ตำบลยอด อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน

สภาพภูมิประเทศ บริเวณที่ตั้งของหมู่บ้านเป็นที่ราบเชิงเขา ชุมชนประกอบ อาชีพการเกษตร ตามไหล่เขา เนื่องจากมีภูเขาล้อมรอบ ที่ตั้งของหมู่บ้าน ปัจจุบันอยู่ในเขตพื้นที่ ของหมู่บ้านผาหลัก เนื่องจากยังไม่สามารถหาข้อยุติได้ ส่วนพื้นที่สำหรับทำกินของชุมชนบ้าน น้ำเกาะอยู่ในพื้นที่ที่ตั้งหมู่บ้านเดิม ซึ่งห่างจากหมู่บ้านประมาณ 4 กิโลเมตร เส้นทางคมนาคมไป ยังที่ทำกินจะใช้ได้เฉพาะในช่วงหน้าแล้ง มีลำห้วยน้ำเกาะไหลผ่านหมู่บ้าน และที่ตั้งหมู่บ้านใหม่ นี้ กระจุกกระจายไปตามริมถนนสายท่าวังผา - เชียงคำ

ข. สภาพทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ

สภาพทางสังคม และวัฒนธรรม ของชุมชนชาวไทยภูเขา เผ่าเย้า หรือเมี่ยน ของบ้านวังไผ่ และบ้านน้ำเกาะเป็นสังคมแบบเครือญาติ มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่าง เครือญาติ ซึ่งในชุมชนบ้านวังไผ่ มีตระกูลหลัก (แซ่) อยู่ 3 ตระกูล คือ แซ่เต็น แซ่จ้าว และ

แซ่ลิ ปัจจุบันได้เปลี่ยนเป็นนามสกุลไทย เช่น แซ่เต๋น เปลี่ยนเป็น ตระกูลทรัพย์ดี ซึ่งเป็นตระกูลที่มากที่สุดคในหมู่บ้านวังไผ่ ส่วนชุมชนบ้านน้ำเกาะ มี 4 ตระกูล ได้แก่ แซ่เต๋น แซ่จ้าว แซ่ฟ่านและแซ่ลิ ซึ่งปัจจุบันก็ได้เปลี่ยนเป็นนามสกุลไทยแล้วเช่นกัน เช่น แซ่เต๋น เปลี่ยนเป็นตระกูลศักดิ์ คติยสกุลการ, ตระกณบุษบง, บุษงา, สวรรค์น้ำเกาะ และตระกูลนิรติศัย แซ่จ้าว เป็นตระกูลสาทร และแซ่ฟ่าน เป็นน้ำใจเกิดกุล, ชื่อตรงสกุล และตระกูลนิรมิต เป็นต้น ซึ่งชุมชนทั้งสองหมู่บ้านบางครอบครัวจะเป็นเครือญาติกัน เพราะส่วนมากชุมชนเข้า หรือเมียนจะแต่งงานภายในเผ่าพันธุ์ของพวกเขาเดียวกัน แต่เนื่องจากในปัจจุบันมีการติดต่อกับสังคมภายนอกมากกว่าในอดีต จึงทำให้มีการแต่งงานกับบุคคลภายนอกชุมชนบ้างแต่ไม่มาก

ชุมชนบ้านวังไผ่ นับถือผี และบางส่วนนับถือศาสนาคริสต์ เพราะมีบาทหลวงมาเผยแพร่ศาสนาในหมู่บ้านแต่สำหรับชุมชนบ้านน้ำเกาะยังคงมีความเชื่อดั้งเดิมโดยนับถือ ผีอยู่ แต่ทั้งสองชุมชนมีความเชื่อ และผูกพันอยู่กับผีมาก พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกาเกิดแก่เจ็บตายจะมีผีอยู่ในเรื่องการค้าเนินวิถีชีวิตแทบทั้งสิ้น เช่น วันขึ้นปีใหม่ ซึ่งตรงกับตรุษจีนจะมีการประกอบพิธีทั้งหมด จำนวน 3 วัน คือวันที่ 1 เรียกว่า แซ่งเอี้ยด วันที่ 2 เรียกว่า แซ่งใหญ่ และวันที่ 3 เรียกว่า แซ่งฟาม ใน 3 วันนี้ชุมชนชาวเข้าจะหยุดทำงาน ไม่ไปทำอะไร ถ้าสัตว์ ไม่ไปหาพื้น ไม่ตีเด็ก ห้ามกวาดบ้าน ห้ามทำของแตก โดยในวันที่ 1 ถือว่าเป็นวันสิ้นปีเก่า ชาวเข้าจะทำขนม ทำกับข้าว ทำความสะอาดบ้าน เตรียมสุรา และวันนี้เป็นวันสุดท้ายที่จะทำการเช่นไหว้ผีบรรพบุรุษ ซึ่งบางบ้านอาจทำมาก่อนแล้วภายใน 1 สัปดาห์ วันที่ 2 ตรงกับวันตรุษจีน ชาวเข้าถือว่าวันปีใหม่ โดยชาวเข้าทุกคนจะทำแต่สิ่งที่เป็นมงคลเท่านั้น ส่วนวันที่ 3 ชาวเข้าจะไปทำความเคารพบุคคลที่เคารพนับถือ นอกจากนี้ชาวเข้ายังมีวันหยุด ซึ่งเรียกว่า วันกรรมของชาวบ้าน เช่น วันกรรมเสือ วันกรรมหมู วันกรรมนก วันกรรมฟ้า โดยจะหยุดทำงานต่าง ๆ จำนวน 1 วัน และการเลี้ยงผีป่าอันเป็นการขอขอบคุณผีเจ้าป่า เจ้าเขาที่ได้ดูแลพืชผลในไร่ สัตว์เลี้ยง ผู้คนที่อาศัยอยู่ในบ้าน จะทำเมื่อปลูกพืชเสร็จแล้ว โดยการเลี้ยงไก่อย่างเดียบบ้านละ 1 ตัว ยกเว้นในกรณีการบนบานศาลกล่าวไว้ จะต้องฆ่าหมู 2 ตัว มีหมอมผี 2 คน ทำพิธีทั้งวัน (สัมภาษณ์พ่อเฒ่าแสงเจียว ตระกูลทรัพย์ดี และนายแดงต้อง เรี่ยวสกุลชาติ)

บ้านวังไผ่และบ้านน้ำเกาะ มีไฟฟ้า โทรศัพท์สาธารณะ และระบบประปาภูเขา ซึ่งบ้านวังไผ่เพิ่งจะมีระบบประปาภูเขาเมื่อเดือนตุลาคม 2541 แต่ก่อนมีปัญหากเกี่ยวกับน้ำในการอุปโภค บริโภคในฤดูแล้งเป็นอย่างมาก นอกจากนี้บ้านวังไผ่ และบ้านน้ำเกาะยังมีโรงเรียนของศูนย์บริการการศึกษาออกโรงเรียน ถึงเก็บน้ำของทางราชการ หอกระจายข่าว ของหมู่บ้านและนอกจากนี้บ้านวังไผ่ยังมีโบสถ์คริสต์ จำนวน 1 แห่ง

ลักษณะทางประชากร

ตาราง 4.2 แสดงข้อมูลประชากร

ลักษณะทางประชากร	บ้านวังไผ่	บ้านน้ำเกาะ	หน่วย
จำนวนครัวเรือน	46	32	ครัวเรือน
จำนวนครอบครัว	47	39	ครอบครัว
ประชากรทั้งหมด	303	221	คน
- ประชากรชาย	152	115	คน
- ประชากรหญิง	151	106	คน
พื้นที่อยู่อาศัย	12	8	ไร่
พื้นที่ทำกิน	853	379	ไร่
โรงเรียนขนาดเล็ก	1	-	แห่ง

ที่มา : ข้อมูลจาก หน่วยจัดการต้นน้ำห้วยยอด

จากตาราง 4.2 แสดงข้อมูลจำนวนประชากรของชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่าเย้า บ้านวังไผ่ ตำบลนาไร่หลวง และบ้านน้ำเกาะ ตำบลยอด อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน ซึ่งเป็นพื้นที่เป้าหมายในการศึกษา จะพบว่า ชุมชนบ้านวังไผ่มี จำนวนครัวเรือน 46 ครัวเรือน 47 ครอบครัว ประกอบด้วยประชากรทั้งหมด 303 คน เป็นประชากรชาย จำนวน 152 คน ประชากรหญิง จำนวน 151 คน มีขนาดพื้นที่ของหมู่บ้านทั้งหมด ประมาณ 865 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่อยู่อาศัย ประมาณ 12 ไร่ พื้นที่ทำกินประมาณ 853 ไร่ และในหมู่บ้านมีโรงเรียนขนาดเล็ก จำนวน 1 โรงเรียน ส่วนชุมชนบ้านน้ำเกาะมี จำนวนครัวเรือน 32 ครัวเรือน 39 ครอบครัว ประกอบด้วยประชากรทั้งหมด 221 คนเป็นประชากรชาย 115 คน ประชากรหญิง 106 คน มีขนาดพื้นที่ของหมู่บ้านทั้งหมด 386 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่อยู่อาศัยประมาณ 8 ไร่ พื้นที่สำหรับทำกินประมาณ 319 ไร่

การปกครอง ในอดีตการปกครองขึ้นอยู่กับผู้นำอย่างไม่เป็นทางการโดยใช้หลักการปกครองแบบจารีต ประเพณี และความเชื่อแบบดั้งเดิม ปัจจุบันการปกครองของหมู่บ้านวังไผ่ และหมู่บ้านน้ำเกาะ มีลักษณะการปกครองเหมือนหมู่บ้านยอด และบ้านผาหลัก คือมีคณะกรรมการหมู่บ้านที่ตั้งขึ้นตามระเบียบการปกครองส่วนท้องถิ่นของกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย มีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ดูแลหมู่บ้าน มีคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ ซึ่งแต่ละฝ่าย

จะมีคณะกรรมการให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรม ปัจจุบันผู้ใหญ่บ้านวังไผ่ ชื่อ นายสมบุญ
แซ่เต็น และผู้ใหญ่น้ำเกาะ ชื่อ นายอุดมสิน ชื่อสถิตกุล

ลักษณะด้านเศรษฐกิจ

ชุมชนบ้านวังไผ่ และบ้านน้ำเกาะ ชาวเขาส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรม โดยอาศัยการทำไร่เป็นหลักในการเลี้ยงชีพ ที่ดินจึงเป็นฐานการผลิตที่สำคัญของชุมชน ในอดีตการจับจองพื้นที่ดินทำกินไม่ค่อยมีปัญหาซึ่งชาวเขาจะบุกเบิกแผ้วถางป่า พื้นที่ป่าทำกินสำหรับครอบครัวในแต่ละครอบครัวประมาณ 2 – 3 แห่ง ทำไร่ในลักษณะไร่หมุนเวียนโดยทิ้งพื้นที่ไว้ 5 – 7 ปี เพื่อให้ดินกลับสู่สภาพสมบูรณ์ จึงกลับมาทำกินในพื้นที่เดิมอีก แต่ในปัจจุบันไม่สามารถทำได้เนื่องจากมีข้อจำกัดหลายอย่าง เช่น การเพิ่มของจำนวนประชากร การลดลงของพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการทำกิน การถูกจำกัดด้วยข้อกฎหมายต่าง ๆ และกฎระเบียบในการควบคุมการใช้ประโยชน์ป่าของหมู่บ้านที่ได้รับผลกระทบจากการทำลายป่า การทำกินในปัจจุบันจึงเป็นการทำกินในลักษณะการครอบครองที่ดินจับจองตั้งแต่บรรพบุรุษ ซึ่งชาวเขาทุกคนก็ยอมรับในสิทธิความเป็นเจ้าของครอบครองอันนี้ แม้ว่าที่ดินในหมู่บ้านทั้งสอง จะไม่มีการรับรองกรรมสิทธิ์ของทางราชการก็ตาม และการผลิตของชุมชนทั้งสองหมู่บ้าน ส่วนใหญ่เป็นการผลิต เพื่อบริโภคและใช้สอยภายในครอบครัว เช่น การปลูกข้าวไร่ใช้บริโภคในครัวเรือน การปลูกข้าวโพดไว้เลี้ยงสัตว์ หรือการปลูกฝ้ายไว้ทอผ้า ส่วนอาหารต่าง ๆ ก็หาเอาในป่า เช่น หน่อหวาย ผักต่าง ๆ หรือจับปลาในน้ำ และออกไปล่าสัตว์ในป่า หากมีผลผลิตเหลือจากบริโภคก็ขายภายในหมู่บ้านเล็ก ๆ น้อย ๆ ต่อมาเมื่อมีถนนตัดผ่าน และความเจริญมากขึ้นก็เริ่มมีการผลิตเพื่อขาย จึงมีการปลูกข้าวโพดและฝ้ายเป็นพื้นที่จำนวนมาก เพื่อนำไปขายยังตลาดที่อำเภอท่าวังผา ทำให้เกิดการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อทำการเพาะปลูก และการผลิตดังกล่าวเป็นการผลิตในเชิงพาณิชย์ ทำให้ต้องไปหาขีมนเงินจากข้างนอก เช่น สหกรณ์การเกษตร หรือจากเจ้าของเงินในอำเภอท่าวังผา ซึ่งอาจจะเป็นในรูปของเงิน หรือในรูปของเมล็ดพันธุ์ ropy สารเคมีกำจัดศัตรูพืชต่าง ๆ เมื่อขายผลผลิตได้ก็เอาไปใช้คืน หรือบางครอบครัวก็มีข้อตกลงว่าจะต้องขายผลผลิตให้แก่ เจ้าของเงินทุนดังกล่าว ซึ่งหากดิน ฝน อากาศดี ได้ผลผลิตสูงมีราคาดี ก็ได้เงินมาก แต่หากช่วงใดฝนฟ้าไม่อำนวย ผลผลิตไม่ดีก็ทำให้เกิดความเสียหาย และขาดทุน ทำให้เกษตรกรประสบภาวะขาดทุนและเป็นหนี้ ทำให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศของดิน น้ำ และป่าไม้ ก่อนข้างรุนแรงในปัจจุบัน

4.2 การใช้ประโยชน์ของทรัพยากรป่าไม้

เนื่องจากสภาพพื้นที่ของบริเวณลุ่มน้ำห้วยยอดมีลักษณะเป็นภูเขาสูงชัน และมีที่ราบบริเวณเชิงเขา ทำให้สภาพของป่ามีลักษณะเป็นป่าชนิดต่าง ๆ ได้แก่

ป่าดิบชื้น (Moist Evergreen Forest) จะพบอยู่บริเวณตามร่องห้วยต่าง ๆ และเป็นป่าที่สมบูรณ์ พืชที่พบที่สำคัญ ได้แก่ ยาง จำปีป่า เต็มหรือประคูดัม ชมพูป่า ตะคร้ำและมะไฟ ไม้พื้นล่าง ได้แก่ กล้วยไม้ จะคร้าน พลุดิน กระจายป่า หวาย ข้าว และเถาวัลย์ต่าง ๆ

ป่าดิบเขา (Hill Evergreen Forest) เป็นป่าที่อยู่สูงจากระดับน้ำทะเล ตั้งแต่ 1,000 เมตรขึ้นไป ไม้ที่พบได้แก่ ก่อเคียว ก่อพะยะ ก่อแป้น มะขามป้อม ทะโล้ ไม้พื้นล่าง ได้แก่ เฟิร์น กล้วยไม้ดิน มอส ต่าง ๆ

ป่าเบญจพรรณ (Mix Deciduous Forest) พบโดยทั่วไปสลับกับป่าดิบเขา มีลักษณะเป็นป่าโปร่งประกอบด้วยไม้ขนาดกลางเป็นส่วนใหญ่ ไม้ที่พบได้แก่ ไม้แดง ไม้ยาง มะกอก จีวป่า ประคูดุ ยมหิน โมกมัน ช้อ สมอพิเภก พืชชั้นล่าง ได้แก่ พอกหญ้า ไม้ซาง ไม้ป่า ไม้ข้าวหลาม และไม้หนวล

ป่าไผ่ (Bamboo) ขึ้นอยู่ทั่วไปตามหุบเขา และเชิงเขาประกอบด้วยไม้ไผ่หลายชนิด เช่น ไม้ซาง ไม้ป่า ไม้หนวล ไม้ข้าวหลาม ไม้ไร่ ไม้เอี้ย และจะมีไก่อป่า และนกอาศัยอยู่จำนวนมาก

ทรัพยากรป่าไม้ ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอด ในอดีตถือว่าอุดมสมบูรณ์มากทั้งป่าไม้และสัตว์ป่า มีความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งพืชและสัตว์ ทำให้ชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ภายในลุ่มน้ำห้วยยอด สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ในด้านต่าง ๆ ได้ อย่างเพียงพอและและสมบูรณ์ โดยการใช้ประโยชน์ ในทรัพยากรป่าไม้จะอยู่ในลักษณะดังนี้

แหล่งอาหาร

เนื่องจากชุมชนบ้านยอด บ้านผาลัก บ้านน้ำเกาะ และบ้านวังไผ่ อยู่ในบริเวณป่า ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของต้นน้ำน่าน ทำให้ชุมชนทั้ง 4 หมู่บ้านในอดีตมีแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์เพราะบริเวณนี้มีทรัพยากรป่าไม้ที่สมบูรณ์และหนาแน่น มีต้นไม้ใหญ่ ๆ จำนวนมาก เช่น ยาง ตะเคียน ประคูดุ มะม่วงป่า และช้อ ทำให้มีอาหารอุดมสมบูรณ์เพียงพอสำหรับชุมชน และสัตว์ที่จะใช้อาศัยในการดำรงชีวิต สามารถหาอาหารต่าง ๆ จากป่าได้ในบริเวณใกล้เคียงหมู่บ้าน ซึ่งจากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุว่า “แต่ก่อนผ่อป่าออกนอกบ้านผ่อบ่อผอด เป็นป่าเป็นเขาเต็มไปหมด” (สัมภาษณ์ นายแสง รักษา อายุ 76 ปี) หมายถึง สภาพของป่าเมื่อนั่งอยู่ในบ้านมองออก

ไปข้างนอกบ้านจะมองเห็นแต่ต้นไม้จำนวนมากปกคลุม มองไม่ทะลุต้นไม้ออกไปได้ แสดงให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ และพื้นที่ป่าในยุคที่มีพื้นที่ป่าไม้ติดกับบริเวณบ้านหรือหมู่บ้าน ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับป่ามีสูงมาก มีคำกล่าวที่ว่า “มีข้าวอย่างเดียวก็พอ ไม่อดตายแล้ว กับข้าวหาเอาในป่า” แสดงให้เห็นว่า ในป่าเป็นแหล่งอาหารที่หาง่าย และอุดมสมบูรณ์ ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอดก็ เช่นเดียวกันชุมชนต่าง ๆ ซึ่งได้อาศัยป่าเป็นแหล่งอาหารสำหรับการบริโภค โดยชุมชนทั้ง 4 หมู่บ้านได้แก่ บ้านวังไผ่ บ้านน้ำเกาะ บ้านผาหลัก และบ้านยอด ก็ได้แหล่งอาหารจากป่าเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ ตั้งแต่ในอดีตถึงปัจจุบัน แต่ในปัจจุบันการหาอาหารต่าง ๆ จากป่าต้องเดินทางไปเสาะหาไกลจากหมู่บ้าน ซึ่งในหมู่บ้านยอดและบ้านผาหลักหากไปหาอาหารจากป่าไกล ๆ ก็เป็นหน้าที่ของผู้ชาย เช่น การไปล่าสัตว์ จำพวก อีเห็น กระแต คูน นกและเงี้ยว ส่วนการเก็บหาพืชบริเวณชายป่า หรือบริเวณไม้ไกลจากหมู่บ้าน โดยมากก็เป็นหน้าที่ของผู้หญิง เช่น การเก็บผักตำลึง ผักถูด ยอดหวาย ปลีกกล้วยป่า ซึ่งอาหารจากป่าจะมีตลอดปีแต่ไม่มากเหมือนสมัยก่อนเพราะจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น และสภาพป่าถูกบุกรุกทำลายลง ทำให้กำลังการผลิตของป่าลดลงจนเกือบจะไม่สามารถรองรับการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ได้ โดยอาหารจากป่าจะมีมากในช่วงฤดูฝน เช่น เห็ดลม เห็ดแดง เห็ดขอนขาว เห็ดปลวก หน่อไม้ไผ่ต่าง ๆ ยอดหวาย คั่นกล้วยป่า

สำหรับบ้านน้ำเกาะ และบ้านวังไผ่ ซึ่งเป็นชาวไทยภูเขาเผ่าเย้า ก็เช่นเดียวกัน มีการออกไปเก็บหาอาหารและล่าสัตว์จากในป่ามาใช้เป็นอาหาร สำหรับครอบครัว โดยผู้ชายจะเป็นผู้ออกไปหาอาหารและล่าสัตว์ในพื้นที่ป่าที่ห่างไกลจากหมู่บ้าน ส่วนผู้หญิงและเด็ก ๆ ก็ช่วยกันเก็บหาอาหารบริเวณในไร่ชายป่าหรือบริเวณป่าที่ไม่ห่างไกลจากหมู่บ้านมากนัก โดยการเก็บยอดหวาย ยอดตำลึง ปลีกกล้วยป่า ผักตำลึง ผักถูด แต่ในฤดูฝนพืชผักต่าง ๆ จากป่าจะมีมากกว่าฤดูอื่น ๆ โดยมากจะเป็นพวกหน่อไม้ไผ่ เห็ดชนิดต่าง ๆ ซึ่งบางครั้งเก็บได้มากก็จะนำไปแลกเปลี่ยนหรือขายเล็กๆ น้อยๆ ภายในหมู่บ้านเดียวกัน แต่ส่วนมากจะมีพอกินภายในครอบครัว

นอกจากนี้แหล่งอาหารจากป่าของชุมชนลุ่มน้ำห้วยยอดทั้ง 4 หมู่บ้าน ในแต่ฤดูกาลจะมีพืช และสัตว์ป่า สำหรับนำมาบริโภคภายในครัวเรือนพอจะจำแนกได้ดังนี้

ฤดูหนาว มีบุก หัวข่า ผักเป็ดยะ ผักขลุ่ย ไข่มัดแดง ไข่มัดส้ม มะขามป้อม มะแขว่น ยอดหวาย ปลีกกล้วย คั่นกล้วยป่า ผักถูดขาว ผักถูดแดง มะตำลึง ขอนผา ขอนขาว กบเขียด ปลาในห้วย นก

ฤดูร้อน มีผักถูดขาว ผักถูดแดง ผักหนาม ผักกุ่ม ผักเหือก ไบค่อเมือง ผักปู้ย่า มะกอกป่า มะนมวัว น้ำผึ้ง น้ำมัน คอแลน มะม่วงป่า มะมื่น มะก้าย ไข่แมงมัน กบจุก เขียดคาปาด เขียดลาย หนูจุก คูน ปลาในห้วย แลน ตะกวด นกต่าง ๆ

ถั่วฝักยาว มีหน่อขาง หน่อไร่ หน่อบง หน่อหก เห็ดลม เห็ดขอนขาว เห็ดปลวก ยอดหวาย ยอดตำว เห็ดขาง เห็ดไร่ เห็ดวอยแดง เห็ดกระด้าง เห็ดหนูหนู เห็ดรวก เห็ดลู่ เห็ดฟ้า ลูกฮ้อคห้วย งูสิงคาน งูสิงอ้อ มะนอย ลำไยป่า มะไฟ มะโก ก่อ มะมัน มะเขือพวง จี๋กุง (จิ้งหรีด) ลิ้นฟ้า (เพกา) ผักแคบ ปลีกกล้วยป่า ต้นกล้วยป่าและนกต่าง ๆ

ในปัจจุบันบางครอบครัวก็มีการปลูกผักต่าง ๆ สำหรับใช้บริโภคเอง เนื่องจากในฤดูแล้ง ต้องใช้เวลาและระยะทางไกลในการเก็บหาอาหารจากป่า จึงมีการปลูกผักต่าง ๆ เช่น พริก มะเขือ ผักต่าง ๆ บริเวณที่ลุ่มริมลำห้วย หรือบริเวณรอบ ๆ บ้าน แต่ชุมชนทั้ง 4 หมู่บ้านก็ยังคงพึ่งพาแหล่งอาหารจากป่าเป็นหลักอยู่ แม้ว่าการพัฒนาต่าง ๆ ตามนโยบายของทางราชการจะเข้ามาสนับสนุนหรือส่งเสริมเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของชุมชนแล้วก็ตาม แต่ว่าชุมชนที่อาศัยอยู่ในป่าดั้งเดิมยังมีความผูกพันกับป่าเป็นอย่างมาก

สมุนไพร

เนื่องจากสภาพป่าบริเวณลุ่มน้ำห้วยยอด อันเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารยังมีสภาพป่าที่สมบูรณ์ มีความหลากหลายของชนิดพันธุ์พืชต่าง ๆ ทำให้บริเวณดังกล่าวเป็นแหล่งสมุนไพรที่สำคัญสำหรับการใช้ในการรักษาโรคต่าง ๆ ของชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ในลุ่มน้ำห้วยยอดนี้ โดยเฉพาะชุมชนบ้านห้วยยอดและชุมชนบ้านผาหลัก ซึ่งเป็นชาวไทลื้อ และเป็นชุมชนดั้งเดิม ในสมัยก่อนชุมชนบ้านห้วยยอด และผาหลักเป็นชุมชนที่อยู่ห่างไกลจากความเจริญเป็นชุมชนบ้านป่า ไม่มีเส้นทางคมนาคมทำให้ถูกตัดขาดจากโลกภายนอก เมื่อเกิดความเจ็บไข้ได้ป่วยก็ต้องคืนรักษาตนเองภายในหมู่บ้าน ซึ่งในความคิดของชาวบ้าน จะมีความคิดว่าการเจ็บป่วยมีหลายสาเหตุ วิธีการรักษาจะต้องสอดคล้องกับสาเหตุนั้น ในการวินิจฉัยว่าชาวบ้านป่วยด้วยสาเหตุใดนั้น ผู้วินิจฉัยในสมัยก่อนคือหมอเมือง โดยส่วนใหญ่เมื่อชาวบ้านเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยขึ้นมาในระยะเริ่มต้น หนทางแรกในการรักษา คือหาสมุนไพรใกล้บ้านมากิน เมื่ออาการมากขึ้นหรือเรื้อรังไม่หาย ก็จะไปหาหมอเมืองในหมู่บ้านให้ทำการวินิจฉัย และหมอเมืองก็จะทำการทดลองรักษาหลายอย่างดู มีทั้งการใช้ยาสมุนไพร และเวทมนต์คาถา หรือใช้วิธีสู่ขวัญ หากร้ายแรงไม่ยอมหายก็จะใช้วิธีการสงเคราะห์ หรือหากพบว่ามีสาเหตุมาจากผีกระทำ ก็จะต้องทำพิธีไล่ สำหรับการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคนั้นมีการใช้ทั้งส่วนที่เป็นโรคภัยไข้เจ็บธรรมดา และโรคเกี่ยวกับความเรื่องผี และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่โดยมากโรคที่เกี่ยวกับความเชื่อมักจะต้องแก้ด้วยเวทมนต์ คาถา และพิธีกรรมเป็นหลัก ส่วนโรคภัยไข้เจ็บธรรมดา จะใช้ยาสมุนไพรเป็นเบื้องต้น โดยมากแล้วหากเป็นโรคทั่วไปไม่ร้ายแรง ที่ชาวบ้านเป็นมากันแต่ไหนแต่ไร ชาวบ้านก็จะมีความรู้ว่าจะใช้สมุนไพรตัวไหน วิธีการใด มาทำการรักษา โรคดังกล่าวได้แก่ ปวดหัว ตัวร้อน เป็นหวัด เป็นไข้ ปวดเมื่อย คัดท้อง เมื่ออาหาร ก็จะมีสูตรยาที่รู้กันทั่วไป เช่น สูตรยาแก้ละอ้อนเป็นหวัด ใช้

สมุนไพร เช่น หญ้าหางตุ้ง ใบก้อม หางกล้วยดิบ เอามาทำแล้วโปะหัวเด็ก หรือยาลมที่ใช้ราก จีเหล็ก รากลมแล้ง มาผสมพริก จิง เทียนคำ หรือหากเป็นไข้ตัวร้อนก็จะใช้ผักคืด ตะไคร้ ผักหนอก อ้อยคำ หญ้าฝักควาย มาแช่น้ำกิน หรือหากมีอาการเมาหัว ก็คว่ำอ้อย ผักคืด ตะไคร้ มาแช่น้ำกับข้าวเจ้า กินแก้เมาหัวได้ หรือหากเป็นแผล ก็ใช้หญ้าสามเสื่อ หญ้าระย่อม รักษาได้ ซึ่งตัวยาสมุนไพร เหล่านี้สามารถได้ง่ายแถวบ้าน สวน ไร่ ในป่าอันเป็นสิ่งที่ชาวบ้าน ได้ใช้รักษาตนเองมาเป็นเวลานาน

นอกจากนี้ความรู้ในการใช้สมุนไพรของชาวบ้านมิได้จำกัดอยู่เฉพาะการรักษา โรคเท่านั้น แม้แต่ชีวิตประจำวันทั่วไปก็ใช้สมุนไพร เช่น ใช้ใบกรูด สำหรับสระผม ลูกมะขัก และลูกขนานสำหรับสระผม หรือใช้สมุนไพรในการรักษาสัตว์ก็มีหลายประเภทเช่นกัน ได้แก่ ใช้ มะขามเปียกผสมเปลือกขี้ปี้ ผักหนาม และน้ำผึ้ง ให้วัวควายกิน เพื่อให้แข็งแรงสมบูรณ์ หากวัว ควายไม่สบายมีอาการไอ ก็ใช้ผักหนามมาบ่มใส่เกลือ แต่หากวัวเป็นแผลมีหนองก็จะใช้ขมิ้น บูลุย บีมเปื้อ และขี้หนูหรือฟางยัดใส่ หากสำรวจดูคร่าว ๆ จะพบว่าชาวบ้านทั่วไปที่มีใช้หมอ สมุนไพรก็จะรู้จักตำรับยาในการรักษาโรคทั้งคนและสัตว์ไม่ต่ำกว่า 20 สูตรอยู่แล้ว หากเป็นหมอ เมืองจะรู้จักสูตรยาเป็นจำนวน 100 สูตรขึ้นไป

ในกรณีเป็นโรคเรื้อรัง หรือร้ายแรงชาวบ้านไม่สามารถรักษาเองได้ หมอเมืองก็ จะเป็นคนทำการรักษาหมอเมืองบางคนจะมีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านสมุนไพรมาก จนกล่าวได้ ว่าผู้ที่รู้จักการใช้ประโยชน์จากต้นไม้ พืช มากที่สุดคือหมอเมืองนั่นเอง ต้นไม้หลายชนิดที่ไม่ สามารถนำมาทำอาหาร ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่รู้จัก รู้แต่ว่าเป็นหญ้า แต่หมอเมืองจะรู้ว่าหญ้าเหล่านั้น ใช้ทำยาอะไร ผสมกับอะไร แก้โรคอะไรบ้าง แต่ที่โช้วหมอเมืองทุกคนจะเชี่ยวชาญสมุนไพร หรือมีการใช้เหมือนกัน ซึ่งหมอเมืองแต่ละคนจะมีความชำนาญในแต่ละด้านต่างกัน ความรู้เรื่อง พืชสมุนไพรของหมอเมือง สืบทอดกันมาตามตระกูลจากพ่อสู่ลูกชายที่มีความสนใจจะสืบวิชา โดยมีการสอนด้วยการรักษาจริงจากคนไข้ที่มาหาที่บ้าน และอ้างอิงกับคัมภีร์โบราณที่ได้คัดทอด จากบรรพบุรุษและที่หมอเมืองคิดค้น หรือเรียนรู้การทดลองใหม่ ๆ หรือการแลกเปลี่ยนความรู้กับ คนอื่น ๆ ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ได้หลายทาง

แม้ความรู้อันลึกซึ้งในการใช้สมุนไพรรักษาโรค จะจำกัดตัวอยู่เฉพาะผู้เป็น หมอเมืองแต่กระบวนการรักษาคนไข้ หรือผู้ป่วย ก็ยังเป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ขั้นพื้นฐาน ให้แก่ชาวบ้านทั่วไปด้วย โดยหมอเมืองจะเป็นผู้บอกให้ผู้ป่วยหรือญาติของผู้ป่วยไปสรรหาต้นไม้ ชนิดต่าง ๆ มารักษา ทำให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ การใช้ประโยชน์จากต้นไม้มากขึ้น ซึ่งชาวบ้านทั่วไปทั้งแม่บ้านและพรานป่าจะรู้ว่าพืชชนิดไหนมีคุณสมบัติอะไรมีประโยชน์อย่างไรบ้าง แต่หมอ เมืองจะรู้ว่าต้องใช้พืชชนิดนั้นมีประโยชน์ทางหนึ่ง แต่เมื่อนำไปผสมกับพืชชนิดอื่นก็ให้คุณสมบัติ

โดยรวมเป็นอย่างไร ดังเช่น สมุนไพรที่ใช้ในการอบประคบจะมีหลายสิบชนิดขึ้นไป การแสวงหาสมุนไพรจะแสวงหาจากทุกแห่งตั้งแต่รอบบ้าน ห้วย นา ไร่ โดยเฉพาะในป่า ซึ่งเป็นแหล่งสมุนไพรจำนวนมาก บางครั้งก็จะให้ชาวบ้านไปช่วยเอาสมุนไพรจากในป่าลึกมาให้ เช่น ตังครือดำ หนวดคำ สุริยปิดคำ หญ้าคำห้อย เป็นต้น

ดังนั้นเมื่อชาวบ้านมีความรู้จักพืชที่เป็นสมุนไพรในการรักษาโรคทำให้มีการรักษาพืชพันธุ์หลายชนิดที่ไม่ได้เป็นอาหารหรือมีการปลูกพืชบางชนิดเพื่อใช้เป็นยาได้ตามรั้วบ้านตามนาตามป่า เช่น ฟ้าทะลายโจร จิ้งจกจริง หญ้าคำห้อย ข่อย หญ้าฝากควาย ใบหมี บีบ เปลือกค้ำ คับเต่า แก้วคิง หากชาวบ้านไม่รู้จักคุณค่าของต้นไม้เหล่านี้ก็อาจจะถอนทิ้ง หรือไม่สรรหามาปลูก นับว่าความรู้เรื่องสมุนไพรที่มีส่วนช่วยรักษาความหลากหลายทางชีวภาพของพืชพรรณในกลุ่มน้ำห้วยยอดไว้เช่นกัน

ส่วนในชุมชนบ้านวังไผ่ และบ้านน้ำเกาะ ก็มีการนำเอาสมุนไพรมาช่วยในการรักษาคนป่วยด้วยเช่นกัน ซึ่งการรักษาคนป่วยของชาวไทยภูเขาเผ่าเย้า ก็มีการนำสมุนไพรมาใช้รักษาโรคภัยไข้เจ็บธรรมดา แต่โรคที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผี และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จะใช้การแก้ด้วยเวทมนต์ คาถา และพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การทำพิธีไล่ การทำพิธีสงเคราะห์ เป็นต้น ซึ่งการนำเอาสมุนไพรมาใช้ในการรักษาคนป่วยก็มีการนำเอามาจากในป่า ตามที่ไร่ ชายป่าต่าง ได้แก่ เครื่องเงิน เปล้าน้อย ขี้เหล็กป่า เปลือกค้ำ ขางหัวหมู เครื่องดันตอ หญ้าสาบเสื่อ เป็นต้น

แต่เนื่องจากในปัจจุบันในชุมชนทั้ง 4 หมู่บ้าน มีสถานเอนาามัยประจำตำบลอยู่ใกล้ ชาวบ้านต่าง ๆ หันมาสนใจในการรักษาพยาบาลด้วยการแพทย์แผนใหม่ เนื่องจากการแพทย์แผนใหม่รักษาโรคได้รวดเร็วทันใจ ชาวบ้านในชุมชนต่างจึงตื่นตัว และสนใจอย่างกว้างขวาง เมื่อเกิดเจ็บป่วยก็บ่าหน้าไปหาหมออนามัยเป็นอันดับแรก โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่วัยหนุ่มสาว เริ่มละทิ้งความรู้การพึ่งตนเองในการรักษาพยาบาลที่พ่อแม่ เครื่องญาติได้ถ่ายทอดไว้ให้ ทำให้ไม่ค่อยได้ใช้ความรู้ด้านสมุนไพรในการรักษาตนเอง แต่เป็นการพึ่งพาหมอสมัยใหม่ เป็นสาเหตุให้กระบวนการสืบทอดความรู้แพทย์พื้นบ้านขาดช่วงลง และภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรเสื่อมลง ไปด้วย ส่งผลให้พืชหลายชนิดที่มีคุณค่าด้านสมุนไพรกลายเป็นสิ่งไร้ประโยชน์ และถูกแผ้วถางทิ้งจำนวนมาก จึงส่งผลกระทบต่อ การลดลงของทรัพยากรชีวภาพที่เป็นสมุนไพร

เครื่องใช้ไม้สอย

ในอดีตชุมชนบ้านวังไผ่ บ้านน้ำเกาะ บ้านผาหลัก และบ้านยอดได้อาศัยป่าเป็นแหล่งวัตถุดิบสำหรับทำเครื่องใช้ไม้สอย เนื่องจากความเจริญต่าง ๆ ยังเข้ามาไม่ถึงจึงต้องเสาะแสวงหาอุปกรณ์ที่เป็นเครื่องใช้ไม้สอย อันเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับครอบครัว เช่น การนำไม้

ไผ่ มาสานทำที่นั่งข้าว ถ้องข้าว (กระต๊ပ်) พัดวีข้าว หรือการนำไผ่มาทำเป็นครกกระเดื่อง เพื่อใช้ตำข้าวกินสำหรับครัวเรือน หรือการนำไผ่มาทำที่ปั่นฝ้ายหรือการนำเอาไผ่มาใช้ทำหน้าไม้ของชาวเขาในการใช้สำหรับล่าสัตว์ ตลอดจนการนำไผ่มาทำเป็น ค้ำมมีด ค้ำมจอบ ค้ำมเสียม ก็ต้องอาศัยไผ่จากป่าทั้งสิ้น ซึ่งการนำเอาไผ่ต่าง ๆ มาเป็นเครื่องใช้ไม้สอยของคนในสมัยก่อน จะนำไผ่ที่มีขนาดเล็ก ๆ มาใช้ในการทำเพราะไม่มีเทคโนโลยีที่ทันสมัยที่ใช้ในการตัดไม้ ทำให้ต้องใช้กำลังแรงคนในการตัดฟัน และชนไม้ต่าง ๆ มาใช้ทำเครื่องใช้ไม้สอยสำหรับในครัวเรือน เนื่องจากสภาพของป่าอยู่ติดชิดหมู่บ้านประกอบด้วยประชากรมีจำนวนน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนป่า ทำให้สามารถนำเอาไม้ต่าง ๆ มาใช้สอยได้อย่างสะดวกเพียงพอ และไม่ต้องขนย้ายเป็นระยะทางไกล

ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนเป็นทางลัดลงเพื่อใช้ชักลากไม้ ทำให้ความเจริญต่าง ๆ เริ่มเข้ามาแต่ก็ยังไม่มากนักเพราะพื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่ทำสงครามระหว่างรัฐบาลกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ในสมัยนั้น ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 2522 ได้มีการตัดถนนสายยุทธศาสตร์ ทำให้ความเจริญต่าง ๆ เริ่มเข้ามาเนื่องจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ เครื่องใช้ไม้สอยที่ทำจากไม้บางชนิดก็เริ่มจะเปลี่ยนไป มีการนำเอาเครื่องตีข้าวมาใช้ในการสีข้าวแทนการใช้ครกกระเดื่องตำข้าว และเมื่อการต่อสู้ระหว่างรัฐบาลกับพรรคคอมมิวนิสต์สิ้นสุด ทำให้ความเจริญและความทันสมัยต่าง ๆ หลั่งไหลเข้ามาอย่างมากประกอบกับรัฐได้มีนโยบายพัฒนาและส่งเสริมในด้านการทำมาหากินเกี่ยวกับด้านการเกษตร และมีการนำเอาเทคโนโลยีที่ทันสมัย เช่น มีการนำรถไถนา มาไถนาแทนการใช้ควายและคนไถสำหรับไถนา และเกวียนที่ใช้ในการขนส่งผลผลิตทางด้านการเกษตรก็เริ่มเปลี่ยนเป็นการใช้รถยนต์แทน เป็นต้น แต่เครื่องใช้ไม้สอยของชุมชนบางชนิดก็ยังเป็นเครื่องใช้ไม้สอยที่ทำด้วยไม้อยู่ เช่น ค้ำมมีด ค้ำมจอบ ค้ำมเสียม ไหมนั่งข้าว โตะเก้าอี้ เป็นต้น

การเก็บหาของป่า

ชุมชนบ้านยอด และบ้านผาหลักในอดีตมีสภาพป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์มากมีป่าไม้ติดกับหมู่บ้าน มีการใช้ทรัพยากรป่าไม้ตามความจำเป็นในการบริโภค ทำให้มีการเก็บหาของป่าต่าง ๆ สำหรับเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น ไม่มีการซื้อขายกัน การไปเก็บหาเห็ดหรือหน่อไม้ในป่า การเอามาเพื่อบริโภคกันภายในครัวเรือน แล้วก็แบ่งปันกันให้ญาติพี่น้องต่าง ๆ ภายในหมู่บ้าน เป็นลักษณะของชุมชนที่แบ่งปันกัน ลุงใจ คนตรง เต่าให้ฟังว่าในสมัยก่อน หากคนในหมู่บ้าน ไปล่าสัตว์แล้วได้แก่งหรือหมู่บ้านมาก็จะเอามาแบ่งปันให้แก่หมู่บ้าน จำนวนครึ่งหนึ่งเหลืออีกครึ่งหนึ่งจึงเป็นของเจ้าของที่ล่าสัตว์มาได้ ประกอบกับสมัยนั้นไม่มีถนนมาถึงหมู่บ้านและบริเวณนี้เป็นจุดที่การเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย การจะเก็บหาของป่าไปจำหน่ายก็ลำบาก ส่วนของป่าที่เอาไปจำหน่าย ส่วนมากจะใช้ล่องแพไป ได้แก่ หวาย

ข้าว มะแขว่น ซึ่งจะต้องเอาไปขายที่อำเภอท่าวังผา แล้วก็แลกเอาเกลือมากิน สมัยก่อนเกลือมีความสำคัญมากสำหรับชุมชนต่าง ๆ และแหล่งเกลือบริเวณนี้ก็มีที่เดียว คือที่บ้านบ่อเกลือ (ปัจจุบันคืออำเภอบ่อเกลือ)

ประมาณปี พ.ศ. 2518 ได้มีการทำไม้โดยบริษัทน่านทำไม้ ซึ่งได้เข้ามาทำไม้ในบริเวณลุ่มน้ำห้วยยอด และได้นำไม้ออกไปจำนวนหลายหมื่นท่อน โดยทางบริษัทได้ให้เงินบริจาคเพื่อบำรุงวัดวาอารามต่าง ๆ ของหมู่บ้านประกอบกับป่ามีสภาพดี ทำให้การทำไม้ในช่วงนั้นไม่มีปัญหาเกี่ยวกับชุมชนดั้งเดิม (สัมภาษณ์ นายจูก กวาร์รณ) และในปี พ.ศ. 2522 ได้มีการตัดถนนสายยุทธศาสตร์เข้ามา ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 2524 – 2525 พรรคคอมมิวนิสต์ได้สลายตัว จึงทำให้ชุมชนติดต่อกับภายนอกสะดวกมากขึ้น หลังจากนั้นชาวบ้านก็เริ่มมีการเก็บหาของป่า เช่น หวาย ข้าว มะแขว่น ไปจำหน่ายหรือบางครั้งจะมีพ่อค้ามารับซื้อที่หมู่บ้านทั้งบ้านยอด และบ้านผาหลัก โดยลุงใจ เล่าให้ฟังว่า ในสมัยก่อนต้นข้าวจะขึ้นอยู่รอบ ๆ หมู่บ้านเดิมไปหมดประมาณเดือนสิงหาคม ถึง ตุลาคม ก็จะเก็บลูกข้าวเอามาต้ม แล้วก็จะมีพ่อค้าจากนอกหมู่บ้านมารับซื้อลูกข้าว (ลูกซิด) เอาไปจำหน่ายทำให้ชุมชนบริเวณนี้มีรายได้ดีมาก นอกจากนี้หากในหมู่บ้านมีงานต่าง ๆ ชาวบ้านในชุมชนที่ช่วยกันตัดเอาไม้ตัวที่ยืนต้นตายไปทำเสาทำพื้น เพื่อใช้ในงานพิธีต่าง ๆ เช่น งานวันเข้าพรรษา งานฉลองอุโบสถ งานสงกรานต์ งานบวชลูกแก้ว สำหรับหวายและมะแขว่นนั้นก็จะมีจำนวนมากขึ้นอยู่ตามหุบเขาริมห้วยในป่าซึ่งเป็นป่าดง และเป็นของป่าที่ทำรายได้ให้แก่ชุมชนมาก แต่หลังจากป่าบริเวณนี้ได้ผ่านการทำไม้แล้วปรากฏว่าได้เกิดไฟไหม้ ทำให้ต้นกล้าของไม้ตัว หวาย และของป่าชนิดต่าง ๆ ถูกไฟไหม้ ทำลายไป จึงลดจำนวนลงไปอย่างรวดเร็ว ทำให้ปัจจุบันชาวบ้านที่มีอาชีพหาของป่าไปจำหน่ายไม่สามารถเก็บหาของป่าได้ เพราะต้องเดินเข้าไปในป่าลึก ๆ และต่อมาทางรัฐบาล ได้ประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติ ป่าน้ำยาว น้ำสวดใน ปี พ.ศ. 2531 จึงทำให้ชุมชนไม่สามารถเข้าไปเก็บหาของป่า เช่น หวาย ข้าว ได้สะดวกเหมือนสมัยก่อน นอกจากเป็นการเก็บหาของป่ามาเพื่อบริโภคเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น

ชุมชนบ้านวังไผ่ เป็นชุมชนที่ได้ตั้งเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2514 ซึ่งพ่อเฒ่าแดงเจียว แซ่เค็ง ได้เล่าให้ฟังว่า สมัยก่อนตอนย้ายมาอยู่ใหม่ ๆ บริเวณหมู่บ้านวังไผ่มีสภาพป่าที่สมบูรณ์มาก มีน้ำอุดมสมบูรณ์การเก็บหาของป่าส่วนมากเอาไปใช้บริโภค อุปโภคภายในครอบครัว และนำไปใช้เป็นอาหารสำหรับเลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้ในลำห้วยก็ใส มีปู กุ้ง หอย ปลา จำนวนมาก ทำให้ชุมชนอยู่กันอย่างมีความสุข สำหรับการเก็บหาของป่าไปจำหน่ายก็มีบ้างแต่ไม่มาก เช่น การเก็บเอาหวาย ข้าว ไปจำหน่ายที่ท่าวังผา เมื่อตัดหวายแล้วมัดล่องแพไปขาย แล้วก็ซื้อเกลือมาเก็บไว้ ต่อมาเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2518 มีการทำไม้และมีการตัดทางเข้ามาสำหรับชักลากไม้ ชุมชนเริ่มมีการติดต่อกับชุมชนภายนอก แต่ยังไม่มากนักเพราะบริเวณนี้เป็นบริเวณที่มีการสู้รบ

ระหว่างรัฐบาลกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ต่อมาในปี พ.ศ. 2522 ได้มีการตัดถนนสาย ยุทธศาสตร์น่าน – เชียงราย ผ่านหมู่บ้าน และประมาณปี พ.ศ. 2524 – 2525 ได้สิ้นสุดการต่อสู้ ระหว่างรัฐกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ทำให้หมู่บ้านได้ติดต่อกับโลกภายนอกมากขึ้น มีพ่อค้ามารับซื้อของป่าในหมู่บ้าน ได้แก่ หวาย ค่าว กุ้ง ซึ่งหลังจากการทำไม้ ได้มีไฟไหม้ป่า ทุกปี และไฟได้ทำลายต้นค่าว เสียหายชาวบ้านได้เข้าไปยึดครองที่ดินทำกินเพิ่มขึ้น เนื่องจากการ เพิ่มของชุมชน ทำให้ปัจจุบันการเก็บหาของป่าลดน้อยลง แต่ยังมีอยู่ ซึ่งต้องเข้าไปในป่าลึก และ การเก็บหาของป่า ส่วนมากจะเป็นช่วงตั้งแต่เดือนกรกฎาคม ถึงเดือนกันยายน ก็เก็บหาหน่อไม้ ถึงหาคม ถึง ตุลาคม ก็หามา ค่าว หรือค่าว และ พืชจิกายน – รั้ววาคม เก็บหาทั้ง เป็นต้น โดยการเก็บหาของป่าจะกระทำภายหลังจากการปลูกข้าวไร่ โดยข้าวไร่สมัยก่อนจะเริ่มปลูกเดือน มิถุนายน หลังจากนั้นก็ว่าง จึงเข้าไปเก็บหาของป่ามาบริโภค และขาย

ส่วนบ้านน้ำเกาะ ก็เช่นเดียวกันสมัยที่อยู่ในพื้นที่หมู่บ้านเดิมก็มีการเก็บของป่า เพื่อกินแต่เนื่องจากหมู่บ้านน้ำเกาะเป็นหมู่บ้านที่ตั้งมาไม่นานและอยู่ห่างไกลจากถนน จึงไม่ค่อย ได้เก็บหาเพื่อจำหน่ายมากนักประกอบกับพื้นที่อยู่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยผาฮ้าง ทำให้การ เก็บหาของป่า เพื่อจำหน่ายไม่สามารถทำได้ เพราะเจ้าหน้าที่ได้เข้มงวดมาก ส่วนมากจึงเป็นการ เก็บหาของป่า เพื่อบริโภคภายในครอบครัว และในปี พ.ศ. 2538 ได้อพยพลงมาอยู่ที่ริมถนนสาย น่าน – พะเยา ซึ่งอยู่นอกเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า แต่พื้นที่ทำกินก็ยังอยู่ในที่เดิมอยู่ จากการพูดคุย กับชาวบ้าน ในปัจจุบันทางรัฐก็อ้อมอวลให้ชุมชนไปเก็บหาหน่อไม้ ค่าว ได้แต่ให้ใช้เพื่อกิน เท่านั้นห้ามขาย ซึ่งชาวบ้านก็ยังมีบางคนลักลอบเข้าไปเก็บหาของป่ามาจำหน่าย แต่ไม่มากนัก นอกจากนี้ชาวบ้านบ้านน้ำเกาะได้มีข้อห้ามในการจับสัตว์น้ำ โดยห้ามเข้าไปจับสัตว์น้ำในลำห้วย น้ำเกาะ เหนือที่ตั้งหน่วยย่อยเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าบ้านน้ำเกาะเพราะเป็นเขตอนุรักษ์ของชาวบ้าน อันเป็นข้อตกลงที่ชาวบ้านได้จัดทำกันขึ้นมาเอง เพื่อสงวนพันธุ์สัตว์น้ำ เช่น กุ้ง ปลา ให้มีการ แพร่พันธุ์ เพื่อให้ราษฎรในหมู่บ้านได้มีอาหารใช้บริโภคอย่างยาวนานและยั่งยืน

สร้างบ้านเรือน ที่อยู่อาศัย

ชุมชนต่าง ๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอดก็เหมือนกับชุมชนต่าง ๆ ในจังหวัดน่าน หรือ ในภาคเหนือเมื่อสภาพของชุมชนอยู่ใกล้กับป่า ก็ได้อาศัยไม้จากในป่านำมาสร้างบ้านเรือนที่อยู่ อาศัย จากคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ ในหมู่บ้านยอด และบ้านผาหลักได้เล่าให้ฟังว่าในสมัยก่อน นั้น ทั้งบ้านยอดและบ้านผาหลักส่วนมากลักษณะบ้านเป็นบ้านชั้นเดียวยกพื้นสูง เสาบ้านใช้ ไม้แก่น เรียกว่า ไม้ห้าไก้ ซึ่งเป็นไม้ที่ตีและแข็งแรงมาก นำมาเป็นเสา ส่วนพื้นบ้านและฝาบ้านก็ใช้ ไม้ไผ่มาผ่า และตีทำเป็นฟาก เพื่อใช้อยู่อาศัยส่วนหลังคาก็ใช้หลังคาทำด้วยใบหวาย เนื่องจาก สมัยนั้นยังไม่มีอุปกรณ์ในการเลื่อยไม้ และไม้ไผ่มีจำนวนมากใกล้หมู่บ้าน ต่อมาประมาณปี

พ.ศ. 2500 – 2504 ลักษณะที่อยู่อาศัยหรือบ้านเรือนได้เปลี่ยนไปเนื่องจากชุมชนเริ่มติดต่อกับภายนอกสมัยนั้นบ้านยอด และบ้านผาหลักขึ้นอยู่กับอำเภอปง จังหวัดเชียงราย เวลาไปติดต่อกิจงานหรือประชุมอำเภอก็ต้องไปที่อำเภอปง จังหวัดเชียงราย (ปัจจุบันจังหวัดพะเยา) และได้เริ่มนำเอาเลื่อยชัก (เลื่อยตัว) มาใช้ในการเลื่อยไม้เพื่อสร้างบ้าน โดยการสร้างบ้านด้วยไม้ที่เลื่อยจะต้องเป็นครอบครัวที่มีฐานะดีเท่านั้น ซึ่งมีไม่กี่หลัง ต่อมาได้ทยอยสร้างบ้านด้วยไม้เพราะเห็นว่ามีความมั่นคงแข็งแรง และไม่ต้องสร้างใหม่บ่อย ๆ ซึ่งสมัยก่อนไม้ที่นำมาใช้สร้างบ้านต่าง ๆ ก็อยู่ใกล้หมู่บ้าน โดยหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ก็อยู่รวมกันเป็นหย่อมตามริมห้วย เนื่องจากในสมัยนั้นสัตว์ป่าชุกชุมทั้งเสือ กวาง เก้ง งูต่าง ๆ ทำให้ชุมชนต้องมีการรวมกลุ่มเพื่อช่วยกันป้องกันภัยจากสัตว์ป่า และบ้านที่สร้างขึ้นมานั้นเป็นชั้นเดียวยกพื้นสูง หลังคาที่ใช้หลังคาใบหวายอยู่ เพราะสมัยนั้นบริเวณนี้เป็นป่าดง (ป่าดิบ) ไม่มีหญ้าคา จึงใช้ใบหวายมาเย็บทำเป็นไผ่แล้วนำไปมุงหลังคา และแรงงานต่าง ๆ ที่ใช้ในการสร้างบ้านก็เป็นการใช้แรงงานแบบช่วยเหลือกัน ไม่มีการจ้างแต่อย่างใด เรียกว่า การเอาแรงหรือเอามือกัน ทำให้ชาวบ้านในชุมชนมีความสมัครสมานสามัคคีช่วยเหลือเผื่อแผ่ ซึ่งกันและกัน อยู่กันแบบญาติพี่น้อง และในปี พ.ศ. 2516 ได้ย้ายมาขึ้นกับจังหวัดน่าน ต่อมามีการต่อสู้ระหว่างรัฐบาลกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) บริเวณนี้ก็เป็นส่วนหนึ่งในการต่อสู้ดังกล่าว ซึ่งเป็นบริเวณที่อยู่ติดกับชายแดนประเทศลาวเป็นแหล่งที่มีการเคลื่อนไหวของกองกำลังติดอาวุธของ พคท. และมีการเข้ามาทำไม้ซึ่งรัฐบาลได้ให้สัมปทานแก่บริษัทน่านทำไม้ ทำให้บริเวณนี้เป็นทั้งสถานที่ต่อสู้ระหว่างรัฐบาลกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และเป็นที่ทำไม้ส่งออกของบริษัทน่านทำไม้ต่อมาได้มีการตัดถนนสายยุทธศาสตร์ เข้ามาประมาณปี พ.ศ. 2522 ทำให้สภาพป่าเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไป อันมีสาเหตุมาจากการปราบปรามพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และการให้สัมปทานทำไม้ของรัฐบาลลงแสง อดีตผู้ใหญ่บ้าน ได้เล่าให้ฟังว่า สมัยที่มีการสู้รบระหว่างฝ่ายรัฐบาลกับพรรคคอมมิวนิสต์ นั้น ที่วัดผาหลักจะกองกำลังทหารมาตั้งเต็มไปหมด และการก่อสร้างถนนนั้นก็ต้องใช้กองกำลังในการคุ้มกัน มีการต่อสู้กันอย่างหนักเกือบทุกวันระหว่างทหารกับพรรคคอมมิวนิสต์ มีเฮลิคอปเตอร์ มาสนับสนุนตลอดเวลา และมีการวางระเบิดทั้งฝ่ายทหารและพรรคคอมมิวนิสต์ ทำให้ชาวบ้านบางคนคิดจะอพยพไปอยู่ที่อื่น แต่ก็ไม่รู้อะไรจะไปที่ไหนเพราะที่นี้เป็นบ้านที่บรรพบุรุษได้สร้างไว้ให้เป็นเวลานานแล้ว จึงต้องทนอยู่ในที่เดิม ต่อมาได้มีการอพยพชาวเขาเผ่าเข้ามาอยู่บริเวณป่า อันเป็นแหล่งต้นน้ำของหมู่บ้าน ซึ่งคณะกรรมการหมู่บ้านได้ประชุม และเจรจาให้ทางรัฐบาล (โดยทหาร) อพยพชาวเขา (เผ่าเย้า) ไปอยู่ที่อื่น ซึ่งทางรัฐบาลก็ยินยอมที่จะโยกย้ายชาวเขาออกจากบริเวณขุนน้ำดังกล่าว (สัมปทานลงแสง รักษา) ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 2524 – 2525 สงครามการแย่งชิงมวลชนระหว่างรัฐบาลกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ได้สงบลง ทำให้ความเจริญ และสิ่งทันสมัยต่าง ๆ เข้ามาใน

หมู่บ้าน รัฐก็เข้ามาส่งเสริมให้ปลูกพืชต่าง ๆ การผลิตเพื่อบริโภคก็เริ่มเปลี่ยนไปเป็นการผลิตเพื่อขายหรือเชิงพาณิชย์ แต่ก็ยังมีไม่มาก เมื่อชาวบ้านเริ่มมีเศรษฐกิจดีขึ้น และมีการคมนาคมสะดวกขึ้น จึงเริ่มปลูกบ้านเป็นลักษณะบ้านไม้ชั้นเดียวใต้ถุนสูง หลังคามุงด้วยสังกะสี มีเป็นส่วนน้อยที่มุงด้วยใบหวายแบบดั้งเดิม ซึ่งลักษณะบ้านส่วนมาก ปลูกด้วยไม้แผ่นกระดาน ส่วนใต้ถุนบ้านใช้เป็นที่เก็บของ เช่น เป็นราวแขวน หอม กระเทียม ข้าวโพด และใช้เป็นสถานที่เก็บเมล็ดพันธุ์พืช เลี้ยงสัตว์ ค้าข้าว และสถานที่ทอผ้า บริเวณรอบบ้านจะปลูกพืชสวนครัว ภายในรั้วบ้านจะทำด้วยไม้ไผ่สานขัดกัน ซึ่งในการเลือกไม้ปลูกบ้านของชาวไทลื้อทั้งบ้านยอดและผาหลัก มีการเลือกไม้ปลูกบ้านปลูกเรือนโดยไม้อัปมงคลที่ห้ามนำมาสร้างบ้านแปงเรือน ได้แก่

1. ไม้ออกมัน (ไม้คมัน) ไม้ล้มเอง ไม้ตายพราย ไม้งามไม้ใส่กลวง ไม้ฟ้าผ่า
2. ไม้คู้ หมายถึง ไม้ที่ขึ้นอยู่ชิดกัน เวลาจะเอามาสร้างบ้านให้เอามาเฉพาะต้นใดต้นหนึ่ง เพราะถ้าเอามาทั้งคู่จะทำให้ผู้อาศัยเกิดการเจ็บไข้ได้ป่วยพร้อมกัน
3. ไม้เป็ดไซ้ ไก่คอด ตาได้ลอด หมูสี จะไม่นำมาเป็นเสาเรือน เพราะจะมีคนมาเบียดเบียน
4. ไม้ที่อยู่ใกล้ศาลประจำหมู่บ้านหรือคูผี
5. ไม้ตายแล้วล้มขนอนนอนไพร เพราะจะไม่มี ความคงทนถาวรข้างในอาจเป็นปลวก เป็นมอดกิน เวลาเอามาทำเสาเรือนจะพังได้ง่าย (มณี พยอมยงค์ 2536 อ่างใน ลำแพนจอมเมือง, 2540)

ตามความเชื่อของคนไทลื้อ เกี่ยวกับเรื่องอัปมงคลที่ห้ามนำมาสร้างบ้านเกี่ยวข้องกับการไม่ให้ตัดไม้ทุกชนิดในป่าเพื่อนำเอามาสร้างบ้าน เพราะหากไม่มีการห้ามดังกล่าวก็จะทำให้มีการตัดไม้ต่าง ๆ ทุกชนิดมาสร้างบ้านแล้วจะไม่มีไม้ใหญ่คอยอุดหนุนน้ำต่อไป ซึ่งความเชื่อของไทลื้อก็เหมือนกับความเชื่อของชาวไทยล้านนาในภาคเหนือทั่วไป ว่าไม้พวกนี้จะให้เกิดความเดือดร้อน ทำกินไม่ขึ้น อยู่ไม่มีความสุข เจ็บไข้ได้ป่วย และจะมีคนมาเบียดเบียน (สัมภรณ์รุจใจ คงตรง) นอกจากนี้ความเชื่อเรื่องไม้อัปมงคลยังเกี่ยวพันไปถึงการรักษาต้นไม้ในป่า ให้เลือกต้นไม้บางชนิดเท่านั้น ไม้ให้ตัดต้นไม้ที่ไม้คงทนถาวรมาปลูกสร้างบ้าน เพราะจะทำให้บ้านผุพังเร็ว ต้องไปตัดไม้ในป่ามาปลูกบ้านใหม่อีก เป็นสาเหตุทำให้จำนวนต้นไม้ในป่าถูกตัดเพิ่มมากขึ้น

การปลูกบ้านของชาวไทลื้อ จะทำเมื่อมีคู่แต่งงานต้องการแยกครอบครัว หรือครอบครัวเดิมต้องการปลูกบ้านใหม่ สาเหตุเพราะบ้านหลังเก่าทรุดโทรม การปลูกเรือนหลังใหม่จะคัดเลือกเอาเสา เสา ซื่อ แป้งของบ้านหลังเก่าที่ยังอยู่ในสภาพใช้การได้ดีไว้ แล้วนำไปใส่กบให้เรียบและเอาสิ่งสกปรกออกก็สามารถใช้ทำบ้านหลังใหม่ได้หาก ไม้ส่วนไหนผุพังมากก็จะเอาไปทำฟืน ไม้ส่วนไหนที่ขาดก็ต้องไปตัดไม้จากในป่าเหนือหมู่บ้านมาเถี่ยแล้วทิ้งไว้ให้แห้งเพื่อป้องกันมิ

ให้ไม้แตกและแยกออกจากกัน คังนั้นก่อนที่จะปลูกบ้านใหม่ เจ้าของบ้านจึงต้องเตรียมวัสดุ อุปกรณ์ทุกส่วนของบ้านให้ครบ ก่อนที่จะไปบอกให้เพื่อนบ้านมาช่วยปลูกบ้าน ขั้นตอนการเลือก ไม้ปลูกบ้านแสดงให้เห็นถึงวิถีคิดของชุมชน ในการตัดไม้จากป่ามาปลูกบ้านซึ่งจะทำในกรณี จำเป็นเท่านั้น หากไม้เก่ายังมีคุณภาพดีอยู่ก็จะนำมาสร้างบ้านอีกครั้ง และการปลูกบ้านใหม่จะต้อง หาฤกษ์ยามที่ดีก่อน ซึ่งชาวไทลื้อ เรียกว่า “มือจันวันคิ” โดยจะเริ่มลงมือตั้งแต่ตอนเช้า ก่อน ลงมือขุดหลุมจะมีการ “ไหว้แม่ธรณี” เพื่อเป็นการบอกกล่าวและขออนุญาตแม่ธรณี โดยใช้หมาก พลุ ต้นกล้วย ต้นอ้อย ประกอบในพิธีจากนั้นก็เริ่มลงมือขุดหลุม แรงงานที่มาช่วยเหลือของ ชาวไทลื้อ จะเป็นแรงงานจากเพื่อนบ้านทั้งหมู่บ้าน ซึ่งทุกคนถือว่าการปลูกบ้านต้องช่วยเหลือกัน และผู้มาช่วยจะรู้หน้าที่ของตนว่าใครจะทำอะไร เช่น ขุดหลุม ลากไม้ ไสกบ เจาะไม้ เป็นต้น ทุกคนเป็นช่างเท่าเทียมกันโดยไม่มีใครคอยสั่งการ โดยจะมีเจ้าของบ้านคอยอำนวยความสะดวก เรื่องอุปกรณ์ต่าง ๆ ว่าอยู่บริเวณไหน ส่วนผู้หญิงจะเตรียมอาหารและน้ำดื่ม สิ่งเหล่านี้แสดงถึง ความสมานฉันท์ของคนในชุมชนในการร่วมแรง ร่วมมือ ในการช่วยเหลือกัน และมีการแบ่งงาน กันทำระหว่างชายหญิง ท่ามกลางความแตกต่างทางสรีระบนความหลากหลายของภูมิปัญญา ชาวบ้านอย่างแท้จริง (สัมภษณ์สูงตา รักษา ลุงใจ คนตรง) แต่ในปัจจุบันการคมนาคม ติดต่อกันสะดวกขึ้นมีการพึ่งพาปัจจัยภายนอกมากขึ้น ทำให้การช่วยเหลือของคนภายในชุมชนเริ่มจะ เปลี่ยนไปจากการช่วยเหลือเป็นการจ้างแรงงาน แต่ส่วนใหญ่แล้วชุมชนบ้านยอดและบ้านผาหลัก ก็ยังมีช่วยเหลือในการปลูกบ้านกันอยู่แต่ไม่เข้มแข็งเหมือนเดิม กล่าวคือ หากการปลูกบ้านไม่เสร็จ ภายในวันเดียวหลังจากนั้นเจ้าของบ้านก็ต้องจ้างช่างมาสร้างบ้านต่อเอง

ส่วนหมู่บ้านชาวไทยภูเขาเผ่าเย้า บ้านน้ำเกาะ และบ้านวังไผ่นั้น สมัยก่อนสภาพ บ้านเรือนที่อยู่อาศัยก็มีสภาพเหมือนบ้านยอด และบ้านผาหลัก โดยชาวบ้านมีการก่อสร้างบ้านมี ลักษณะเป็นบ้านชั้นเดียว พื้นติดดินเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งบ้านหลังหนึ่งอาศัยอยู่หลายครอบครัว ประมาณ 15- 20 คน การสร้างบ้านสมัยก่อนเป็นแบบง่าย ๆ โดยจะใช้ไม้ทำไถ่ ซึ่งเป็นไม้แก่นมา ทำเป็นเสา ฝาบ้านใช้ไม้ไผ่มาผ่าและสับเป็นแผ่นกัน หลังคาทำด้วยใบหวายที่เอามาเย็บเป็นไฟ ซึ่งเป็นใบหวายผ่าคด เนื่องจากสมัยนั้นป่าบริเวณนี้เป็นป่าดิบ ไม้มีป่าหญาคา ทำให้ไม่มีใบคา สำหรับทำหลังคา แต่มีใบหวายขึ้นเต็มไปหมด และในการปลูกบ้านใหม่ ทุกคนภายในหมู่บ้าน จะช่วยกันในการปลูกบ้านใหม่ ซึ่งในการปลูกบ้านเจ้าของบ้านก็จะต้องไปตัดไม้ในป่าแล้วเตรียม อุปกรณ์ต่าง ๆ ให้พร้อมเมื่อถึงเวลาชาวบ้านในหมู่บ้านก็ไปช่วยกันขนไม้จากป่า และนำมาปลูก บ้านใหม่ โดยทุกคนจะช่วยเหลือกัน และเจ้าของบ้านก็เตรียมอาหารมาเลี้ยงชาวบ้านที่มาช่วยงาน แต่ในการปลูกบ้านนั้นชาวเย้าจะต้องทำพิธีในการเลือกพื้นที่เพื่อปลูกบ้านใหม่ โดยในหมู่บ้าน วังไผ่การเลือกพื้นที่ปลูกบ้านใหม่ จะใช้เม็ดข้าวเปลือกจำนวน 5 เม็ด ไปวางบนพื้นที่ดินที่ต้องการ

ปลูกบ้านใหม่ โดยวางเรียงให้เม็ดข้าวเปลือกตั้งและหัวชนกันแล้วเอาถ้วยครอบไว้ รุ่งเช้ามาดูแล้วปรากฏว่าอยู่ในลักษณะเดิม ถือว่าที่คินคังกล่าวเป็นที่ดี สามารถที่จะปลูกบ้านใหม่ได้ หากมาดูแล้วปรากฏว่าข้าวเปลือกเม็ดใดเม็ดหนึ่งล้มก็ต้องเปลี่ยนที่จนกว่าจะได้ที่ที่ดีคือตั้งอยู่ในลักษณะเดิม (สัมภาน์พ่อเผ่าแดงเขียว แซ่ตัน) ส่วนชาวเข้าน้ำเกาะ ก็มีวิธีเลือกที่ดินสำหรับปลูกบ้านใหม่เหมือนกัน โดยใช้ข้าวเปลือก 3 เม็ดเท่านั้น ส่วนอย่างอื่นก็เหมือนกัน (สัมภาน์นายแดงต้อง เรียวสกุลชาติ) และก่อนปลูกบ้านใหม่ก็จะมีกรเลี้ยงผี ก่อนโดยมีหมอผีประจำหมู่บ้านเป็นผู้ทำพิธีกรรม

แต่ในปัจจุบันการทำบ้านใหม่ชาวเข้าน้ำเกาะ และบ้านวังไผ่ ได้เปลี่ยนจากบ้านไม้ฟากหลังคามุงใบหวายมาเป็นบ้านไม้และบ้านปูนหลังคามุงสังกะสี และกระเบื้องแทน เนื่องจากได้รับผลกระทบจากการพัฒนาจากนโยบายของรัฐ แต่ชุมชนทั้งสองก็ยังคงพึ่งพาไม้จากป่าอีกเหมือนเดิม

แหล่งเชื้อเพลิง

ชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอด ได้แก่ ชาวไทลื้อบ้านยอด บ้านผาหลัก และชาวไทยภูเขาเผ่าเข้าน้ำเกาะ และบ้านน้ำเกาะ ก็เช่นเดียวกับหมู่บ้านต่าง ๆ ในจังหวัดน่านได้อาศัยไม้จากป่าเป็นเชื้อเพลิงในการหุงต้มอาหารให้ความอบอุ่น โดยชุมชนสองหมู่บ้านแรกเป็นชุมชนดั้งเดิมจึงมีความผูกพันกับป่ามากเพราะเมื่อเกิดมาก็ได้ใช้ประโยชน์จากไม้พื้นเป็นเชื้อเพลิง สำหรับใช้ต้มน้ำในการทำคลอด และหลังจากคลอดก็ต้องใช้ไฟให้ความอบอุ่นต้องใช้ไฟสำหรับหุงต้มปรุงอาหารต่าง ๆ เพื่อดำรงชีวิตอยู่ และเมื่อคายลงก็ใช้ไฟในการเผาศพ จะเห็นว่าวิถีชีวิตของชาวบ้านมีความผูกพันอยู่กับป่ามาก การใช้ไม้สำหรับทำไฟในสมัยก่อน ชาวไทลื้อบ้านยอด และบ้านผาหลักจะเก็บเอาเศษไม้ ปลายไม้ กิ่งไม้ ไม้ล้ม สำหรับเป็นเชื้อเพลิงในการหุงต้มอาหาร ก่อไฟใส่ขี้เถ้าให้ว้าวควายสัตว์เลี้ยงต่าง ๆ ส่วนไม้ที่เอาไปใช้เผาถ่านก็ใช้ไม้เล็กหรือไม้ที่ล้มเท่านั้น แต่ส่วนมากภายในหมู่บ้านนิยมใช้ไม้พื้นมากกว่าถ่านเพราะหาได้ง่ายและสะดวก นอกจากนี้ยังมีการทำน้ำมันจากต้นยางมาใช้สำหรับเป็นเชื้อเพลิงในการให้แสงสว่างในยามค่ำคืน โดยการเจาะเอาน้ำมันจากต้นยาง ซึ่งไม่ได้ทำความเสียหายแก่ต้นไม้ยาง ต่อมาเมื่อมีการติดต่อกับภายนอกก็เริ่มมีการใช้น้ำมันก๊าด ในการให้แสงสว่างแทนการใช้น้ำมันยางเพราะการใช้สะดวกกว่า การหาไม้มาทำไฟชาวบ้านจะหาเอาที่จำเป็นและนำมาใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ ในปัจจุบันแม้จะมีเส้นทางคมนาคมสะดวกสบาย สามารถติดต่อกับโลกภายนอกสะดวกแล้วก็ตามชุมชนชาวไทลื้อก็ยังใช้ไฟเป็นเชื้อเพลิงสำหรับหุงหาอาหารอยู่อย่างเดิม แม้ว่าจะมีบางหลังคาเรือนใช้เตาแก๊สแล้วก็ตามซึ่งเป็นส่วนน้อยแต่ก็ยังมีการใช้ไฟในการหุงต้มอาหาร ให้ความอบอุ่นแก่ร่างกาย การเก็บหาไฟสำหรับใช้เป็นเชื้อเพลิง ส่วนมากจะเป็นหน้าที่ของผู้ชายในการเก็บหา ส่วนผู้หญิงก็มีหน้าที่

ในการหุงหาอาหารสำหรับครอบครัว จะเห็นว่าวิถีชีวิตของชาวไทยถือมีความผูกพันกับป่ามาก สำหรับไม้ที่ใช้ทำฟืน ได้แก่ ไม้ก่อ ไม้กอม ไม้มะแฟน ไม้คิ้ว ไม้ตอง ไม้กาแดง ไม้มันปลา เป็นต้น

ส่วนชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่าเข้าบ้านวังไผ่ และบ้านน้ำเกาะ ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ตั้งใหม่ไม่ใช่ชุมชนดั้งเดิมก็เป็นชุมชนที่ได้อาศัยพึ่งพิงป่าโดยใช้ไม้จากป่าสำหรับทำเป็นฟืน เพื่อใช้ในการหุงต้มอาหาร ให้ความอบอุ่น ตลอดจนการป้องกันภัยจากสัตว์ร้ายนานาชนิด ในสมัยก่อนการเก็บหาไม้ฟืนนั้น จะเก็บหาบริเวณชายป่ารอบ ๆ หมู่บ้านในสมัยนั้นยังไม่มีอุปกรณ์ในการตัดไม้ที่ทันสมัยแต่อย่างใด มีแต่มีดและขวาน ทำให้เลือกตัดไม้ทำฟืนเฉพาะไม้เล็ก กิ่งไม้ต่าง ๆ ประกอบกับระยะนั้นสภาพป่ามีความอุดมสมบูรณ์ จึงไม่มีปัญหาสำหรับการเก็บหาฟืนเพื่อนำไปใช้ประโยชน์แต่อย่างใด การเก็บหาฟืนนั้นในชาวไทยภูเขาเผ่าเข้ายังจะช่วยกันเก็บหาฟืนทั้งผู้หญิงและผู้ชาย แต่ส่วนมากจะเป็นผู้หญิง การเก็บฟืนก็เป็นการเก็บฟืนจากการเตรียมพื้นที่ในการทำไร่ข้าว และการเก็บตามชายป่ารอบ ๆ หมู่บ้าน สำหรับในปัจจุบันถึงแม้ว่าจะมีการสร้างบ้านด้วยไม้และปูน แต่ก็ตามชุมชนทั้งบ้านวังไผ่ และบ้านน้ำเกาะ ก็ยังต้องอาศัยไม้ฟืนสำหรับหุงหาอาหารและให้ความอบอุ่นในยามค่ำคืน ส่วนถ่านนั้นจะไม่ค่อยมีการเผาถ่านกันเพราะมันยุ่งยากและต้องใช้เวลา แต่จะเก็บถ่านในป่าภายหลังจากเกิดไฟไหม้ป่า เมื่อไฟไหม้แล้วบางส่วนจะไหม้จนไม้หรือต้นไม้อ่อนหลังจากไฟดับแล้ว ชาวบ้านก็จะไปเก็บเอาถ่านมาใช้แต่มีจำนวนน้อย ไม้ที่ชาวเขาใช้ทำฟืน ได้แก่ ไม้ก่อ ไม้มันปลา ไม้ห้าโก้ ไม้กาแดง ไม้กอม ไม้คิ้ว เป็นต้น

การทำเกษตร

ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติในบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอด ทำให้ชุมชนชาวไทยภูเขาบ้านยอด และบ้านผาหลัก ได้ก่อตั้งถิ่นฐานขึ้นโดยชุมชนแถบนี้เป็นสังคมเพาะปลูกหรือสังคมเกษตรกรรม ในระยะเริ่มต้น ชาวเขาถือว่าเป็นพืชหลักที่สำคัญที่สุดต่อความอยู่รอดของชุมชน เช่นเดียวกับชุมชนถิ่นอื่นในภาคเหนือ ชุมชนที่นี่ได้รับและได้ร่วมกันสร้างวัฒนธรรมการผลิตที่เกิดจากการประยุกต์จากป่าธรรมชาติ นั่นคือ การทำไร่หมุนเวียน ในพื้นที่ดิน บนภูเขา ที่ราบเชิงเขา และการทำงานในพื้นที่ลุ่ม โดยอาศัยน้ำจากห้วยต่าง ๆ ที่ไหลมาจากป่า เนื่องจากพื้นที่ราบที่เหมาะสมแก่การทำเกษตรมีไม่มากนัก ส่วนใหญ่เป็นที่ตื้น และภูเขาทำให้ชาวบ้านยอดบ้านผาหลัก และชุมชนอื่น ๆ ที่ในอดีตยังมีประชากรไม่มากนัก ไม่มีเครื่องใช้ เครื่องมือในการหักร้าง ถางพง เพื่อเปิดพื้นที่ทำนา ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงมักจะทำไร่ข้าวในระบบไร่หมุนเวียนเป็นหลัก ซึ่งระบบการผลิตเพื่อยังชีพแบบดั้งเดิมนั้นไม่ว่าทำไร่หรือนา ล้วนต้องอาศัยการพึ่งพาความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติเป็นหลัก ชาวบ้านจึงมีความเสี่ยงในการผลิต หากปีใดฝนฟ้าตกน้อยกว่าปกติ ก็จะเกิดความเดือดร้อน พืชผลไม่ออกงาม หากเปรียบเทียบระหว่างการทำไร่ข้าว

กับทำนาข้าวจะพบว่า การทำนาจะอาศัยความได้เปรียบของพื้นที่ คือนาเป็นพื้นที่ลุ่ม มีลำห้วยผ่าน คินดี ผลผลิตจึงสูงกว่า มีความมั่นคง สม่าเสมอมากกว่าการทำไร่ข้าว (ไร่ข้าว 1 ไร่ จะได้ข้าว ประมาณ 8 เก้าหรือกระสอบ ขณะที่นาข้าว 1 ไร่ ได้ข้าวประมาณ 10 เก้า แต่อัตราส่วนดังกล่าว ไม่ตายตัวขึ้นกับความอุดมสมบูรณ์ของดิน น้ำ ลักษณะการปลูกและพันธุ์ข้าว) ฉะนั้นนาจึงเป็นทรัพย์สินที่สำคัญของชาวบ้าน ใครมีที่นาจึงถือว่าเป็นคนมีฐานะ มีหน้ามีตา

การทำนาของชาวไทลื้อบ้านยอด และบ้านผาหลัก ก็เช่นเดียวกับชุมชนล้านนาที่อื่น คือ จะทำนาค่า ประมาณเดือนพฤษภาคม (เดือน 8) โดยจะเริ่มเตรียมพื้นที่เตรียมคันนา และเพาะกล้าไว้โดยจะเริ่มปลูกจริงประมาณเดือนสิงหาคม (เดือน 11) จนข้าวจะออกรวงในช่วงเดือนตุลาคม – พฤศจิกายน (เดือนอ้าย เดือนเกี้ยว) และปลายเดือนพฤศจิกายน (เดือนเกี้ยว) ถึงเดือนธันวาคม (เดือน 3) ก็จะเริ่มเก็บเกี่ยว การทำนาของชาวบ้านสมัยก่อนจะอาศัยแรงควายเป็นหลัก ในการไถเตรียมพื้นที่ ซึ่งควายที่จะไถนาดี ต้องผ่านการฝึกฝนมาไม่น้อย ส่วนในปัจจุบันการไถนาอาศัยรถไถนาขนาดเล็กในการไถนาแทนการใช้ควายในสมัยเนื่องจากมีความสะดวกและรวดเร็ว

สิ่งที่สำคัญที่สุดต่อความอยู่รอดของการทำนา และทำให้ระบบนิเวศของนา มีความสมบูรณ์ และเกิดความหลากหลายทางด้านชีวภาพ คือ “ น้ำ ” ซึ่งนอกจากชาวบ้านบ้านยอด และบ้านผาหลัก จะพึ่งพาฝนฟ้าเป็นหลักแล้ว ยังได้มีการจัดการน้ำเพื่อให้ระบบนิเวศของนาอยู่ได้ โดยชาวนาในแต่ละหมู่บ้านทั้งสองหมู่บ้าน ได้จัดตั้งกลุ่มกันเป็นกลุ่มเหมืองฝาย จัดการสร้างหรือแปงเหมืองฝาย โดยใช้วัสดุจากป่า เช่น ไม้ไผ่ หรือวัสดุอย่างอื่นในท้องถิ่นมาทำฝายตามลำห้วยต่าง ๆ และทำลำเหมืองต่อน้ำเข้ามา โดยจะมีแก่งเหมือง แก่งฝายเป็นผู้ควบคุมดูแล โดยคนที่เป็นแก่งเหมือง หรือแก่งฝาย ส่วนมากจะแต่งตั้งจากชาวบ้านที่มีที่นามาก เป็นแก่งเหมือง หรือแก่งฝาย (สัมภรณ์ลุดา รักษา) แต่โดยภาพรวมแล้วที่นาจองบ้านยอด และบ้านผาหลักมีน้อย ตกเฉลี่ยแล้วคนละ 2-3 ไร่ มีน้อยรายที่จะมีถึง 10-20 ไร่ เพราะในสมัยนั้นเป็นพื้นที่ป่ามาก ชาวบ้านไม่ค่อยมีกำลังไปกาง ส่วนชาวบ้านที่ไม่มีที่นาจึงจะไปทำไร่ข้าว เนื่องจากในอดีตพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำห้วยยอดเป็นพื้นที่ที่เป็นอิสระจากอำนาจภายนอกชุมชน ทำให้ชาวบ้านสามารถเข้าไปแผ้วถางพื้นที่ป่าบริเวณภูเขาสำหรับทำไร่ได้สะดวก การปลูกข้าวไร่ของชาวบ้าน มักจะไปกันเป็นกลุ่มเครือญาติ เพื่อนฝูง เพื่อไปเอามือเอแรงในการทำไร่ข้าวร่วมกันตั้งแต่การแผ้วถางป่าเพื่อเตรียมพื้นที่ไปจนถึงการ เก็บเกี่ยว ทำให้ชาวบ้านทั้งชาย และหญิงต้องรอนแรมออกจากหมู่บ้านไปเป็นแรมเดือน วิธีการผลิตของข้าวไร่ไม่ย้งเหมือนเช่นกับการทำนา เพราะต้องเริ่มลงมือถางป่า ซึ่งชาวบ้านมักเลือกพื้นที่ที่เป็นป่าจริง ป่าดงหรือป่าทึบ เพราะดินจะมีความอุดมสมบูรณ์ ในการเลือกพื้นที่ถือได้ว่าเป็นหัวใจสำคัญของการทำไร่ การทำไร่ข้าวจะได้ผลผลิตมากน้อยแค่ไหนขึ้นกับการเลือกพื้นที่ โดยการเลือกพื้นที่ครั้งแรก ชาวบ้านมักจะเลือกพื้นที่ป่าไม้ใหญ่ที่มีไม้จำพวก

ไม้กาแดง ไม้ดอง ไม้คร่ำ ไม้กาตาย เพราะชาวบ้านเชื่อว่าคนมีความสมบูรณ์ดี ในขณะที่ป่าไร่ หรือป่าโปร่ง จะไม่ค่อยงามเท่าไรนัก เพราะมีหิน และดินปนทราย ข้าวไม่งาม เมื่อเลือกพื้นที่ แล้วก็จะทำพิธีบูชาผีป่า ผีไร่ เพื่อขออนุญาตทำไร่ หลังจากนั้นก็จะทำการฟันไร่ โดยทำการโค่น ไม้ใหญ่ในบริเวณนั้นให้ราบเรียบ จากป่าที่บึงที่โครงสร้างของป่าต่างระดับก็จะถูกเปิดพื้นที่ให้ แสงแดดส่องกระทบ เหตุที่ชาวบ้านต้องฟัน ไม้ใหญ่ออกเพราะร่มเงาของไม้ใหญ่จะบังแสงแดด ไม้ให้ข้าวเติบโต แต่ในขณะที่เดียวกันเมื่อไม่มีต้นไม้ใหญ่มาคลุมข้าว ก็ไม่มีไม้ใหญ่คลุมหญ้าเช่นกัน หญ้าจึงเป็นปัญหารบกวนข้าวในเวลาต่อมา การฟันไร่ข้าวนี้ชาวบ้านจะใช้อุปกรณ์ดั้งเดิม เช่น มีด ขวาน จึงต้องใช้แรงงานมากในการถากถางพื้นที่ และด้วยเหตุนี้จึงทำให้ไม่สามารถเปิดพื้นที่ ทำไร่ให้ขยายกว้างออกไปได้มากนัก หลังจากนั้นก็จะทิ้งไว้ประมาณ 1 เดือนเพื่อให้ไม้ที่ตัดถาง แห้งสนิทแล้วก็ทำการเผาไร่ เพื่อทำลายวัชพืช และเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดิน โดยหญ้า และวัช พืชทั้งหลายจะสลายกลายเป็นปุ๋ย ซึ่งเป็นแร่ธาตุที่สำคัญกลับลงไปสู่ดิน ภายหลังจากเผาไร่เสร็จ ก็คอยเก็บพวกเศษไม้ วัชพืชที่ยังหลงเหลืออยู่ และเตรียมพันธุ์ข้าวไร่ที่จะปลูก แล้วก็หยอดข้าว ซึ่งกระทำโดยใช้ไม้ปลายแหลมที่มกลงไปบนดินให้เป็นหลุมเล็ก ๆ แล้วนำเมล็ดข้าวที่เตรียมไว้ เรียบร้อยหยอดลงหลุม ชาวบ้านทั้งชายและหญิงก็จะช่วยกัน ผู้ชายใช้ไม้กระทุ้ง ผู้หญิงคอยเอา เมล็ดข้าวหยอดหลุม โดยเว้นระยะห่างพอประมาณ เพื่อไม่ให้ต้นข้าวแน่นเกินไป และสะดวกค่อ การเอาหญ้า เมื่อปลูกเสร็จก็จะถางหญ้ากลบเลยให้คลุมดิน คลุมหลุมที่ปลูก ซึ่งช่วยป้องกันแสง แดดที่รุนแรงและเป็นปุ๋ยแก่ต้นข้าว หลังจากนั้นจะปลูกพืชแซมรอบไร่ ได้แก่ พริก มะเขือ ผักแคบ ผักกาด งาดำ เหตุที่ไม่ปลูกพืชนี้ร่วมกับข้าวเพราะพืชพวกนี้บางชนิดมีลำต้นสูง จะคลุมข้าวไม่ให้ งามหรือบางชนิดเป็นไม้เลื้อยจะพันต้นข้าวและแย่งออก ต่อมาภายหลังหยอดข้าวได้หนึ่งเดือนก็ เริ่มจะมีหญ้าขึ้น หากปล่อยทิ้งไว้ก็จะคลุมข้าว เพราะหญ้าจะโตเร็วกว่าข้าว ชาวบ้านจึงต้องคอย คายหญ้าออกอย่างสม่ำเสมอ ช่วงเดือนสิงหาคม กันยายน ข้าวจะเริ่มออกรวงเดือนตุลาคม – พฤศจิกายน ก็เริ่มเกี่ยวข้าว ขณะที่พืชที่ปลูกไว้กับข้าวก็จะ โตเต็มที่และให้ผลเช่นกัน ชาวบ้านก็จะ เก็บผลพร้อมเก็บเกี่ยวข้าว หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จก็เอาเฟืองพันรอบ ๆ รวงข้าวเป็นมัด แล้ว กองรวมกันตากแดด 2 – 3 วันจึงเอาข้าวมาฟาดและนำเมล็ดข้าวใส่กระสอบ จนใส่เกวียนกลับบ้าน ซึ่งในช่วงเก็บเกี่ยวชาวบ้านจะคัดเลือกรวงข้าวที่สมบูรณ์ไว้ทำพันธุ์โดยเก็บใส่ถุงแยกไว้ต่างหาก และหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้วก็จะทำพิธีขอบคุณผีไร่หรือผีเจ้าที่ ต่อจากนั้นประมาณ 1 – 2 เดือน ชาวบ้านก็เริ่มหาที่ทำไร่ใหม่ โดยจะทิ้งที่เดิมไว้พักฟื้น ปล่อยให้สภาพเป็นป่าเหล่าขึ้นมา ที่ใหม่ที่ชาว บ้านเลือกก็จะเป็นที่เหล่าของตนเองที่ปล่อยให้ฟื้นสภาพไม่ต่ำกว่า 5 ปี ความอุดมสมบูรณ์ของหน้า ดินก็เริ่มคืนมา มีต้นไม้ขึ้นสูงก็แผ้วถางป่าเหล่าเพื่อปลูกข้าวไร่อีก ดังนั้นจะเห็นได้ว่า เวลา ถ้าสำหรับชาวบ้านในการทำไร่ข้าวแทบจะไม่มีเหลือให้พักผ่อน และนี่ก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ชาวบ้านไม่

ไปหาป่าใหญ่บุกเบิกไปเรื่อย ๆ เพราะไม่มีกำลังเพียงพอที่จะถางป่าใหญ่ได้ทุกปี ส่วนใหญ่ชาวบ้านครอบครัวหนึ่งจะมีไร่เหล่าของตนเองประมาณ 4-5 แห่งไว้หมุนเวียน

เมื่อพิจารณาการทำไร่ข้าวหมุนเวียนของชาวบ้านในแง่ของระบบนิเวศวิทยา การเปิดพื้นที่ป่าที่บิในการทำข้าวไร่ก็ส่งผลกระทบต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางนิเวศ เพราะไม้ใหญ่น้อยได้ถูกตัดฟัน แล้วถาง สังคมนิเวศของป่าดงที่เคยเสถียรภาพก็เกิดการเปลี่ยนแปลง เกิดกระบวนการฟื้นตัวของสังคมพืชในไร่ข้าว หรือไร่เหล่า เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะช่วงเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงขณะที่ป่าเริ่มถูกเปิดเป็นช่วงที่เกิดพืชพันธุ์ต่างๆ และแมลงจะเติบโตอย่างรวดเร็วความหลากหลายจะสูงมาก จากคำบอกเล่าของชาวบ้าน พืชและแมลงที่ไม่ได้ปรากฏหรือมีไม่มากนักในป่าดิบจะเกิดขึ้นอย่างมากมาย หลังจากนั้นเมื่อพื้นที่ดังกล่าวมีอายุมากขึ้นอัตราการเติบโตของสังคมพืชและสัตว์จะลดลงพืชและสัตว์บางชนิดก็ถูกควบคุมลดน้อยลง โดยเฉพาะพืชตระกูลหญ้า และพืชคลุมดิน โดยระบบต่างๆเริ่มมีเสถียรภาพมีความมั่นคงมากขึ้นเป็นป่าขั้นสอง (Secondary) สภาพธรรมชาติโดยรวมก็เกิดการปรับตัวเชื่อมโยงกัน ป่าขั้นหนึ่งก็ต้องพึ่งพาป่าขั้นที่สอง สัตว์ป่าหลายชนิด เช่น หมูป่า เก้ง กวาง และนกนานาชนิดก็ชอบมาหาอาหารในไร่เหล่านี้หรือในป่าขั้นสองในบางช่วงบางจังหวะ ซึ่งในความเป็นจริงแล้วกระบวนการของธรรมชาติ เมื่อป่าขั้นหนึ่งบางส่วนเกิดภัยพิบัติกลายเป็นป่าขั้นสอง และป่าขั้นสองบางประเภทก็พัฒนาเป็นป่าขั้นหนึ่ง ซึ่งเกิดการสลับสับเปลี่ยนกันตามธรรมชาติอยู่แล้ว ระบบการทำไร่หมุนเวียน แม้จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางนิเวศของป่าที่บิ แต่ก็เป็นตัวอย่างความหลากหลายของระบบนิเวศ เมื่อมีความหลากหลายระบบธรรมชาติโดยรวมสมดุลมากขึ้น ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าระบบนิเวศมีการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวอยู่เสมอ การทำไร่ข้าวหมุนเวียน เป็นการจัดการของชาวบ้านที่ทำให้ชุมชนได้ประโยชน์ในทางหนึ่ง ในด้านการผลิต ขณะเดียวกันก็เกิดประโยชน์เชื่อมโยงกับระบบนิเวศป่าที่บิด้วย ซึ่งการทำไร่ข้าวในลักษณะดังกล่าว ไม่ทำให้เกิดจินตจำกัดความสามารถของป่าในการปรับตัวเกี่ยวกับระบบนิเวศภายในป่า

แต่ต่อมาภายหลังจากการทำไม้โดยรัฐให้สัมปทานการทำไม้ และการปราบปรามพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) นโยบายของรัฐได้ส่งเสริมให้มีการตัดถนนเข้ามาในหมู่บ้านยอดและผาหลัก ทำให้พื้นที่ที่ทำการเกษตรเพื่อพอกินพออยู่หรือการเกษตรแบบดั้งเดิมเริ่มเปลี่ยนไปเป็นการทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ และมีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาด้วยทำให้มีการผลิตเพื่อการค้า เริ่มมีการนำเอาเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดมาให้ชาวบ้านปลูก ทำให้ชาวบ้านต้องใช้พื้นที่จำนวนมาก ประกอบกับมีการอพยพของชาวเขาตามนโยบายของรัฐเพื่อแยกชาวเขาออกจากพคท ในพื้นที่บริเวณรอบ ๆ ลุ่มน้ำห้วยยอดและบริเวณใกล้เคียงทำให้สภาพของป่าบริเวณนี้เริ่มเปลี่ยนแปลงไป เกิดไฟไหม้ป่าขึ้นจำนวนมากและชาวบ้านก็เข้าไปบุกกรุกแผ้วถางป่าเพื่อนำพื้นที่

มาปลูกพืชในทางเศรษฐกิจ ทำให้สภาพป่าเกิดความเสียหายอย่างรุนแรง สภาพภูมิอากาศเริ่มจะเปลี่ยนแปลงไป ปริมาณน้ำต่าง ๆ ในลำห้วยก็เริ่มลดจำนวนน้อยลง ระบบนิเวศของป่าก็ถูกทำลายลงไปด้วย ทำให้การใช้ประโยชน์จากป่าโดยการนำที่ดินไปเพาะปลูกเกินขีดจำกัดของป่าที่จะรองรับได้ในบางส่วนของพื้นที่ในลุ่มน้ำห้วยยอด สภาพป่าจึงหมดสภาพ กลายเป็นป่าคาเพราะต้นไม้ใหญ่ถูกตัดฟัน แผลวถาง ไฟไหม้ล้มตายเป็นจำนวนมาก และเกิดไฟไหม้ป่าทุกปี ทำให้ลูกไม้ต่าง ๆ ไม่สามารถเติบโตได้ ชุมชนบ้านยอดและบ้านผาหลัก เริ่มมีการทำแนวกันไฟล้อมรอบบริเวณไร่ สวนและมีการนำเอาเมล็ดพันธุ์ไม้จากป่ามาปลูกไว้รอบ ๆ หมู่บ้าน หรือที่ไร่ใกล้หมู่บ้าน เพื่อให้ง่ายแก่การดูแลรักษา และเก็บเกี่ยวผลผลิต ทำให้ปัจจุบันพืชชนิดนี้เป็นพืชที่ทำรายได้ให้แก่หมู่บ้านทั้งสองเป็นอันมาก พืชชนิดนั้น คือ ต้นมะแขว่น ซึ่งขณะที่ชาวบ้านถางไร่เมื่อเจอดันมะแขว่นก็จะเว้นไว้ไม่ถาง ทำให้ในปัจจุบันต้นมะแขว่นมีจำนวนมากในหมู่บ้านทั้งสอง

สำหรับหมู่บ้านชาวไทยภูเขาเผ่าเย้า บ้านวังไผ่ และบ้านน้ำเกาะ ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่อพยพมาอยู่ใหม่ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอดเนื่องจากเหตุผลทางด้านความมั่นคงเพื่อสลายมวลชนออกจาก พท. หรือเพื่อหาแหล่งทำกินที่อุดมสมบูรณ์ก็คล้าย ๆ หลายหมู่บ้านในท้องที่จังหวัดน่าน มีการใช้พื้นที่ป่าเพื่อทำไร่หมุนเวียนเช่นเดียวกับชาวไทลื้อที่ตั้งถิ่นฐานอยู่เดิม ซึ่งพื้นที่ของชาวบ้านวังไผ่ และบ้านน้ำเกาะ จะไม่มีพื้นที่สำหรับทำนาดำ เพราะหมู่บ้านตั้งอยู่บนที่เนินเขา และที่ราบเชิงเขาทำให้ชาวบ้านวังไผ่ และบ้านน้ำเกาะต้องหันไปปลูกข้าวโดยอาศัยการทำไร่ข้าวเป็นหลัก จากคำบอกเล่าของพ่อเฒ่าแสงเจิว บ้านวังไผ่ และนายแดงต้อง บ้านน้ำเกาะ ตลอดจนชาวบ้านอีกหลายคนได้เล่าให้ฟังในสมัยก่อนที่อพยพมาอยู่ใหม่นั้น สภาพพื้นที่บริเวณนี้เป็นสภาพป่าที่สมบูรณ์มากในลำห้วยมีน้ำไหลตลอดปี อาหารการกินอุดมสมบูรณ์ การปลูกข้าวไร่ และการปลูกผักต่าง ๆ ได้ผลดีมาก อากาศเย็นสบายในฤดูร้อน แม้ในเดือนเมษายน สมัยนั้นอาชีพหลักของทั้งบ้านวังไผ่ และบ้านน้ำเกาะคือการปลูกข้าวไร่ โดยการทำไร่แบบหมุนเวียน วิธีการผลิตข้าวไร่ของชาวเย้าก็เหมือนกับชาวไทลื้อ โดยมีการลงมือหักร้างถางป่าเช่นเดียวกัน โดยชาวเย้าจะคัดเลือกพื้นที่ที่เป็นป่าดง หรือป่าแก่ เพราะสภาพดินมีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งพื้นที่เหล่านี้ยังมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นอยู่เช่นไม้แดง ไม้กาสาย ไม้ประดู่ ไม้กว้าง โดยเชื่อว่าดินมีความอุดมสมบูรณ์ดี แล้วก็ทำการตัดฟัน โคนไม้ใหญ่ที่อยู่ในบริเวณนั้นให้ราบเรียบโดยใช้อุปกรณ์ดั้งเดิม เช่น ขวาน มีด จึงต้องใช้แรงงานมากในการถางพื้นที่ การถางพื้นที่ในสมัยก่อนก็อาศัยญาติพี่น้องหรือเพื่อนฝูง โดยการเอาแรงกันในการแฉ้วถาง ทำให้การขยายพื้นที่เพื่อทำไร่มีบริเวณไม่กว้างมากนัก หลังจากนั้นก็ทิ้งไว้ประมาณ 1 เดือน เมื่อไม้ที่ตัดแฉ้วถางแห้งก็ทำการเผาไร่เพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดินเมื่อเผาไร่เสร็จแล้วก็ต้องเก็บเศษไม้ วัชพืชที่หลงเหลือ และเตรียมพันธุ์ข้าวที่ปลูก ตลอดจนการปลูกถึงการเก็บเกี่ยวเหมือนชาวไทลื้อบ้านยอด และบ้านผาหลัก ดังที่กล่าวมาแล้ว หลังจากเก็บ

เกี่ยวข้าวแล้วชาวเข่าจะเอาฟางข้าวหรือดอก (เรียกทำจากไม้ไผ่มาผ่าเป็นเส้น) มัดข้าวเป็นพ่อนเอาไปแขวนไว้บนราวไม้ไผ่ เพื่อตากให้ข้าวแห้งแล้วก็ดีข้าว เอาใส่กระสอบไปเก็บไว้ที่บ้าน โดยในขณะที่เก็บเกี่ยวก็จะเลือกพันธุ์ข้าวที่ดีและสมบูรณ์ยกไว้ในการทำพันธุ์ในปีต่อไป และชาวเข่าจะมีพื้นที่ไร่เหล่า เพื่อทำไร่มุญเวียน ครอบครวละประมาณ 5 แห่ง เพื่อใช้ในการทำไร่มุญเวียนกันไป

นอกจากชาวเข่าจะทำข้าวไร่ แล้วยังมีการทำข้าวโพด ไร่สำหรับเลี้ยงหมู เลี้ยงไก่ ซึ่งในสมัยก่อนจะทำไร่ข้าวโพดใช้สำหรับเลี้ยงสัตว์อย่างเดียวไม่มีการนำไปขาย ต่อมาเมื่อมีการคมนาคมสะดวกมีพ่อค้าเอาเมล็ดพันธุ์ต่าง ๆ ตลอดจนสารเคมีฆ่าแมลงและวัชพืช ตลอดจนมารับซื้อถึงหมู่บ้านทำให้ชาวเข่าเริ่มมีการผลิตข้าวโพดโดยใช้พื้นที่ป่าเป็นจำนวนมาก ในการปลูกข้าวโพด อันเป็นผลจากนโยบายของรัฐในการสนับสนุนเพื่อเร่งให้ชุมชนมีความเจริญในด้านเศรษฐกิจ ประกอบกับนโยบายในสมัยนั้นเพื่อสลายมรดกชนโดยแยกชาวเขาออกจาก พคท. ทำให้สภาพป่าไม้ถูกทำลายลงอันเนื่องมาจากการใช้พื้นที่เพื่อทำการเกษตรโดยการขาคกรควบคุมในการเผาป่าเพื่อทำไร่ และการเผาป่าเพื่อหาสัตว์ของชาวบ้าน และชาวเขาทำให้เกิดไฟไหม้ป่าเป็นพื้นที่บริเวณกว้าง และประจำทุกปี ทำลายไม้เล็กไม้ใหญ่จำนวนมาก หลังจากไฟไหม้ชาวเข่าก็เข้าไปแผ้วถางซ้ำเพื่อยึดเอาที่ดินทำไร่ จนทำสภาพป่าบริเวณตอนล่างของกลุ่มน้ำห้วยยอด กลายสภาพเป็นป่าหญ้าคาในปัจจุบัน

ปัจจุบันชาวบ้านวังไผ่ก็ยังใช้ที่ดินเพื่อทำการเกษตรปลูกข้าวไร่ ข้าวโพดและฝ้ายกันอยู่แต่เป็นการปลูกเพื่อการยังชีพ ไม่ได้ปลูกเพื่อขาย เนื่องจากราคาผลผลิตตกต่ำไม่คุ้มกับการลงทุน ประกอบกับในปัจจุบันไม่สามารถขยายพื้นที่ทำกินเข้าไปในป่าใหม่หรือป่าดงได้เนื่องจากมีหน่วยจัดการต้นน้ำห้วยยอดเข้ามาดูแลพื้นที่ และฟื้นฟูสภาพป่ารอบ ๆ บริเวณกลุ่มน้ำห้วยยอดให้มีสภาพป่าเหมือนดั้งเดิม ซึ่งหน่วยจัดการต้นน้ำห้วยยอดได้ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2536 ในระยะแรกมีความขัดแย้งกับชาวบ้านวังไผ่เกี่ยวกับที่ดิน โดยชาวบ้านจะใช้ที่ดินทำการเกษตรแต่หน่วยจัดการต้นน้ำจะใช้ที่ดินเพื่อปลูกป่าฟื้นฟูสภาพต้นน้ำ ทำให้เกิดความขัดแย้งกันขึ้นประกอบกับชาวบ้านวังไผ่เข้าใจว่าทางหน่วยฯ จะยึดพื้นที่ทั้งหมดเขาไปปลูกป่า ทางหัวหน้าหน่วยฯ ได้ประชุมชี้แจงให้ชาวบ้านเข้าใจและได้กำหนดขอบเขตต่าง ๆ เกี่ยวกับพื้นที่ใช้ในการทำกินและใช้ในการปลูกป่าให้ชัดเจน ถ้าพื้นที่อยู่ในที่ราบริมลำห้วย และเป็นที่ทำกินของชาวบ้านอยู่เดิม ก็ปล่อยให้ทำกินต่อไป แต่ห้ามบุกรุกใหม่ หากชาวบ้านที่มีที่ทำกินน้อยหรือมีเวลาว่างจากการปลูกข้าวไร่ ข้าวโพด จึง ก็สามารถเข้ามาทำงานกับหน่วยจัดการต้นน้ำได้ ทำให้ในปัจจุบันปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านวังไผ่ และหน่วยฯ จึงหมดไป และหน่วยฯ ก็ได้นำที่ดินที่รกร้างว่างเปล่าถูกปล่อยทิ้งไว้ นำมาปลูกป่าโดยอาศัยแรงงานจากชาวบ้านวังไผ่ และให้ค่าจ้างตอบแทนแก่

ชาวบ้านวังไผ่ พร้อมกับได้พัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนบ้านวังไผ่ควบคู่ไปด้วย เช่น สร้างเวทีชาวบ้าน อบรมให้ความรู้ในการป้องกันไฟป่า อบรมอาชีพภาคเกษตร การนำชาวบ้านไปดูงานในด้านการเกษตร และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนการจัดหาพันธุ์ไม้ผล เช่น ลิ้นจี่ มะม่วง มาให้ชาวบ้านปลูกเพื่อให้เกิดความมั่นคงในการใช้ที่ดิน

ในปี พ.ศ. 2540 ทางกรมพัฒนาที่ดิน ได้จัดส่งเจ้าหน้าที่มาจัดทำพื้นที่ทำการเกษตรเชิงอนุรักษ์ดิน และน้ำตามไหล่เขาโดยจัดทำเป็นขั้นบันได ประมาณ 500 ไร่ โดยส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกไม้ผลตามพื้นที่ดังกล่าว ซึ่งในการจัดทำพื้นที่เพื่ออนุรักษ์ดิน และน้ำก็ได้จ้างแรงงานชาวบ้านในการทำขั้นบันได ทำให้ชาวบ้านวังไผ่มีรายได้เพิ่มจากการจ้างทำงาน นอกจากนี้ก็ยังมีโครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติฯ ซึ่ง ปตท. เป็นผู้ดำเนินการได้จ้างให้ชาวบ้านไปปลูกป่าในโครงการดังกล่าวอีกด้วย

ส่วนชาวเข้าน้ำเกาะในปัจจุบันก็ยังใช้ที่ดินเพื่อทำการเกษตรในพื้นที่เดิมอยู่ถึงแม้จะได้อพยพมาอยู่ริมถนนในพื้นที่ใหม่แล้วก็ตาม ชุมชนก็ยังมีทำการเกษตรแบบไร่หมุนเวียนอยู่ แต่เนื่องจากบริเวณที่เป็นที่ทำกินนั้นเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ทำให้ชาวบ้านน้ำเกาะไม่สามารถที่จะบุกรุกเข้าไปแผ้วถางพื้นที่ป่าคงหรือป่าใหม่ได้ จึงต้องทำการเกษตรเพื่อปลูกพืชในพื้นที่เดิม ขณะเดียวกันชาวบ้านบางครอบครัวที่มีฐานะดีก็ได้ซื้อที่ดินของชาวบ้านผาหลักที่อยู่ใกล้บริเวณที่ตั้งหมู่บ้าน โดยอยู่ติดกับลำห้วยน้ำเกาะไว้สำหรับทำเป็นที่ทำกินปลูกพืชไม้ผล เช่น ส้มโอ ลิ้นจี่ ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากโครงการพัฒนาลุ่มน้ำน่านตอนบนผ่านหน่วยจัดการต้นน้ำห้วยยอดในรูปของกองทุนหมุนเวียนพัฒนาหมู่บ้าน ทำการส่งเสริมให้ชาวบ้านน้ำเกาะ ปลูกไม้ผลทางเศรษฐกิจทดแทนการปลูกพืชล้มลุก เช่น ลิ้นจี่ ส้มโอ ตลอดจนการส่งเสริมให้ชาวบ้านน้ำเกาะเลี้ยงหมู เพื่อเป็นรายได้เสริม โดยจัดทำคอกเลี้ยง ไม่ได้เลี้ยงปล่อยเหมือนแต่ก่อน

แหล่งต้นน้ำลำธาร

เนื่องจากบริเวณลุ่มน้ำห้วยยอดเป็นบริเวณที่มีภูเขาสูงชัน ชุมชนต่าง ๆ ในบริเวณนี้จึงมีที่ราบสำหรับทำการเกษตรน้อยมาก และชุมชนทั้ง 4 หมู่บ้าน ก็ตั้งหมู่บ้านอยู่ใกล้แหล่งน้ำเพื่อความสะดวกในการใช้น้ำเพื่อบริโภค อุปโภคตลอดจนการเพาะปลูกและทำการเกษตรต่าง ๆ ในสมัยก่อนจากคำบอกเล่าของชาวบ้านทราบว่า แหล่งน้ำใกล้หมู่บ้าน มีน้ำใส และไหลสม่ำเสมอตลอดปี ชาวบ้านบริเวณนี้ไม่มีปัญหาเกี่ยวกับการขาดแคลนน้ำในลำห้วย ลำน้ำต่าง ๆ ก็มีสัตว์น้ำจำพวก กุ้ง ปู หอย และปลาต่าง ๆ ชนิดมากมาย นอกจากนี้ริมลำห้วยยังมีพืชผักต่าง ๆ ขึ้น เช่น ผักกูดต่าง ๆ ต้นบอน และหอยขี้ เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของมนุษย์และสัตว์บริเวณนี้ ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนเข้ามาทำไม้โดยได้รับสัมปทานจากรัฐ รวมทั้งมีการอพยพของชาวเขาจาก

นโยบายเกี่ยวกับความมั่นคง หรือการหาแหล่งที่ทำกินใหม่ที่อุดมสมบูรณ์รอบ ๆ บริเวณลุ่มน้ำ ห้วยยอด ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ต่าง ๆ ของทรัพยากรธรรมชาติเริ่มลดลง สภาพของป่าไม้ ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำก็เริ่มถูกคุกคาม และเกิดไฟไหม้ทุกปี ทำให้ลูกไม้ต่าง ๆ ที่จะโตขึ้นเป็น ไม้ใหญ่ถูก ทำลายลง ไม้มีต้นไม้อื่นทดแทนและเกิดการสูญหายของต้นไม้บางชนิดในบริเวณใกล้ ๆ หมู่บ้าน เช่น หวาย ตำลึง ปริมาณน้ำในลำห้วย ล้าชารก็เริ่มลดน้อยลง ประกอบกับนโยบายของรัฐที่ สนับสนุนและส่งเสริมให้ชาวบ้านมีการทำการเกษตรในเชิงพาณิชย์ ทำให้ชาวบ้านในบริเวณพื้นที่ ลุ่มน้ำมีการนำเอาชนิดพันธุ์พืชต่าง ๆ เช่น ข้าวโพด ฝ้าย ถั่วเหลือง จิง และผักต่าง ๆ มาปลูกเป็น พื้นที่ขนาดใหญ่ เพื่อให้ผลผลิตที่ดีจึงต้องเอาปุ๋ยและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชมาใช้ เมื่อเกิดฝนตกก็พัดพาชะล้างเอาสารเคมีต่าง ๆ เหล่านี้ลงไปด้วย ทำให้สัตว์น้ำบาง ชนิดที่ไม่สามารถทนต่อสารเคมีต่าง ๆ เหล่านี้ เริ่มสูญหายหรือสูญพันธุ์ไปในที่สุด อันเนื่องมา จากการใช้สารเคมีและการลดของจำนวนป่าที่เป็นแหล่งต้นน้ำ ในปัจจุบันชุมชนต่าง ๆ ก็ได้ช่วยกัน รณรงค์รักษาแหล่งต้นน้ำของหมู่บ้านตนเองไว้ โดยจะมีการแบ่งขอบเขตหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านไว้ และมีข้อห้ามไม่ให้หมู่บ้านหรือชุมชนบ้านอื่นบุกรุกเข้ามาในที่แหล่งต้นน้ำหรือหัวน้ำของชาวบ้าน โดยดูใจ คนตรง ได้เล่าให้ฟังว่าเมื่อสมัยที่ยังเป็นผู้ใหญ่ (ประมาณปี พ.ศ. 2528 – 2529) มี ชาวเขาเผ่าเย้าได้อพยพขึ้นไปทำไร่บนขุนน้ำห้วยยอด ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออก เหนือหมู่บ้าน ประมาณ 3 – 4 ครอบครั้ว เมื่อชาวบ้านทราบก็ได้รวมตัวกันขึ้นไปบนขุนน้ำดังกล่าวเพื่อให้ชาวเขา เหล่านั้นอพยพลงมา และห้ามทำกินบริเวณป่าต้นน้ำของหมู่บ้าน ซึ่งชาวเขาเมื่อทราบว่าชาวบ้าน ยอดได้พากันขึ้นมาจับไล่ก็ได้หลบหนีและไม่กล้าเข้ามาทำกินในบริเวณนั้นอีก

ในปัจจุบันชาวบ้านบ้านยอด และบ้านผาหลักได้มีกฎเกณฑ์และข้อบังคับห้าม มิให้ชาวบ้านเข้าไปบุกรุกแผ้วถางป่าพื้นที่ที่บริเวณขุนน้ำเพื่อทำไร่ และได้สงวนพื้นที่ที่เป็นแหล่ง ต้นน้ำโดยปล่อยให้ต้นไม้ขึ้นเองตามธรรมชาติ เพื่อให้สภาพป่าพื้นที่กลับคืนดั้งเดิม เนื่องจากเริ่ม ตระหนักถึงคุณค่าของป่าอันเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ประกอบกับได้รับผลกระทบจากการที่ป่าถูก ทำลาย และไฟไหม้ป่าทำให้เกิดการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง จึงเริ่มหันมาอนุรักษ์ป่าอันเนื่องมา จากการมีผลประโยชน์ร่วมกันในการใช้ทรัพยากรดิน น้ำ และป่าไม้ตามที่ เสน่ห์ จามริก และ คณะได้กล่าวไว้

ส่วนบ้านวังไผ่ ก็มีกฎเกณฑ์ และข้อบังคับในการห้ามมิให้ชาวบ้านในชุมชน เข้าไปบุกรุกแผ้วถางป่าบริเวณต้นน้ำที่เป็นแหล่งน้ำของหมู่บ้าน อันเนื่องจากสาเหตุการขาดแคลน น้ำเพื่ออุปโภค และบริโภคในฤดูแล้ง ซึ่งต้องใช้เวลานาน และมีระยะทางประมาณ 5 กิโลเมตร ในการไปเอาน้ำมาใช้สอย แต่ในปี พ.ศ. 2541 ทางสภาตำบลได้จัดทำระบบประปาภูเขาให้ ชาวบ้านวังไผ่เป็นที่เรียบร้อยแล้วเมื่อเดือนตุลาคมที่ผ่านมาโดยการต่อระบบน้ำมาใช้ต้องวางท่อจาก

แหล่งน้ำมาถึงหมู่บ้านประมาณ 5 กิโลเมตรโดยทางสภาพลจะออกวัฏศุอุปกรณ์ให้ และทางหมู่บ้านเป็นผู้ออกแรงในการจัดวาง และทำระบบประปาภูเขา ทำให้ชุมชนบ้านวังไผ่ มีน้ำประปาภูเขาใช้ภายในหมู่บ้านแทนการร่อนน้ำที่ทางอำเภอเอามาใส่ถังเก็บน้ำให้แค่เดิม

การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ

พิธีกรรมเป็นเครื่องมือถ่ายทอด ความเชื่อของชุมชนในการอนุรักษ์ป่าและเป็นการเรียนรู้ของการมีส่วนร่วมตลอดจนการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน พิธีกรรมมีรากฐานมาจากความเชื่อเรื่องผี โดยชาวบ้านสมัยก่อนเปรียบการเข้าป่าว่าเหมือนการไปตายคาบหน้า เพราะป่าถือว่าเป็นที่อยู่ของผีไม่ใช่ที่อยู่ของคน เมื่อคนต้องไปพึ่งป่าจึงถือว่าเข้าไปให้ผีเลี้ยง โดยชาวบ้านจะทำเป็นทางเลือกสุดท้าย เพื่อให้ยังชีพได้ ในลักษณะเช่นนี้ผู้ที่เข้าป่าจะรู้สึกว่าพวกเขามีความชอบธรรมและมีความอิสระในการที่จะต้องช่วยตนเอง ด้วยการใช้แรงงานของพวกเขาเพื่อหักล้างถางพง นุ้กเบิกที่ดินทำกิน และสร้างชุมชนให้เกิดขึ้นในป่าแต่เป็นการทำไปเพื่อยังชีพเท่านั้น ซึ่งชาวบ้านมักจะขออนุญาตจากผีเจ้าป่าก่อนเสมอ (เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, 2534) ความเชื่อเกี่ยวกับผีได้เข้ามามีบทบาทอย่างมาก ในการช่วยให้เกิดความยั่งยืน ชาวบ้านเชื่อว่าป่าและต้นไม้เป็นของเจ้า ซึ่งเป็นผีป่าอารักษ์ที่คอยคุ้มครองและควบคุมดูแลป่า ทำให้ชาวบ้านเกรงกลัวไม่กล้าตัดต้นไม้ทำลายป่า เพราะเชื่อว่าจะทำให้เกิดมีอันเป็นไปต่าง ๆ นานา โดยเฉพาะโรคภัยไข้เจ็บ แต่ชาวบ้านก็ยังถือว่าป่าเป็นที่พึ่งในด้านที่เป็นแหล่งอาหารสำคัญ ดังคำกล่าวที่ว่า หากยากจนนักก็เข้าป่าให้ผีเลี้ยง เป็นการนำเอาความคิดจากอุดมคติดั้งเดิมเกี่ยวกับผีมาอธิบายสภาพชีวิตในป่าที่ต้องพึ่งพาอาหารจากธรรมชาติมากกว่าที่ผลิตได้เอง ชาวบ้านทั่วไปในภาคเหนือจึงมีความเชื่อเกี่ยวกับผีขุนน้ำ ทำให้ชาวบ้านต้องทำพิธีบูชา เช่น สรงเป็นประจำเพื่ออ้อนวอนให้ผีขุนน้ำช่วยคลบ้นดาลให้ฝนฟ้าตกต้องตรงตามฤดูกาล และให้การเกษตรงอกงามสมบูรณ์ ความเชื่อดังกล่าวมีส่วนสำคัญในการเกื้อหนุนให้เกิดการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธาร เช่นเดียวกับชุมชนชาวไทลื้อ และชุมชนชาวเข่าที่อาศัยอยู่ในบริเวณกลุ่มน้ำห้วยยอดทั้ง 4 หมู่บ้าน ก็มีพิธีกรรมเกี่ยวกับการเลี้ยงผีต่าง ๆ เหมือนกับชุมชนหรือหมู่บ้านอื่น ๆ ในภาคเหนือ เช่นกัน โดยชุมชนชาวไทลื้อบ้านยอดและบ้านผาหลักมีพิธีกรรมที่มีความสัมพันธ์กับป่า คือ พิธีกรรมเลี้ยงผีเจ้านาย (ผีเจ้าหลวงปู่) พิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำ พิธีกรรมเลี้ยงผีนา และพิธีกรรมเลี้ยงผีเรือน

1. พิธีเลี้ยงผีเจ้านาย (ผีเจ้าหลวงปู่) เป็นการเลี้ยงผีบริเวณป่าดงใกล้หมู่บ้านที่หอผี ซึ่งมีผีเจ้าหลวงปู่สิงสถิตอยู่ทำหน้าที่ปกป้องรักษาและดูแลหมู่บ้าน การทำพิธีเลี้ยงผีเจ้าหลวงปู่จะกระทำทุกปีในวันขึ้น 13 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี โดยวันแรกจะเป็นการเลี้ยงผีเจ้านายหรือผีเจ้าเมือง วันที่ 2 (วันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 3) จะเป็นการเลี้ยงผีลูกน้องของเจ้านายหรือลูกน้อง

ผีเจ้าเมือง จะใช้ไก่ 16 คู่ ในการเลี้ยงผีเจ้านายในปีที่ 1 ที่ 2 จะใช้ไก่ พอปีที่ 3 จะใช้หมูและสลับกันไป สมัยก่อนบริเวณป่าดงที่เป็นหอผีเจ้านายนี้จะมีใครกล้าเข้าไปเพราะเกรงว่าหากเข้าไปแล้วทำไม่ดี ก็จะได้รับอันตรายต่าง ๆ นานา เช่น เกิดการเจ็บป่วยไม่สบาย บางคนถึงแก่ความตายก็มีและต้องไปทำพิธีขอขมา ต่อผีเจ้านาย หรือผีเจ้าหลวงปู่ที่ป่าดงแห่งนี้ และในการทำพิธีเลี้ยงผีก็จะอัญเชิญผีเจ้านายทั้งหลายในบริเวณใกล้เคียงเหล่านี้มาร่วมพิธีเลี้ยงผี และจะมีชาวบ้าน ได้แก่ ชาวบ้านยอด บ้านผาหลัก บ้านผาสิงห์ บ้านปางसान บ้านสะเก็น และบริเวณใกล้เคียงมาร่วมงานเป็นจำนวนมากในการเลี้ยงผีเจ้านายหรือผีเจ้าหลวงปู่ ต่อมาได้มีพระครูคงมาปักกรคอยู่ในป่าดงดังกล่าวและได้ทำพิธีสวดและถอนเพื่อมิให้ชาวบ้านยอดได้รับอันตรายจากภัยอันตรายต่าง ๆ ทั้งตั้งใจและไม่ตั้งใจ เมื่อเข้าไปในบริเวณป่าดง และได้ขอให้ชาวบ้านนำเอาผลไม้มาเลี้ยงผีเจ้านายและผีเจ้าหลวงปู่ แทนการฆ่าไก่ และฆ่าหมูเลี้ยงเหมือนเคยกระทำมา แต่เนื่องจากชาวบ้านยังมีความเชื่ออยู่อย่างเดิมกลัวผีเจ้าหลวงปู่จะให้ภัยพิบัติต่าง ๆ นานาแก่หมู่บ้าน จึงยังคงเลี้ยงผีด้วยไก่และหมูเหมือนเดิม แต่ในปัจจุบันพิธีการเลี้ยงผีเจ้านายหรือผีเจ้าหลวงปู่ได้ลดความสำคัญลงมีเพียงคนเฒ่าคนแก่ของหมู่บ้านไม่กี่คนรวมทั้งหมอบำเพ็ญพิธีเข้าร่วมในพิธีกรรมการเลี้ยงผีเจ้านาย ซึ่งไม่ยิ่งใหญ่เหมือนในสมัยก่อน

2. พิธีเลี้ยงผีฝายหรือผีขุนน้ำ หลังซ่อมแซมฝาย และขุดลอกลำเหมือง ชาวบ้านทั้งบ้านยอด และบ้านผาหลัก ที่ทำนาจะทำการเลี้ยงผีฝายหรือผีขุนน้ำ โดยนำไก่มาเช่น ไก่วัวผี เพื่อให้ช่วยดูแลน้ำให้เพียงพอต่อการเพาะปลูกและคุ้มครองผลผลิตในห้วงกานา จะเห็นว่าชุมชนบ้านยอด และบ้านผาหลักยังมีความผูกพันพึ่งพิงอยู่กับธรรมชาติ เล็งเห็นความสำคัญ และเอาใจใส่ต่อผืนป่า ต้นน้ำ

3. พิธีเลี้ยงผีนา โดยจะทำก่อนทำนและหลังเก็บเกี่ยว จะมีการแฮกนาด้วย หลังจากบนเสร็จจะมีการปลูกข้าวไว้ห่อหมกหนึ่งบริเวณมุมใดมุมหนึ่งของนา เมื่อต้นข้าวเริ่มเหลืองเก็บเกี่ยวได้ จะนำไปมัดเป็นกำและถางไว้บนไม้ไผ่ที่สานเป็นตะพานพร้อมกับนำกระทงใบตองใส่ข้าวปลาอาหารไปวางไว้ หลังจากเก็บเกี่ยวเสร็จจะทำการตีข้าว และขนข้าวขึ้นยุ้ง ข้าวมัดแรกก็นำไปใส่ยุ้งถือว่าเป็นการนำขวัญข้าวให้ไปอยู่ในยุ้ง

4. การเลี้ยงผีเรือน เพื่อเป็นการรำลึกถึงบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว และเป็นการวิงวอน กล่าวคำขอขมาลาโทษในสิ่งอาจทำผิดจารีตประเพณีไป โดยจะมีการเลี้ยงผีเรือน 2 ครั้ง/ปี คือในเดือน 3 และเดือน 8 (สัมภามณัฐถา รักษา อายุ 72 ปี)

ส่วนชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่าเย้า บ้านวังไม้ และน้ำเกาะก็จะมีพิธีกรรม เกี่ยวกับการเลี้ยงผี ดังนี้

1. พิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษ ชาวเย้านับถือผีบรรพบุรุษของคนที่ตายไปแล้วเพียง 4 รุ่นเท่านั้น โดยเชื่อว่าเมื่อบรรพบุรุษของคนตายไปแล้วก็จะสิงสถิตย์อยู่บนสวรรค์และจะคอยดูแลป้องกันลูกหลานของตน ผีบรรพบุรุษยังทำหน้าที่เป็นตัวแทนติดต่อระหว่างคนที่มิมีชีวิตอยู่กับเทวดาหรือผีใหญ่ของตนเองด้วย นอกจากนี้ชาวเย้ายังนับถือ และเช่น ไหว้บูชา เบี่ยน ฮู ซึ่งถือว่าเป็นผู้ให้กำเนิดชาวเย้า เมื่อประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ก็จะเชิญผีบรรพบุรุษของตนมาสิงสถิตย์ในบ้านและจะเชิญ เบี่ยน ฮู มาในพิธีที่สำคัญ เช่น งานศพ งานแต่งงาน เมื่อเสร็จพิธีก็จะเชิญกลับไป การเช่น ไหว้ผีบรรพบุรุษนี้ชาวเย้าเชื่อว่าจะได้รับการปกป้องคุ้มครองจากผีบรรพบุรุษเป็นอย่างดี และในทางตรงกันข้ามหากที่ฝังศพหรือกระดูกของบรรพบุรุษถูกรบกวนหรือขาดการเช่น ไหว้ ก็จะทำให้ลูกหลานเจ็บป่วยด้วย

2. พิธีเลี้ยงผีใหญ่ ผีใหญ่ที่ชาวเย้านับถือเป็นภาพวาดเหมือนของเทวดา ซึ่งมีทั้งหมด 17 ภาพ บางจุดอาจมีภาพบรรพบุรุษของตนอีกภาพหนึ่ง รวมเป็น 18 ภาพ เทวดาในภาพแต่ละภาพนั้นมีอำนาจ และหน้าที่แตกต่างกันทั้งในสวรรค์และนรก แต่ภาพที่สำคัญนั้นมีเพียง 3 ภาพ เรียกว่า ปามชิง หรือผีสามดาว ซึ่งถือว่ามีอำนาจสูงสุด โดยปกติชาวเย้าจะม้วนเก็บภาพเหล่านี้ไว้ในห่อผ้าใหญ่ที่เรียกว่า เมี่ยนคัง และจะนำมาแขวนในพิธี ทำบุญกว่า ตั้งพิธีโคไซ และพิธีศพ เท่านั้น โดยในการทำพิธีเลี้ยงผีใหญ่ชาวเย้าจะห้ามบุคคลภายนอกเข้าไปในบ้าน

3. พิธีเลี้ยงผีทั่วไป ชาวเย้าเชื่อว่าทุกหนทุกแห่งมีผี เช่น ผีป่า ผีน้ำ ผีภูเขา ผีไร่ เป็นต้น ผีเหล่านี้มีทั้งผีดี และผีร้าย ผีที่ดีจะสิงสถิตย์อยู่บนสวรรค์ ส่วนผีที่ชั่วร้ายมักจะอยู่ตามต้นไม้และมักทำร้ายผู้อื่น ชาวเย้าจึงมีพิธีกรรมเกี่ยวกับการเลี้ยงผีทั่วไปเหล่านี้ เพื่อจะช่วยปกป้องและคุ้มครอง และช่วยในการทำมาหากิน

4. พิธีเรียกขวัญ ชาวเย้าเชื่อว่าในร่างกายของคนเรามีขวัญ (เวิ่น) อยู่ตามอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายทั้งหมด 12 แห่ง ได้แก่ ตา หู ปาก คอ แขน หน้าอก ท้องขา ข้างหัว ด้านซ้าย ข้างหัวด้านขวา เท้าและมือ แต่ขวัญของเด็กอายุต่ำกว่า 12 ปี นั้นยังไม่แน่นอนว่าจะอยู่กับเด็กตลอดไปหรือไม่ จึงเรียกว่า แบน เมื่อขวัญแห่งใดแห่งหนึ่งตกใจ หรือออกจากร่างไป จะทำให้เจ้าของร่างเจ็บป่วยขึ้นมา ดังนั้นพิธีเรียกขวัญของชาวเย้า จึงเป็นวิธีหนึ่งที่สามารถรักษาอาการเจ็บป่วยของชาวเย้าได้ โดยนิยมนิยมนี่จะเรียกขวัญอย่างน้อยคนละ 1 ครั้งต่อปี สำหรับเครื่องเช่น ไหว้ จะต่างกันตามช่วงอายุ ตามปกติจะใช้ไก่ แต่จะใช้หมูเมื่อมีอายุครบ 12 ปี 30 ปี 35 ปี และ 60 ปี ส่วนเด็กที่มีอายุต่ำกว่า 12 ปี จะใช้ไก่ 1 ตัวกับไข่ 1 ฟอง

ซึ่งในการทำพิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวย้าย จะต้องให้หมอผี เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมตั้งแต่เกิดจนตาย โดยหมอผีจะต้องเป็นผู้อ่าน และเขียนภาษิจินได้ เพื่อจะได้อ่านคำราและบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ รวมทั้งจะต้องฝึกฝนตนเองด้วย เมื่อมีความรู้และความสามารถพอที่จะประกอบพิธีกรรมได้ก็จะต้องเข้าพิธีรับการถ่ายทอดเป็นหมอผี หมอผีย้ายจะแบ่งออกเป็น หมอผีใหญ่ และหมอผีเล็ก โดยหมอผีใหญ่ประกอบพิธีทุกอย่าง ส่วนหมอผีเล็กประกอบพิธีกรรมย่อย ๆ เช่น เรียกขวัญ เลี้ยงผีบ้าน เป็นต้น (สัมภาษณ์พ่อค้าแสงเขียว แซ่ตัน และนายแดงต้อง เรียวสกุลชาติ)

จะเห็นว่าชุมชนต่าง ๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอดมีความเชื่อว่า มนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติและมนุษย์กับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ ล้วนมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันทั้งสิ้น ระบบความคิดหรือระบบคุณค่าที่เป็นรากเหง้าของชุมชนคือผี เพราะกิจกรรมของมนุษย์เพราะความสัมพันธ์ในครอบครัว เครือญาติก็ล้วนนับถือผีอยู่ร่วมกัน นอกจากนี้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติยังเห็นได้จากการนับถือผีนา ผีน้ำ ผีไร่ ดังนั้นก่อนที่ชาวบ้านจะเตรียมพื้นที่สำหรับทำนาและการฟันไร่ข้าว ก็จะต้องทำพิธีไหว้ผีเพื่อขออนุญาต และให้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์ เมื่อเสร็จสิ้นจากการเก็บเกี่ยวก็จะทำพิธีเลี้ยงผีเป็นการขอบคุณอีกครั้งหนึ่ง

การป้องกันการชะล้างและพังทลายของดิน

ในสมัยก่อนจากการสอบถามชาวบ้านภายในหมู่บ้านยอด บ้านผาหลัก บ้านวังไผ่ และบ้านน้ำเกาะต่างพูดเป็นเสียงเดียวกันว่า ในสมัยนั้นสภาพป่าอุดมสมบูรณ์มีไม้ใหญ่ ไม้เล็กขึ้นอยู่หนาแน่น บริเวณป่าของกลุ่มน้ำห้วยยอดไม่มีการชะล้างหรือพังทลายของดินแต่อย่างใด เริ่มจะมีการชะล้างพังทลายของดิน ตั้งแต่มีการทำไม้ของบริษัททำไม้ที่ได้รับสัมปทานจากรัฐ และการตัดถนนสายยุทธศาสตร์จากท่าวังผาไปอำเภอเชียงคำ เพราะหลังจากมีถนนสะดวกก็เริ่มมีการตัดไม้ทั้งที่ได้รับทำสัมปทาน และการลักลอบตัดไม้ของชาวบ้านบางส่วน (ทำไม้เถื่อน) เพื่อนำไปขายให้ชาวบ้านต่างในชุมชนใกล้เคียง และในอำเภอท่าวังผา ทำให้ป่าซึ่งมีไม้ใหญ่เริ่มลดจำนวนลง และเริ่มเกิดไฟไหม้ป่า เนื่องจากแหล่งน้ำซับ ซึ่งมีต้นไม้ใหญ่คอยดูดซึมน้ำเอาไว้ไม่มีน้ำหล่อเลี้ยง ทำให้เมื่อเข้าช่วงฤดูฝน พอฝนตกหนักก็เกิดน้ำป่าไหลหลากพัดพาชะล้างเอาหน้าดินลงมาในลำห้วย ทำให้สภาพของดินที่ไม่มีไม้ใหญ่คอยยึดเหนี่ยวเอาไว้พังทลายลง จะมีมากบริเวณป่าคอนล่างของกลุ่มน้ำบ้านวังไผ่ บ้านผาหลักและบ้านยอด ส่วนบ้านน้ำเกาะก็มีแต่จำนวนน้อย เพราะสภาพป่าใกล้บ้านน้ำเกาะยังอุดมสมบูรณ์มีไม้ใหญ่อยู่จำนวนมาก และเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ในช่วงฤดูฝนน้ำลำห้วยยอด จะมีสีแดงขุ่นไม่ใสสะอาดเหมือนสมัยก่อน อันเนื่องมาจากการชะล้างและพังทลายของดินจากการไหลของน้ำ

ลดความรุนแรงของลม

ในสมัยก่อนเมื่อสภาพป่ายังอุดมสมบูรณ์นั้น ต้นไม้ใหญ่มีจำนวนมาก พืชผัก จำนวนหลาย ชนิด หน่อไม้ ข้าว ผักกูด ตามริมลำห้วยต่าง ๆ มีมากมาย อาหารการกินอุดมสมบูรณ์ ฤดูหนาวอากาศหนาวเย็นมาก ฤดูร้อนอากาศก็ยังไม่ร้อน ช่วงฤดูฝนก็มีทั้งลมทั้งฝนตกลงมา ซึ่งเมื่อเกิดลมฝนฟ้าคะนองก็มีป่าเป็นที่ป้องกันฝนทำให้น้ำฝนค่อยไหลลงสู่พื้นดิน เนื่องจากน้ำฝน กระทบกับใบไม้ของต้นไม้ เศษไม้ เศษหญ้าบริเวณใต้โคนไม้ก่อนแล้วค่อยซึมซับลงในดิน และ นอกจากนี้ป่ายังช่วยในการกำบังลมของการเกิดลมพายุต่าง ๆ ลดความเสียหายของบ้านเรือน อันเนื่องมาจากความรุนแรงของลม ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นในระยะการเปลี่ยนแปลงจากฤดู ร้อนเป็นฤดูฝน แต่ในปัจจุบันเมื่อสภาพป่าถูกบุกรุกทำลายเมื่อเกิดลมฝนขึ้นมาจะทำให้บ้านเรือน และเรือสวน ไร่ นา ถูกลมพัดทำความเสียหายแก่ชาวบ้านทุกปี โดยเฉพาะบ้านวังไผ่ จะได้รับผล กระทบมาก อันเนื่องจากไม่มีต้นไม้ใหญ่เป็นที่กำบังส่วนบ้านผาหลัก และบ้านยอด รอบ ๆ หมู่ บ้านยังมีไม้ใหญ่เหลืออยู่ และที่ตั้งของชุมชนอยู่ในที่ราบบริเวณหุบเขาคิดลำห้วย จึงได้รับผล กระทบเพียงเล็กน้อยจากผลกระทบในความรุนแรงของลมเนื่องจากมีป่า ต้นไม้และภูเขาช่วยชลด ความรุนแรงของลมเอาไว้

ที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า

เนื่องจากบริเวณลุ่มน้ำห้วยยอดแต่เดิมมีสภาพป่าอุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลาย ของชนิดพันธุ์ไม้ และมีป่าหลายชนิดทำให้บริเวณนี้เป็นแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ของมนุษย์ และ สัตว์ป่า ทำให้สมัยก่อนป่าบริเวณนี้จึงเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าต่าง ๆ นานาชนิด ซึ่งดูแล รักษา เล่าให้ฟังว่าสมัยก่อนการทำนา ทำสวนต้องหาไม้มาปักล้อมรอบนา และสวน เพื่อป้องกันสัตว์เลื้อย และสัตว์ป่า ที่ออกมาหากินในเวลากลางคืน หากไม่ทำรั้วกันเอาไว้สัตว์ป่าต่าง ๆ ก็จะลงมาทำลาย หมด การดักจับสัตว์ป่าในสมัยก่อนจะทำการดักสัตว์บริเวณที่นา ที่สวนใกล้หมู่บ้านในตอน กลางคืนจะมีสัตว์ป่าจำพวก เก้ง กวาง หมูป่า ลงมาหากินบริเวณที่นา ที่สวนในฤดูแล้ง นอกจากนี้ ในเวลากลางคืนจะได้ยินเสียงสัตว์ป่าร้อง เช่น เสียงของเสือ ค่าง ชะนี กวาง เก้ง หมูป่า ไก่ป่า หมู นกต่าง ๆ ซึ่งจะเห็นว่าในสมัยก่อนสัตว์ป่าในบริเวณนี้มีชุมชุนมาก และป่าก็มีความอุดม สมบูรณ์อย่างมาก การจะรู้ว่าป่าสมบูรณ์ขนาดไหนนั้นเราจะดูได้จากชนิดของสัตว์ป่า เช่น เสือ หากบริเวณที่เป็นป่าอุดมสมบูรณ์ มีสัตว์นานาชนิดอาศัยอยู่ก็จะมีเสืออาศัยอยู่ด้วยเพราะเสือเป็น สัตว์ที่กินเนื้อจึงต้องจับสัตว์ชนิดอื่นกินเป็นอาหาร เมื่อบริเวณพื้นที่นี้มีเสือ ก็จะทำให้ทราบ ว่าบริเวณลุ่มน้ำห้วยยอดมีป่าอุดมสมบูรณ์มากเหมาะเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า ต่อมาเมื่อมีการให้ สัมปทานทำไม้และมีการตัดถนนเข้ามาของรัฐในปี 2518 - 2522 ทำให้สภาพป่าเริ่มเปลี่ยนแปลง

ไปปริมาณต้นไม้ต่าง ๆ ก็ลดน้อยลงประกอบกับการคมนาคมส่งสะดวกขึ้น ทำให้มีการทำไม้แปรรูปโดยการลักลอบตัดฟันแปรรูปแล้วนำเอาไปจำหน่ายที่ทำว้างผาเกิดขึ้น ทำให้สภาพป่าถูกทำลาย โดยเฉพาะในฤดูร้อนเกิดความแห้งแล้ง และมีชาวบ้านชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่อาศัยรอบบริเวณป่าแห่งนี้ แผลวถางล้มป่าเตรียมพื้นที่สำหรับปลูกข้าวไร่ ทำการจุดไฟเผาป่าที่แผลวถางไว้ ทำให้ไฟลุกลามเข้าไปในป่า ทำลายไม้เล็ก ไม้ใหญ่ จำนวนมากในทุก ๆ ปี สภาพป่าจึงเริ่มหมดสภาพไปกลายเป็นป่าหญ้าคาอันมีเหตุมาจากฝีมือมนุษย์ ดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะป่าบริเวณบ้านวังไผ่ บ้านผาหลัก ซึ่งติดกับบ้านยอด และบ้านผาลิงห์ ทำให้ปัจจุบันสัตว์ป่าต่าง ๆ ไม่ค่อยมี จะมีก็แต่หมูป่า ไก่ป่า กระรอก ตุ่น และนกบางชนิด เท่านั้น ส่วนบริเวณป่ารอบ ๆ หมู่บ้านน้ำเกาะยังมีสัตว์ป่าอาศัยอยู่มากเนื่องจากสภาพป่าบริเวณนั้นยังสมบูรณ์และอยู่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยผาจำเริญ

สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ

เนื่องจากในสมัยก่อนสภาพชุมชนภายในลุ่มน้ำห้วยยอด โดยเฉพาะชุมชนดั้งเดิม เช่น ชุมชนบ้านยอด บ้านผาหลักเป็นชุมชนที่อยู่ติดกับป่า จึงเป็นชุมชนบ้านป่าได้อาศัยป่าเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจพร้อมกับประกอบอาชีพ เช่น การออกล่าสัตว์ในป่ามาเป็นอาหาร การจับปลาในลำน้ำ ลำห้วยต่าง ๆ โดยการทำงานของชุมชนในสมัยก่อนก็เป็นการพักผ่อนหย่อนใจชนิดหนึ่งที่ชุมชนปฏิบัติกันมาแต่โบราณอยู่แล้ว การพักผ่อนหย่อนใจของชุมชนบ้านป่าดังกล่าวมีความหมายแตกต่างกับชุมชนในเมือง เพราะชุมชนบ้านป่ามีชีวิตที่อยู่ติดกับธรรมชาติอยู่แล้ว จึงมีความผูกพันกับป่าและ สถานที่บนเทิงต่าง ๆ ก็ไม่มี เสียงดนตรี ก็คือเสียงร้องของสัตว์ป่าต่าง ๆ ที่ร้องในยามค่ำคืน แต่เมื่อมีการสร้างถนนเข้ามา ทำให้ความเจริญต่าง ๆ เริ่มเข้ามาในรูปแบบต่าง ๆ ตามคำว่าพัฒนากับทันสมัย ทำให้วิถีชีวิตของชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไป แต่ก็ยังผูกพันอยู่กับป่าอยู่มากเหมือนเดิม เริ่มมีวิทยุสำหรับใช้ฟังเพลงอันเป็นการพักผ่อนหย่อนใจในยามค่ำคืน หลังจากเสร็จการงาน เมื่อความเจริญและทันสมัยเข้ามาประมาณปี พ.ศ. 2535 – 2539 ทำให้ทุกหมู่บ้านมีไฟฟ้าเข้าเกือบ ทุกครัวเรือน ทำให้ชีวิตของชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงไปมากทุกครอบครัว เริ่มขวนขวายหาเงินซื้อ ทีวี ตู้เย็น พัดลม เพราะชาวบ้านมีค่านิยมว่าบ้านไหนมีทีวี ตู้เย็น และพัดลมไฟฟ้าถือว่าบ้านนั้นหรือครอบครัวนั้นมีความทันสมัย (สัมภรณ์ลึงใจ คนตรง) และได้มีการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ ในชุมชนบ้านยอด บ้านผาหลัก บ้านน้ำเกาะ เพื่อใช้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจสำหรับ ชุมชนต่าง ๆ จากภายนอก เพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวของประเทศไทยตามนโยบายของรัฐบาล (ตารางที่ 4.3)

ตาราง 4.3 แสดงสถานที่พักผ่อนหย่อนใจในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอด

ชื่อหมู่บ้าน	ตำบล	สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ
บ้านน้ำเกาะ	ยอด	1. น้ำตกห้วยน้ำเกาะ 2. ถ้ำผาหลัก 3. ถ้ำเสือดาว
บ้านยอด	ยอด	1. น้ำตกห้วยโจน 2. น้ำพุห้วยจุก
บ้านผาหลัก	ยอด	1. ถ้ำผาหลัก

4.3 รูปแบบในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ภายในชุมชน

เนื่องจากในสมัยก่อนสภาพป่าบริเวณลุ่มน้ำห้วยยอด มีความอุดมสมบูรณ์มากมีพันธุ์ไม้ และสัตว์ป่ามากมายหลายชนิด จึงทำให้เกิดความหลากหลายในระบบนิเวศของป่าในบริเวณนี้ โดยสภาพป่ามีทั้งไม้ชนิดใหญ่ ไม้เล็ก ลูกไม้ และไม้พื้นล่าง ได้แก่ เฟิร์น หวาย เถาวัลย์ ส่วนในลำห้วยต่าง ๆ ก็มีสัตว์น้ำ เช่น ปลา หอย กุ้ง และริมลำห้วยก็มีพืชผัก เช่น เฟิร์น ผักถูด ชนิดต่าง ๆ ขึ้นอยู่ ทำให้สภาพของป่าบริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์มากแห่งหนึ่งของจังหวัดน่าน ต่อมาเมื่อชุมชนมีการติดต่อกับโลกภายนอกอันเนื่องมาจากรัฐได้ให้สัมปทานในการทำไม้ มีการตัดถนนเข้ามา ผ่านหมู่บ้านเพื่อปราบปรามพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ตลอดจนนโยบายของรัฐในการพัฒนาหมู่บ้านชนบทให้มีความเจริญ มีความทันสมัยเท่าเทียมกันทั่วประเทศ โดยที่ชุมชนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอดปรับตัวไม่ทันกับกระแสของการพัฒนา เพื่อให้เกิดความเจริญ และทันสมัย ทำให้วิถีชีวิตของชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอดทั้งชุมชนดั้งเดิม และชุมชนที่อพยพเข้ามาใหม่ที่หลัง เริ่มเปลี่ยนวิถีชีวิตไปจากการยังชีพหรือมีวิถีแบบเรียบง่าย ปลูกพืชผักไว้กินในครัวเรือน เปลี่ยนเป็นการปลูกพืชผักหรือทำการเกษตรในเชิงการค้า หรือเชิงพาณิชย์ ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน หรือการเอาแรงหรือการเอามือ เป็นการจ้างแรงงานโดยจ่ายเงินเป็นค่าตอบแทน อันส่งผลกระทบต่อ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนต่าง ๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอด ในการศึกษาพบว่าชุมชนต่าง ๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำมีรูปแบบในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ดังนี้

รูปแบบการจัดการทรัพยากรป่าไม้ผ่านทางจารีต ประเพณี และความเชื่อ

ชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอดเป็นชุมชนที่มีชาติพันธุ์แตกต่างกัน โดยมี 2 ชาติพันธุ์ คือ ไทลื้อ และเย้า ทำให้จารีตประเพณี และความเชื่อต่าง ๆ มีความแตกต่างและคล้ายคลึงกัน เช่น ในเรื่องภาษา การแต่งกาย การสร้างบ้านเรือน เครื่องใช้ การประกอบอาชีพ จากการศึกษาพบว่าชุมชนชาวไทยลื้อบ้านยอด และบ้านผาหลัก ในอดีตมีการพึ่งพิงป่าสูงมาก จึงเห็นถึงความสำคัญจากประโยชน์ที่ได้รับจากป่า โดยเฉพาะแหล่งต้นน้ำถือว่าเป็นแหล่งกำเนิดน้ำของชุมชน แต่เนื่องจาก

เกรงว่าไม่สามารถควบคุมได้ จึงสร้างความเชื่อมโยงของธรรมชาติที่ไม่สามารถควบคุมได้ ให้สิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติเป็นผู้ควบคุม เพื่อให้ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ โดยความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่าจะก่อให้เกิดประเพณีการใช้ป่าอย่างอ่อนน้อมยำเกรง และตระหนักในบุญคุณของป่า และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่ในป่า มีผีเป็นตัวเชื่อมโยงระบบความคิดและความเชื่อของชุมชนต่าง ๆ เช่น ผีขุนน้ำ ผีป่า ผีนา ผีไร่ ซึ่งสิ่งสถิตดูแลรักษาป่าต้นน้ำของ ชุมชน ความเชื่อเหล่านี้ได้ผลึกและพัฒนามาเป็นพื้นฐานทางศีลธรรมเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากร ซึ่งเชื่อมโยงโดยตรงกับรูปแบบการผลิตในภาคเกษตร เกษตรกรจำเป็นต้องพึงพิงการควบคุมจัดการทรัพยากรน้ำในการผลิตเพื่อให้ได้ผลดี ภายในบริบทของระบบนิเวศ ทำให้ชุมชนจัดตั้งกลุ่มขึ้นมาจัดการทรัพยากรน้ำเรียกว่า กลุ่มเหมืองฝาย ชาวบ้านกลุ่มนี้จึงกลายเป็นสื่อกลางระหว่างการพิทักษ์รักษาป่าต้นน้ำกับการสร้างความมั่นคงในการยังชีพของชุมชน ความสำคัญของป่าต้นน้ำกับระบบการผลิตของชุมชน ทำให้เกิดเป็นการจัดการความสัมพันธ์ระหว่าง ชุมชนกับป่าต้นน้ำในรูปของความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำหรือผีฝาย ชุมชนจะทำพิธีบวงสรวงผีขุนน้ำหรือผีฝายเป็นประจำทุกปี เพื่อแสดงความกตัญญูต่อผีขุนน้ำที่ช่วยดูแลรักษาป่าต้นน้ำ และให้น้ำ เพื่อใช้ในการผลิตของชุมชน อันเป็นรูปแบบในการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยผ่านความเชื่อในเรื่องผี นอกจากนี้พิธีกรรมและความเชื่อเหล่านี้ช่วยเสริมสร้างความผูกพันทางศีลธรรม และการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนกับป่ามาหลายชั่วอายุคน

ในปัจจุบันความผูกพันทางศีลธรรมระหว่างชุมชนกับป่า ยังเป็นพื้นฐานที่ชุมชนใช้ในการกำหนดสิทธิในการควบคุมจัดการ และปกป้องดูแลพื้นที่ป่าภายในชุมชน ระบบศีลธรรมจึงเป็น พื้นฐานของอำนาจในการออกกฎเกณฑ์ตามประเพณีเพื่อควบคุมการใช้ และการอนุรักษ์ป่า โดยอนุญาตให้เพียงเฉพาะสมาชิกในชุมชนเท่านั้นที่มีสิทธิในการใช้ และมีหน้าที่ในการดูแลรักษาป่า โดยอธิบายอุดมการณ์ดังกล่าวผ่านความเชื่อเรื่องผี โดยเชื่อว่าผีอารักษ์มีอำนาจในการคุ้มครองชาวบ้านเฉพาะเขตชุมชนของตนเองเท่านั้น หากผู้ใดล่วงล้ำเข้าไปในเขตชุมชนอื่น จะถือว่าผิดผีและต้องเสียค่าเช่นผีสำหรับการละเมิด โดยต้องทำพิธีเลี้ยงผีเพื่อขอขมา

ชาวเข้าน้ำวังใต้ ส่วนใหญ่นับถือผีมีบางส่วนนับถือศาสนาคริสต์ บ้านน้ำเกาะทั้งหมดนับถือผี ในอดีตชาวเข้าน้ำวังมีความเชื่อว่าผีสามารถบันดาลให้ความเป็นอยู่ที่ดีแก่ผู้นับถือตลอดจนคุ้มครองมิให้เจ็บไข้ได้ป่วย ทั้งจะทำให้การทำเกษตรต่าง ๆ ได้ผลดี หากผู้ใดล่วงเกินต่อผีก็จะได้รับผลตรงกันข้าม การเลี้ยงผีของชาวเข้าน้ำวังมีหลายอย่างและต่างวาระกัน เช่น เลี้ยงผีเพื่อฉลองโชคชัย เลี้ยงผีเพื่อขอขมาอุทิศต่อผีป่า เลี้ยงผีเพื่อสะเดาะเคราะห์ และเลี้ยงผีเพื่อบำบัดโรคภัยไข้เจ็บ ในการทำพิธีจะมีผู้นำทางด้านความเชื่อ (หมอผี) ประจำหมู่บ้านที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือเป็นผู้ทำพิธีกรรม

ในปัจจุบันความเชื่อในเรื่องผี ยังเป็นจารีตประเพณี อันเป็นวิถีปฏิบัติของชาวเข่า ซึ่งชาวเข่าจะเชื่อว่าป่า และต้นน้ำ เป็นที่อยู่อาศัยของผี โดยเฉพาะต้นไม้ใหญ่ชาวเข่าจะไม่ตัดฟัน เพราะคิดว่าเป็นที่อยู่อาศัยของผีที่เป็นผู้ปกป้องรักษา อันเป็นแหล่งต้นน้ำทำให้ชุมชนมีน้ำสำหรับบริโภค และทำการเกษตร ชาวเข่าจึงมีพิธีกรรม ประเพณี ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผี เพื่อแสดงความเคารพ และตอบแทนคุณของธรรมชาติ ทั้งน้ำ ดิน และป่าไม้ ที่ทำให้การทำไร่ ทำสวน ของชุมชน ได้ผลผลิตดี ทำให้ชุมชนอยู่ดีกินดี ปราศจากโรคภัยอันตรายต่าง ๆ จึงมีการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของชุมชนไว้ เพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำของชุมชนทั้งสองหมู่บ้าน

รูปแบบการจัดการทรัพยากรป่าไม้ด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น

ชุมชนชาวไทลื้อบ้านยอดและบ้านผาหลักเป็นชุมชนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอด ในอดีตมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับป่ามาเป็นเวลาช้านาน จึงเห็นว่าป่าเป็นทรัพยากรที่จำเป็นในการดำรงชีวิต จึงมีความรัก ความหวงแหน ช่วยกันป้องกัน รักษาป่า ตลอดจนการจัดการป่า ในรูปแบบความเชื่อเรื่องต่าง ๆ ที่ผลิตซ้ำแล้วซ้ำอีก อันเนื่องมาจากความจำเป็นหรือความนิยมชมชอบโดยการกระทำดังกล่าว จากพ่อแม่ถึงลูกจากลูกไปสู่เหลน เหลนโหล่น ตามลำดับจนเกิดเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นขึ้นไม่ว่าจะเป็นการทำการเกษตรแบบดั้งเดิม หรือการรักษาด้วยสมุนไพรของหมอเมือง จากการศึกษาจะเห็นว่าภูมิปัญญาต่าง ๆ เหล่านี้เกิดจากการสะสมความรู้ ประสบการณ์ในการใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากรอย่างลึกซึ้ง เช่น ภูมิปัญญาของชุมชนบ้านยอดและผาหลักเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย ซึ่งชุมชนมีความเชื่อดังนี้

การตั้งบ้านเรือน ชาวไทลื้อส่วนใหญ่นิยมตั้งบ้านเรือนรวมกันเป็นหย่อม ๆ บนที่ราบบริเวณหุบเขา ซึ่งมีลำห้วยไหลผ่าน ทำให้มีพื้นที่สำหรับเพาะปลูกพืช เช่น ข้าวเหนียว ข้าวโพด ถั่วฝักยาว มะพร้าว หมาก ลักษณะบ้านเรือนของชาวไทลื้อโดยทั่วไปเป็นบ้านชั้นเดียว ยกใต้ดินสูงจากพื้นดินประมาณ 2 เมตร ในอดีตพื้นปูด้วยฟากไม้ไผ่ หลังคามุงด้วยใบหวาย ปัจจุบันได้เปลี่ยนเป็นพื้นปูด้วยไม้แผ่นกระดาน ส่วนหลังคา ก็เปลี่ยนเป็นสังกะสี เนื่องจากมีความมั่นคงแข็งแรง และไม่ต้องซ่อมแซมอยู่ทุกปี บริเวณภายในบ้านมีการแบ่งเป็นสัดส่วน เมื่อขึ้นบันไดจะมีระเบียงไปสู่ชานบ้านเข้าห้องครัว ห้องนอน และบริเวณห้องรับแขก ส่วนใต้ดินบ้านใช้เป็นที่เก็บของ เช่น เป็นราวแขวนข้าวโพด เก็บมะแขว่น และใช้เป็นสถานที่เก็บเมล็ดพันธุ์พืช เลี้ยงสัตว์ ดำข้าว และทอผ้า บริเวณรอบ ๆ บ้านจะปลูกพืชสวนครัว ที่ใช้ในชีวิตประจำวันอยู่ภายในรั้วบ้านของคนที่ทำด้วยไม้ไผ่สานขัดกัน นอกหมู่บ้านออกไปจะล้อมรอบด้วยพื้นที่เกษตรกรรม

นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีการเลือกไม้ปลูกเรือน โดยมีไม้อัปมงคลที่ห้ามนำมาสร้างบ้านแปงเรือนได้แก่

1. ไม้ดอกมัน (ไม้คกมัน) ไม้ส้มเอง ไม้ตายขง (ไม้ตายพราย) ไม้งาม ไม้ฟ้าผ่า

ไม้ได้ตกลง

2. ไม้คู้ หมายถึง ไม้ที่ขึ้นอยู่ชิดกัน เวลาจะเอามาสร้างบ้านให้เอามาเฉพาะต้นใดต้นหนึ่ง เพราะถ้าเอามาทั้งคู่จะทำให้ผู้อาศัยเกิดการเจ็บไข้ได้ป่วยพร้อมกัน
3. ไม้ที่อยู่ใกล้ศาลประจำหมู่บ้านหรือคูบผี
4. ไม้เป็ดไซ้ ไก่ตอด ตาได้ตอด หมูตี จะไม่นำมาเป็นเสาเรือน เพราะจะมีคนมาเบียดเบียน
5. ไม้ตายแล้วล้มขอนนอนไพร เพราะจะไม่มี ความคงทนถาวรข้างในอาจเป็นปลวก เป็นมอดกิน เวลาเอามาทำเสาเรือนจะพังได้ง่าย

ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันตามความเชื่อของชาวไทยลื้อ เรื่องไม้อัปมงคลที่ห้ามนำมาสร้างบ้าน เกี่ยวข้องกับการไม่ให้ตัดไม้ทุกชนิดในป่ามาสร้างบ้าน เพราะหากไม่มีการห้ามดังกล่าวก็จะทำให้มีผลกระทบต่อจำนวนต้นไม้ใหญ่ในป่าจะถูกตัดออกไปหมดนั้น หมายถึงป่าจะไม่มีไม้ใหญ่คอยดูดซับน้ำอีกต่อไป ซึ่งความเชื่อชาวไทยลื้อมีความเชื่อเหมือนชาวไทยล้านนาในภาคเหนือทั่วไป ว่าไม้พวกนี้จะให้เกิดความเดือดร้อน ทำกินไม่ขึ้น อยู่ไม่เป็นสุข (สัมภพณ์สูงใจคนตรง) นอกจากนี้ความเชื่อเรื่องไม้อัปมงคลยังเกี่ยวพันไปถึงการรักษาต้นไม้ในป่า ให้เลือกต้นไม้บางชนิดเท่านั้น ไม่ให้ตัดต้นไม้ที่ไมคงทนถาวรมาปลูกสร้างบ้าน เพราะจะทำให้บ้านพังเร็ว ต้องไปตัดไม้ในป่ามาปลูกบ้านใหม่อีก เป็นสาเหตุทำให้จำนวนต้นไม้ในป่าลดปริมาณลง

การปลูกบ้านใหม่ของชาวไทยลื้อก็เช่นเดียวกันในปัจจุบันจะทำก็ต่อเมื่อมีคู่แข่งงานต้องการแยกครอบครัว หรือครอบครัวเดิมต้องการปลูกบ้านใหม่ เนื่องจากบ้านหลังเก่าทรุดโทรม การปลูกบ้านใหม่ก็จะคัดเลือกเอาฝา เสา ช่อ เป้ ของบ้านหลังเก่าที่ยังอยู่ในสภาพใช้การได้ดีนำมาล้างแล้วใช้กบไสไม้ดูให้เรียบเพื่อเอาสิ่งสกปรกออกก็สามารถนำไปทำบ้านใหม่ได้ หากไม้ส่วนไหนผุพังมากก็จะเอาไปทำฟืน ไม้ส่วนไหนที่ขาดก็ต้องไปตัดไม้จากในป่าเหนือหมู่บ้านมาเลื่อยแล้วทิ้งไว้ให้แห้งเพื่อป้องกันมิให้ไม้แตกและแยกออกจากกัน ก่อนเวลาที่จะสร้างก็จะนำไม้ที่เลื่อยไว้แช่น้ำ เพื่อกันไม่ให้เป็นมอด คังนั้นขั้นตอนการเลือกไม้ปลูกบ้านแสดงให้เห็นถึงวิถีคิดหรือภูมิปัญญาของชุมชน ในการตัดไม้มาปลูกบ้านซึ่งจะทำในกรณีจำเป็นเท่านั้น อันเป็นแสดงถึงรูปแบบในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ภายในชุมชน ซึ่งเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้าน นอกจากนี้เนื่องจากในปัจจุบันมีการเกิดไฟไหม้ป่าทุก ๆ ปี ทำให้ชุมชนได้มีการใช้ภูมิปัญญาของชาวบ้านในการดับไฟป่าโดยการใช้ต้นกล้วยป่า หรือต้นไม้ขนาดเล็กที่มีใบสดอยู่เข้าไปตี สกัดกันเพื่อช่วยดับไฟเวลาเกิดไฟไหม้ป่า แทนการใช้อุปกรณ์ในการดับไฟป่า ซึ่งบางครั้งการใช้อุปกรณ์ดับไฟป่าจะยุ่งยากและไม่คล่องตัว รวมทั้งการจุดไฟออกจากแนวป่าที่ยังไม่เกิดไฟไหม้ไปปะทะกับแนวไฟที่เกิดจากการลุกลามของไฟป่า เพื่อสกัดกั้นไม่ให้ไฟป่าลุกลาม เป็นต้น

ส่วนชุมชนชาวเย้า บ้านวังไผ่ และบ้านน้ำเกาะ ในอดีตมีการทำไร่มวนเวียน ใน การทำไร่ข้าวก็จะมี การถางป่าดง เมื่อล้มไม้ต่าง ๆ ลงแล้วก็จะปล่อยให้ทิ้งไว้ประมาณ 1 เดือนก็จะทำ การเผาเพื่อทำลายวัชพืชต่าง ๆ และเป็น การเพิ่มปุ๋ยให้แก่ดิน หลังจากนั้นก็จะมีการปลูกข้าวไร่ ลงไป พร้อมทั้งมีการดูแลไม่ให้หญ้าขึ้นปกคลุมต้นข้าว โดยระหว่างที่ปลูกข้าวก็จะหว่านเมล็ดพืช ชนิดอื่นลงไปด้วยรอบ ๆ บริเวณไร่ข้าว ทำให้บริเวณไร่ข้าวนั้นมีพืชชนิดอื่น เช่น มะเขือ มัน แลว ทำให้ชาวเย้าสามารถมีพืชผักชนิดอื่นสำหรับบริโภคไปด้วยในขณะที่เก็บเกี่ยวข้าว ก็จะเก็บ ผลผลิตอย่างอื่นไปด้วย ทำให้ระบบนิเวศเกิดความหลากหลายมากยิ่งขึ้นอันเป็นการอนุรักษ์ดิน ให้มีความอุดมสมบูรณ์ หลังจากเก็บเกี่ยวเสร็จก็จะปล่อยให้ดินได้มีการพักฟื้นแล้วย้ายไปทำ ที่อื่นอีกในปีต่อไป เมื่อครบ 5 ปี ก็จะกลับมาทำในพื้นที่เดิมที่เป็นป่าเหล่าอีกหมุนเวียนกันไป โดย การถางพื้นที่เพื่อทำไร่ดังกล่าว จะใช้แรงงานใน กลุ่มเครือญาติ และเพื่อนฝูงช่วยกันและใช้ อุปกรณ์ดั้งเดิม เช่น มีด ขวาน ซึ่งก็จะได้พื้นที่จำนวนไม่มากและไม่ทำให้เกิดความเสียหายแก่ ระบบนิเวศของป่า นอกจากนี้ยังจะทำให้เกิดความหลากหลายในชนิดพืชต่าง ๆ เกิดขึ้น อันเป็น ภูมิปัญญาของชาวเย้าในการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ในการใช้ที่ดินในป่า สำหรับในปัจจุบัน เนื่องจากมีข้อจำกัดต่าง ๆ หลายประการ เช่น การเพิ่มของจำนวนประชากรมากขึ้นแต่พื้นที่เท่าเดิม และรัฐมีการควบคุมพื้นที่ป่าอย่างเข้มงวด ทำให้ชุมชนบ้านวังไผ่ และบ้านน้ำเกาะ ไม่สามารถที่จะ ใช้พื้นที่สำหรับทำไร่มวนเวียนได้จึงมีการใช้พื้นที่อย่างเข้มข้นทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของ ทรัพยากรดิน น้ำ และป่าไม้ ทำให้ภูมิปัญญาของชาวบ้านในการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ ในการใช้ที่ดินเริ่มสูญหายไปแต่ได้มีหน่วยงานของรัฐเข้ามาจัดรูปแบบที่ทำกินให้ชาวบ้านในรูป ของการทำขั้นบันได ในพื้นที่รอบ ๆ บริเวณบ้านวังไผ่ เพื่ออนุรักษ์ดิน และน้ำ เป็นต้น

4.4 กระบวนการในการจัดการทรัพยากรป่าไม้

ในอดีตชุมชนต่าง ๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอดทั้งชุมชนดั้งเดิม และชุมชนที่อพยพมา อยู่ใหม่ มีขั้นตอนและการดำเนินการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ อันเป็นกระบวนการ ในการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรภายในขอบเขตของแต่ละชุมชนมีลักษณะไม่ชัดเจนหรือเด่นชัด แต่มีขั้นตอน และการดำเนินงานต่าง ๆ แอบแฝงอยู่ภายใต้จารีตประเพณี และความเชื่อ ซึ่งเนื่อง จากในสมัยนั้นทรัพยากรต่าง ๆ มีความอุดมสมบูรณ์ ชุมชนสามารถใช้ทรัพยากรได้อย่างเสรี และมีอิสระ โดยอยู่ภายในขอบเขตของแต่ละชุมชนและอยู่ภายใต้ของจารีตประเพณี และความเชื่อ ต่าง ๆ ทำให้การกำหนดกฎเกณฑ์ ข้อบังคับ กรรมสิทธิ์ การระงับข้อพิพาทตลอดจนการกำหนด ความรับผิดชอบและการแบ่งปันผลประโยชน์ต่าง ๆ ภายในแต่ละชุมชน ซึ่งใช้จารีตประเพณี และความเชื่อเป็นสิ่งควบคุม มิให้ชุมชนต่าง ๆ ละเมิด โดยแต่ละชุมชนจะรู้กันเอง และเข้ามามี ส่วนร่วมในกระบวนการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากร

ต่อมาเมื่อความเจริญต่าง ๆ เข้ามาในลักษณะของการพัฒนา เพื่อให้เกิดความทันสมัย ทำให้วิถีชีวิตของชุมชนต่าง ๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอดมีการเปลี่ยนแปลงไปจากวิถีชีวิตแบบเรียบง่าย มีความเป็นอยู่แบบพออยู่พอกิน ไปเป็นวิถีชีวิตแบบการผลิตเพื่อการค้าและเชิงพาณิชย์มีการแข่งขันกัน ทำให้มีการนำเอาทรัพยากรต่าง ๆ จากป่ามาใช้อย่างฟุ่มเฟือยและมากมาย ทำให้ในปัจจุบันทรัพยากรเริ่มลดจำนวนลง และได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนบางส่วนในลุ่มน้ำห้วยยอดเกิดการขาดแคลนน้ำ เพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภค และการประกอบอาชีพทางการเกษตร ดังนั้นเพื่อเป็นการควบคุม ดูแล และป้องกันมิให้เกิดผลกระทบต่อทรัพยากรต่าง ๆ ที่ได้จากป่าในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอด และเพื่อใช้ในการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรในอนาคต จึงได้ทำการศึกษาถึงกระบวนการในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ในบริเวณดังกล่าวตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันพอจะสรุปกระบวนการในการจัดการทรัพยากรของชุมชนในลุ่มน้ำห้วยยอด ได้ดังนี้

กระบวนการใช้กฎเกณฑ์ และข้อบังคับ

ในอดีตช่วงก่อนปี พ.ศ. 2515 เป็นช่วงที่ป่าในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอดมีความอุดมสมบูรณ์มาก ช่วงนี้ชุมชนชาวไทลื้อบ้านห้วยยอด บ้านผาหลักจะมีการผลิตแบบยังชีพ การตั้งถิ่นฐานของชาวไทลื้อยังมีครัวเรือนไม่มากนัก ซึ่งชุมชนทั้ง 2 หมู่บ้านจะตั้งถิ่นฐานอยู่ริมลำห้วย ภูมิปัญญาในการเลือกพื้นที่ของชาวไทลื้อ จะเลือกพื้นที่ใกล้น้ำก่อน เพราะต้องอาศัยน้ำในการผลิตพืชผักเพื่อการยังชีพ ในขณะนั้นชุมชนชาวไทลื้อได้มีการทำนาดำ ตลอดจนมีการทำเหมืองฝายเพื่อใช้ในการทำนาแล้ว และยังมีการทำไร่ข้าว มีการปลูกฝายไว้เพื่อทอผ้าใช้ภายในครัวเรือน นอกจากนี้ชาวบ้านยังเลี้ยงชีพโดยการหาของป่า ลำสัตว์เป็นอาหาร หาไม้ไปมาทำบ้าน ป่าจึงมีความสำคัญต่อชาวบ้านเป็นอย่างมาก เพราะเป็นแหล่งอาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค แหล่งต้นน้ำ ทำให้ชุมชนได้ใกล้ชิดกับป่ามาก และเป็นวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพิงป่า ดิน และน้ำ ชาวบ้านจึงมีประเพณี ความเชื่อ เกี่ยวกับการใช้ที่ดิน น้ำ และป่า เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ เลี้ยง ผีป่า ความเชื่อเกี่ยวกับการทำมาหากิน ประเพณีความเชื่อเหล่านี้เป็นสิ่งที่คอยควบคุมการใช้ และการจัดการทรัพยากรของชุมชน ลดความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรของชุมชน เนื่องจากชุมชนชาวไทลื้อบ้านยอด และบ้านผาหลัก เป็นชุมชนดั้งเดิมในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอด การกำหนด กฎเกณฑ์ และข้อบังคับที่ใช้ภายในชุมชนเป็นการกำหนดโดยใช้ความเชื่อ จารีต ประเพณี และ วัฒนธรรม เป็นสิ่งที่คอยควบคุมมิให้ชุมชนล่วงละเมิด ซึ่งทุกคนภายในชุมชนจะรู้กันเอง โดยไม่ได้กำหนดเป็นลายลักษณ์อักษร เช่น การช่วยกันพัฒนาทำความสะอาดหมู่บ้าน วัด ป่าเหว (ป่าช้า) การจัดงานประเพณีสงกรานต์ งานเข้าพรรษา เป็นต้น ทุกคนภายในชุมชนมีจิตสำนึกว่าตนเองมีส่วนร่วมในชุมชนก็จะไปช่วยเหลือในการทำงานดังกล่าวด้วยความเต็มใจและทุกคนไม่ต้องมีกำหนด กฎเกณฑ์ข้อบังคับ หรือการกำหนดเขตป่าเป็นแหล่งต้นน้ำ เช่น บ้าน

ยอด จะมีการกำหนดป่าบริเวณน้ำตกห้วยยอด เป็นแหล่งป่าต้นน้ำ สำหรับชุมชนบ้านยอด ชาวบ้านทุกคนในบ้านยอดก็จะไม่มีใครเข้าไปบุกรุกแผ้วถางป่าหรือตัดไม้ในบริเวณนั้น หรือการเลี้ยงผีเจ้าปู่หลวง ในป่าคง เจ้าปู่หลวง ชุมชนต่าง ๆ บริเวณนี้จะรู้กันว่าวันขึ้น 13 ค่ำ เดือน 3 เป็นวันที่จะทำพิธีเลี้ยงผีเจ้าปู่หลวง ดังนั้นทุกคนจะมาทำพิธีโดยพร้อมเพียงกันทั้งหมด แล้วก็ช่วยกันคนละไม้คนละมือ โดยไม่ต้องมีการร้องขอแต่อย่างใด จึงทำให้เห็นถึงความสมัครสมานสามัคคีรักใคร่กันในชุมชน และชาวบ้าน ทุกคนจะรู้ถึงหน้าที่ตนเองในการทำงาน หรือการปฏิบัติดังกล่าว จะไม่กล้าล่วงละเมิดกฎเกณฑ์ของหมู่บ้าน

ต่อมาเมื่อจำนวนประชากรของแต่ละหมู่บ้านเพิ่มจำนวนมากขึ้น ความต้องการในการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ก็เพิ่มมากขึ้น มีการให้สัมปทานทำไม้ มีการตัดถนนเข้ามาในหมู่บ้าน และประมาณปี พ.ศ. 2524-2525 สงครามแย่งชิงประชาชนระหว่างรัฐบาลกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ล้นสุดลง การพัฒนาในด้านต่าง ๆ ก็หลั่งไหลเข้ามา ชนบทต่าง ๆ ก็ได้รับการพัฒนาเพื่อให้เกิดความเจริญ และให้ทันสมัยขึ้น ทรัพยากรต่าง ๆ ก็ถูกนำมาใช้อย่างฟุ่มเฟือย ชุมชนก็เปลี่ยนจากการทำการเกษตรที่มีการผลิตแบบยังชีพ เป็นการเกษตรที่มีการผลิตเพื่อการค้า หรือเชิงพาณิชย์มีการกู้ยืมเงินในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อนำไปลงทุนในการผลิต ทรัพยากรต่าง ๆ ในป่าถูกนำมาใช้เพื่อแลกเปลี่ยนเงินตรา ชุมชนบ้านยอด และบ้านผาหลัก ก็เหมือนกับชุมชนหมู่บ้านอื่น ๆ ในภาคเหนือที่ถูกกระแสหลักของการพัฒนาเพื่อให้เกิดความเจริญ และทันสมัยตามนโยบายของรัฐดึงดูดเข้าไปด้วย ทำให้ชุมชนบ้านยอด และบ้านผาหลักต้องปรับตัวให้เข้ากับ ความทันสมัย อันเนื่องมาจากการพัฒนาตามนโยบายดังกล่าว ชุมชนบ้านยอด และบ้านผาหลัก จึงได้มีการประชุมร่วมกันของชุมชน เพื่อตั้งกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เพื่อใช้ควบคุมและป้องกันชุมชนของแต่ละหมู่บ้าน เพื่อให้เกิดความสงบสุขภายในหมู่บ้าน ในรูปของคณะกรรมการหมู่บ้าน กลุ่มผู้อาวุโส กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มหนุ่มสาว และกลุ่มเหมืองฝาย โดยให้ชาวบ้านภายในชุมชนทุกคนมีส่วนร่วมในการกำหนดกฎเกณฑ์ ข้อบังคับ ต่าง ๆ เพื่อใช้ในการจัดการเกี่ยวกับความสงบเรียบร้อยของชุมชน หรือการทำมาหากิน หรือการจัดการทรัพยากรต่าง ๆ ยกตัวอย่าง เช่น กฎระเบียบของหมู่บ้านยอด ได้แก่ การยิงปืนในหมู่บ้านปรับ 500 บาท การลักทรัพย์ ปรับ 200 บาท ใช้ไฟช็อตปลา เมื่อระเบิดปลา ปรับ 1,500 บาท การตัดไม้ในเขตหวงห้ามอันเป็นแหล่งต้นน้ำปรับ 5,000 – 10,000 บาท การขาดประชุมปรับครั้งละ 20 บาท ส่วนหมู่บ้านผาหลักก็มีกฎระเบียบของหมู่บ้าน ได้แก่ การยิงปืนในหมู่บ้าน ปรับ 500 บาท ลักขโมยในหมู่บ้านปรับ 1,500 บาท ขาดประชุมปรับครั้งละ 50 บาท ขาดการพัฒนาหมู่บ้าน ปรับ คนละ 50 บาท จุดไฟเผาทำลายป่าจับได้ปรับ 5,000 บาท ขโมยตัดหางหวาย (ยอดหวาย) และต้นตำ สำหรับหางหวายปรับหางละ 10 บาท ต้นตำปรับ 50 บาท ลักลอบตัดไม้ เลื่อยไม้ขาย ถ้าจับได้ยึดไม้เป็นของหมู่บ้าน และปรับจำนวน 1,500 บาท

ซึ่งจากกฎระเบียบดังกล่าวจะเห็นว่าเป็นการตั้งกฎเกณฑ์ข้อบังคับของชุมชน เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อย เกิดความเป็นระเบียบของชุมชน และเป็นการจัดการทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความยั่งยืน เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรจากป่า ซึ่งเป็นแหล่งที่ให้ประโยชน์แก่ชุมชน ทั้งสองหมู่บ้านนี้ มาเป็นระยะเวลายาวนานหลายชั่วอายุคน

ส่วนชาวเข่าซึ่งเป็นชุมชนที่ตั้งใหม่ บ้านวังไผ่ และบ้านน้ำเกาะ กรณีของชาวเข่า บ้านวังไผ่ เนื่องจากสมัยช่วงปี พ.ศ. 2516 ซึ่งเป็นระยะชุมชนได้มาตั้งหลักแหล่งได้ไม่นานได้สร้างบ้านอยู่ติดกับเชิงเขามีลำห้วยเล็ก ๆ ไหลผ่านจากการพูดคุยกับนางม้วยเพี้ย แซ่ตัน ทำให้ทราบว่าแต่ก่อนสภาพป่าบริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์มาก มีน้ำสำหรับใช้อุปโภคและบริโภคตลอดจนทำการเกษตรอย่างเพียงพอตลอดทั้งปี การใช้น้ำสำหรับบ้านเรือน ก็สามารถต่อรางรินจากลำห้วยใกล้หมู่บ้านเข้าไปใช้ในบ้าน ได้เลย แต่ต่อมาเมื่อมีการทำสัมปทานป่าไม้มีการตัดไม้ใหญ่ ออกโดยบริษัทที่ได้รับสัมปทาน น้ำเริ่มจะลดลงแต่สภาพป่าก็ยังดีเพราะยังอยู่ไม้มีขนาดกลาง และไม้ขนาดเล็กอยู่พอถึงช่วงฤดูแล้งเริ่มมีไฟไหม้เกิดขึ้น เพราะต้นไม้ใหญ่จำนวนมากถูกตัด โคนลงไม่มีต้นไม้ใหญ่สำหรับดูดซับน้ำ ประกอบกับชาวบ้านได้บุกรุกแผ้วถางป่าดงเพื่อทำไร่ ปักข้าวไร่ ข้าวโพด และจุดไฟเผาป่าโดยไม่มีการป้องกัน ทำให้สภาพป่าต่าง ๆ บริเวณนี้ถูกทำลายอย่างหนัก จากชาวบ้านที่ถางป่าและไฟป่าที่ไหม้ลุกลามทุกปี ทำให้ต้นไม้มีน้อย ต้นไม้ใหญ่ที่เหลืออยู่จากการทำไม้ ถูกทำลายลงจนสภาพป่าที่อุดมสมบูรณ์กลายเป็นป่าคาในปัจจุบัน เป็นผลทำให้ชุมชนบ้านวังไผ่มีปัญหาเกี่ยวกับการใช้น้ำในฤดูแล้ง ซึ่งจะต้องเดินทางไปเอาน้ำมาใช้เป็นระยะทางประมาณ 3 - 5 กิโลเมตร แต่ปัจจุบันไม่มีปัญหาเกี่ยวกับน้ำ สำหรับใช้แล้วเพราะทาง สภาตำบลได้จัดสรรงบประมาณเพื่อใช้จัดซื้อวัสดุต่าง ๆ ในการทำประปาภูเขามาให้ และชาวบ้านวังไผ่ได้ช่วยกันออกแรงงานในการจัดทำ ซึ่งได้สร้างเสร็จแล้วเมื่อเดือนตุลาคม 2541 ที่ผ่านมา

เมื่อชุมชนบ้านวังไผ่ได้รับผลกระทบอันเนื่องมาจากสภาพป่าถูกทำลายดังกล่าว ชุมชนชาวเข่าจึงได้มีการกำหนดกฎเกณฑ์ในการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ และป่าภายในหมู่บ้าน โดยมีข้อตกลงเกี่ยวกับการรักษาป่าบริเวณแหล่งต้นน้ำเหนือหมู่บ้านที่เป็นขุนน้ำจะห้ามมิให้ใครเข้าไปบุกรุกแผ้วถางหรือเข้าทำประโยชน์ใด ซึ่งจากการพูดคุยชาวบ้านต่างก็ทราบดีว่าเมื่อมีป่าก็จะมีน้ำ จึงต้องช่วยกันรักษาเพื่อจะได้มีน้ำใช้ หรือในการทำไร่เมื่อแผ้วถางป่าสำหรับทำไร่ข้าวไร่ ข้าวโพด ไร่จิง ก็แล้วแต่ ก่อนที่จะเผาวัชพืชหรือเศษไม้ต่าง ๆ จะต้องทำแนวกันไฟ เพื่อป้องกันมิให้ไฟลุกลามเข้าไปในป่าอันเป็นแหล่งต้นน้ำ โดยในฤดูแล้งชาวบ้านวังไผ่จะช่วยกันสอดส่องดูแลป้องกัน และดับไฟป่าในบริเวณป่าในขอบเขตหมู่บ้าน ซึ่งได้รับสนับสนุนอุปกรณ์ในการดับไฟป่า เช่น ถังฉีดน้ำ ที่ดับไฟจากหน่วยจัดการต้นน้ำห้วยยอด ซึ่งเป็นหน่วยงานของรัฐ ตลอดจน

ชาวบ้านมีการนำวัสดุต่าง ๆ ที่มีอยู่ในท้องถิ่น เช่น ดินกล้วยเล็ก ๆ กิ่งไม้สด มาช่วยในการดับไฟป่าเพื่อป้องกันป่าบริเวณขุนน้ำหรือต้นน้ำ

นอกจากนี้ภายในชุมชนยังมีการกำหนดกฎเกณฑ์ ข้อบังคับในการรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชน ตลอดจนการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรเพื่อให้เกิดความยั่งยืน ตัวอย่างเช่น การขาดประชุมปรับครั้งละ 60 บาท การขาดหรือไม่ร่วมในการพัฒนาปรับครั้งละ 60 บาท การยิงปืนในหมู่บ้านโดยไม่มีสาเหตุปรับนัดละ 500 บาท การจับปลาโดยใช้ไฟช็อต เมื่อ ระเบิดปลาปรับไม่ต่ำกว่า 1,500 บาท การเลี้ยงไม้ไปขายนอกพื้นที่ที่ปรับไม่ต่ำกว่า 1,500 บาท เป็นต้น สำหรับบ้านน้ำเกาะก็มีการกำหนดกฎเกณฑ์ และระเบียบข้อบังคับภายในหมู่บ้าน เช่น การห้ามจับปลาตั้งแต่บริเวณเหนือหน่วยอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าบ้านน้ำเกาะ ตามลำห้วยน้ำเกาะขึ้นไป จับได้ปรับ ตั้งแต่ 500 – 5,000 บาท (ขึ้นอยู่กับอุปกรณ์ในการจับปลา) การประชุมประจำเดือนของหมู่บ้านจะประชุมทุกวันที่ 10 ของเดือนเวลา 08.00 น. ขาดประชุมปรับ 50 บาท การพัฒนาหมู่บ้าน และศูนย์การเรียนรู้ชุมชนชาวไทยภูเขาบ้านน้ำเกาะหลังจากเสร็จสิ้นการประชุมหากขาดการพัฒนาปรับ 100 บาท และการห้ามปล่อยสัตว์เลี้ยง (หมู อายุตั้งแต่ 2 เดือนขึ้นไป) โดยให้ทำเป็นคอกถ้าปล่อยออกมาปรับ 500 บาท

สรุปจากกฎเกณฑ์ข้อกำหนดต่าง ๆ ภายในหมู่บ้านของแต่ละชุมชนในกลุ่มน้ำห้วยยอดไม่ว่าจะเป็นบ้านยอด บ้านผาหลัก บ้านน้ำเกาะ และบ้านวังไผ่ ในปัจจุบันจะพบว่าแต่ละชุมชนจะมีการกำหนดกฎเกณฑ์ และระเบียบเพื่อควบคุม ดูแลชุมชนของตนเองให้เกิดความสงบเรียบร้อย ภายในหมู่บ้านของแต่ละชุมชนเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็มีขั้นตอนและการดำเนินงานในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้แฝงอยู่ด้วยถึงแม้จะไม่ชัดเจนหรือเด่นชัดเหมือนชุมชนอื่น ๆ เพราะชุมชนภายในกลุ่มน้ำห้วยยอด เป็นชุมชนที่ยังมีทรัพยากรต่าง ๆ อยู่พอสมควร ทั้งยังเป็นชุมชนที่อยู่ในป่า ห่างไกลจากการควบคุมของรัฐ ถึงแม้ว่าจะมีการประกาศให้ป่ารอบ ๆ หมู่บ้าน และหมู่บ้านบางส่วนอยู่ในแต่ป่าสงวนแห่งชาติแล้วก็ตามแต่สภาพการบังคับใช้ของรัฐยังไม่เข้มงวด เหมือนชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้ตัวเมือง

กรรมสิทธิ์

วิถีคิดของชุมชนในพื้นที่กลุ่มน้ำห้วยยอดทั้งชาวไทยถือเป็นชุมชนดั้งเดิม และชาวเขาซึ่งเป็นชุมชนอพยพมาใหม่ในอดีตถือว่าผืนดิน ลำน้ำ และป่าเขา ไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของครอบครองอย่างแท้จริง เพราะล้วนแต่มีผีเป็นผู้ดูแล ปกป้องรักษา และชุมชนเป็นเพียงผู้ใช้ อันจะเห็นได้จากผืนป่าอันกว้างใหญ่ ที่ชาวบ้านต้องเดินทางไปทำไร่ จะต้องขออนุญาตจากผีป่าผีไร่เสียก่อน ระบบสิทธิที่มนุษย์จะใช้กับมนุษย์จึงไม่ใช่กรรมสิทธิ์หรือสิทธิโดยเด็ดขาดต่อทรัพยากรนั้น ๆ แต่เป็นสิทธิในการใช้ที่บุคคล ครอบครัว เครือญาติได้มาจากบทบาทในการจัดการต่อทรัพยากร

การที่ชุมชนมีสิทธิร่วมกันต่อทรัพยากร จึงก่อให้เกิดการถ่วงดุล มีการตรวจสอบจากสถาบันทางสังคม ไม่ให้บุคคลไหน สังคมไหนใช้ทรัพยากรอย่างล้างผลาญ และถูกกำกับด้วย กฎเกณฑ์ทางประเพณี ความเชื่อเรื่องผี ความจำเป็นในการผลิต และเทคโนโลยีในการผลิต ซึ่งแต่ละชุมชนจะมีการกำหนดขอบเขตของแต่ละชุมชนเพื่อใช้ในการกำหนดสิทธิในการควบคุม จัดการ และปกป้องดูแลป่าของชุมชน โดยมีความเชื่อว่าผีจะมีอำนาจในการดูแล ปกป้องรักษา และคุ้มครองชาวบ้าน เฉพาะเขตชุมชนของตนเองเท่านั้น ฉะนั้นทำให้สิทธิในการใช้ประโยชน์จากป่าและหน้าที่ในการดูแลป่าจึงเป็นสิทธิเฉพาะสมาชิกภายในชุมชนแต่ละชุมชนเท่านั้น อันเป็นขั้นตอนและวิธีการดำเนินการในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนในลักษณะของสิทธิชุมชน (Common Property) และในการแผ้วถางป่า เพื่อนำพื้นที่ป่ามาทำไร่หมุนเวียนนั้น เนื่องจากจำนวนของประชากรมีน้อย ชาวบ้านจึงมีอิสระในการเลือกพื้นที่ ยึดถือครอบครองป่าในบริเวณใดก็ได้ เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการเกษตร ประกอบกับการแผ้วถางป่าในอดีตนั้นเป็นการนำเอาเทคโนโลยีแบบดั้งเดิม เช่น มีด ขวานมาใช้ในการตัดไม้แผ้วถางป่า หากต้องการพื้นที่ทำกินจำนวนมากก็จะต้องใช้แรงงานจำนวนมากเช่นกัน แต่เนื่องจากชาวบ้านมีการทำการเกษตรเพื่อยังชีพ ไม่ได้ทำการเกษตรเพื่อการค้าหรือเชิงพาณิชย์เหมือนปัจจุบัน จึงไม่ต้องการพื้นที่จำนวนมาก และเป็นการเตรียมพื้นที่ทำกินโดยการเอาแรงหรือเอามือในเครือญาติหรือเพื่อนฝูง เมื่อได้ทำการเพาะปลูก และเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้วก็ไปทำกินในบริเวณอื่น เพื่อทิ้งให้ที่ดินได้มีเวลาฟื้นตัว ทำให้ที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์เมื่อครบ 5 ปี ก็กลับมาทำในที่เดิมอีกหมุนเวียนกันไป เมื่อชาวบ้านได้แผ้วถางเพื่อทำกินแล้วชาวบ้านคนอื่น ๆ ทุกคนจะถือว่าที่ดินที่ชาวบ้านได้ทิ้งไว้ และกลับมาทำกินใหม่ อันเป็นการหมุนเวียนนั้นเป็นกรรมสิทธิของคนที่ได้ทำกิน ชาวบ้านคนอื่น ๆ ก็จะเข้าไปทำกินหรือยึดถือครอบครองในพื้นที่นั้น ถึงแม้จะไม่มีหลักฐานจากทางราชการ ซึ่งเป็นวิธีดำเนินการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ เรียกว่า สิทธิชุมชน (Private Property) และในปัจจุบันชาวบ้านในกลุ่มน้ำห้วยยอดทุกชุมชนและหมู่บ้าน ก็ยังยึดถือกรรมสิทธิในการครอบครองที่ดินตามจารีตประเพณีเช่นนี้อยู่ ถึงแม้ว่าจะไม่มีกรรมสิทธิเป็นหลักฐานทางราชการก็ตาม ต่อมาในปี พ.ศ. 2518 รัฐได้ให้สัมปทานการทำไม้ในพื้นที่กลุ่มน้ำห้วยยอดแก่บริษัทเอกชน และปี พ.ศ. 2531 ได้ประกาศเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าน้ำยาว น้ำสวด ทำให้สิทธิต่าง ๆ ที่เคยเป็นสิทธิชุมชนก็เปลี่ยนไปเป็นกระบวนการในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในลักษณะกรรมสิทธิของรัฐ (State Property) ทำให้ ชุมชนที่เคยได้ใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากรป่าไม้ในลักษณะของกรรมสิทธิส่วนร่วม (Common Property) และกรรมสิทธิเอกชน (Private Property) ต่างมีความคิดว่าเมื่อทรัพยากรป่าไม้ไม่ใช่ของชุมชน แต่เป็นของรัฐหรือของหลวงทุกคนจึงได้ใช้ทรัพยากรต่าง ๆ อย่างเสรี เพราะรัฐไม่สามารถควบคุมได้ทั่วถึง ทำให้ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่กลุ่มน้ำห้วยยอด

เปลี่ยนเป็นทรัพยากรเปิด (Open Access) ชาวบ้านทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ ทำให้ในปัจจุบันพื้นที่ป่าบริเวณตอนล่างของกลุ่มน้ำห้วยยอดใกล้หมู่บ้านวังไผ่ บ้านผาหลัก และบ้านยอด กลายสภาพเป็นป่าคา เนื่องจากมีการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า เพื่อนำเอาไม้ไปแปรรูปขายทำไม้เถื่อน และเอาพื้นที่ไปทำการเพาะปลูกในเชิงการค้า โดยไม่มีชุมชนใดช่วยดูแลรักษาเพราะถือว่าเป็นของรัฐควรจะให้รัฐเป็นผู้ดูแล ต่อมาชุมชนต่าง ๆ ในกลุ่มน้ำห้วยยอดเริ่มหันมาช่วยกันดูแลรักษาป่าในเขตหมู่บ้านของตน เนื่องจากได้รับผลกระทบจากการขาดแคลนน้ำ ทำให้กระบวนการในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในปัจจุบันของชุมชนในพื้นที่กลุ่มน้ำห้วยยอดเป็นการดำเนินงานในลักษณะกรรมสิทธิ์ส่วนร่วม หรือสิทธิชุมชน (Common Property) ของแต่ละหมู่บ้าน และมีบางส่วนที่เป็นที่ทำกินดั้งเดิมของชุมชนถึงแม้จะ ไม่มีหลักฐานในการครอบครองที่ดินที่ออกให้โดยรัฐในพื้นที่บ้านวังไผ่ บ้านยอด บ้านน้ำเกาะ และบ้านผาหลัก ชุมชนต่าง ๆ ก็สามารถมีสิทธิในการทำกินต่อไป แต่สำหรับบ้านผาหลักมีพื้นที่บางส่วนที่เป็นที่นาที่รัฐได้ออกกรรมสิทธิ์ในการทำกินให้ ซึ่งเราเรียกว่า สิทธิเอกชนหรือกรรมสิทธิ์เอกชน (Private Property) อันเป็นพื้นที่ที่รัฐได้กันออกจากเขตป่าสงวนแห่งชาติ

การระงับข้อพิพาท

การระงับข้อพิพาทสำหรับชุมชนภายในกลุ่มน้ำห้วยยอด ทั้ง 4 หมู่บ้าน ส่วนใหญ่เป็นลักษณะของการประนีประนอมกันระหว่างชาวบ้านทั้งสองฝ่าย อันเป็นกระบวนการในการแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งของชุมชนในการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ซึ่งในหมู่บ้านยอด และบ้านผาหลัก ในอดีตก็จะมีกลุ่มผู้อาวุโสซึ่งเป็นที่เคารพนับถือเป็นผู้ตัดสิน ใกล้เคียงข้อพิพาทต่าง ๆ ภายในชุมชน ต่อมาเมื่อมีการตั้งผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการ ทำให้ในปัจจุบันจึงมีผู้ใหญ่บ้าน หรือกำนัน หรือคณะกรรมการหมู่บ้าน หรือผู้อาวุโสภายในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านเป็นผู้ตัดสินแล้วแต่กรณี เช่น กรณีเกิดข้อพิพาทเกี่ยวกับที่ดินในบ้านผาหลัก เนื่องจากการบุกรุกพื้นที่ที่ปลูกมะแขว่น ซึ่งลูกได้รับมรดกจากพ่ออู้อยู่ แม่อู้อยู่ และพ่ออู้อยู่ แม่อู้อยู่ได้ขายลง ทำให้จำแนกเขตแดนเดิมไม่ได้ จึงเกิดกรณีพิพาทกันขึ้น คู่กรณีทั้งสองจึงได้เกิดข้อโต้แย้งกันขึ้น จึงต้องไปนำผู้เฒ่าผู้แก่ที่เคยทำกินใกล้กับบริเวณนั้นมายืนยัน และแบ่งแดนกัน ทำให้ยุติข้อพิพาทในเรื่องที่ดิน หรือกรณีที่สูงใจ ได้จุดไฟเผาหญ้าที่ถางไว้ในสวนมะแขว่น แล้วไปเก็บเอาหินออก เพื่อทำทางให้รถวิ่งได้สะดวกปรากฏว่าไฟได้ลุกลามเข้าไปในสวนลุงตา แต่ลุงใจและชาวบ้านเห็นกันเสียก่อนจึงช่วยกันดับไฟได้ทัน หลังจากไฟดับปรากฏว่าไฟได้ไหม้ต้นมะแขว่นไปจำนวน 1 ต้น ลุงตาจึงให้ลุงใจชดเชยค่าเสียหาย เนื่องจากการทำให้เกิดไฟไหม้ต้นมะแขว่น โดยการยกต้นมะแขว่นในสวนของลุงใจให้แก่ลุงตา ในขนาดและต้นที่เท่ากับที่ถูกไฟไหม้ จำนวน 1 ต้น เพื่อให้เก็บผลผลิตต่าง ๆ ได้จนกว่าต้นมะแขว่นจะตายไปตามธรรมชาติ แต่ที่ดินก็จะยัง

เป็นของลุงใจอยู่เหมือนเดิม เป็นต้น จะเห็นว่าทั้งสองกรณีเป็นกระบวนการในการแก้ไขปัญหาคือ ข้อขัดแย้งของชุมชนเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติในเรื่องที่ดิน และการทำกินโดยใช้วิธีดำเนินการในรูปของการผูกไมตรี การอำนวยการความสะดวก การเจรจาต่อรอง การค้นหาข้อเท็จจริง และการประนีประนอมของชุมชนเพื่อให้เกิดความสงบสุข โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการแก้ไขปัญห ทำให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรต่าง ๆ โดยชุมชนเอง

สำหรับชุมชนชาวบ้านวังไผ่ และบ้านน้ำเกาะ การระงับข้อพิพาท ส่วนใหญ่ผู้อาวุโสภายในหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้าน และคณะกรรมการหมู่บ้านจะเป็นผู้ตัดสิน และการระงับข้อพิพาทภายในหมู่บ้าน ส่วนใหญ่จะสิ้นสุดลงที่ผู้ใหญ่บ้าน เช่น กรณีที่ชาวบ้านได้ปล่อยหมูหรือสัตว์เลี้ยงเข้าไปในสวนหรือในไร่ของคนอื่น ชาวบ้านที่ปล่อยสัตว์เลี้ยงหรือหมูก็น่าจะชดเชยค่าเสียหายแก่เจ้าของสวนหรือเจ้าของไร่ เป็นการทดแทน โดยในขั้นแรกคู่กรณีทั้งสองฝ่ายจะตกลงกันก่อน หากตกลงกันไม่ได้ก็จะไปให้คณะกรรมการหมู่บ้านหรือผู้อาวุโสที่เคารพนับถือหรือผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ตัดสิน โดยส่วนมากจะไม่มีปัญหาแต่อย่างใดอันเป็นกระบวนการในการแก้ไขปัญหาคือ ข้อขัดแย้ง โดยชุมชนเอง เช่นเดียวกัน

ส่วนกรณีข้อพิพาทที่เกิดขึ้นระหว่างหมู่บ้าน เช่น บ้านวังไผ่ และบ้านผาหลัก ชาวบ้านมีการจุดไฟเผาป่าเพื่อทำไร่แล้วไฟลุกลามเข้าไปในเขตป่าต้นน้ำของอีกหมู่บ้านทำให้เกิดความเสียหายแก่ป่าต้นน้ำ ในกรณีทั้งสองหมู่บ้านก็จะตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านแต่ละฝ่ายกันขึ้นแล้วไปเจรจา ตกลง เพื่อไกล่เกลี่ยประนีประนอม เพื่อหาข้อยุติ และข้อตกลงต่าง ๆ โดยมีการปรับใหม่ทดแทนในการทำความเสียหายให้เกิดขึ้นกับอีกฝ่ายหนึ่ง อันเป็นที่ยอมรับกันทั้งสองฝ่ายเพื่อให้เกิดความสงบสุขระหว่างหมู่บ้านทั้งสอง

สรุป การระงับข้อพิพาทเป็นกระบวนการหนึ่งในกระบวนการของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อแก้ไขข้อขัดแย้งในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติได้แก่ ดิน น้ำ ป่าไม้ ถึงแม้ว่าส่วนใหญ่เป็นความขัดแย้งที่เกิดกับที่ทำกิน และการประกอบอาชีพของชาวบ้าน แต่ก็มิมีผลกระทบและเกี่ยวข้องกับจัดการทรัพยากรป่าไม้ทั้งโดยตรง และโดยอ้อม ซึ่งเป็นขั้นตอนและการดำเนินงานที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนต่าง ๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำมีศักยภาพในการจัดการเกี่ยวกับการแก้ไขข้อขัดแย้งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ระหว่างชาวบ้านภายในชุมชนอันเป็นพื้นฐานในการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า และชาวบ้านแต่ละชุมชนจะเคารพสิทธิและรู้หน้าที่ของตนเองโดยไม่ต้องมีการบังคับจากรัฐตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

การกำหนดความรับผิดชอบ และการแบ่งปันผลประโยชน์

ชุมชนต่าง ๆ ภายในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอดทั้งชาวไทลื้อ และชาวเข่า จะมีการกำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบ และการแบ่งปันผลประโยชน์ภายในชุมชนของตนเองในลักษณะ

ต่าง ๆ กัน ซึ่งในอดีตชุมชนชาวไทลื้อบ้านยอค และบ้านผาหลักมีการกำหนดความรับผิดชอบ และการแบ่งปันผลประโยชน์ โดยผู้นำอย่างไม่เป็นทางการ ได้แก่ ผู้อาวุโส หรือผู้ที่ชาวบ้านได้ เลือกลให้เป็นผู้นำในหมู่บ้าน หรือกลุ่มเหมืองฝาย เป็นต้น ต่อมาเมื่อมีการจัดตั้ง เป็นหมู่บ้านถาวร ก็ใช้ระเบียบในการปกครองส่วนท้องถิ่นของกรมการปกครอง ในการกำหนดความรับผิดชอบโดย มีการแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านขึ้นมารับผิดชอบในการดำเนินงานต่าง ๆ และมีการแต่งตั้งคณะกรรมการ ฝ่ายต่าง ๆ เช่น คณะกรรมการฝ่ายป้องกัน คณะกรรมการฝ่ายปกครอง คณะกรรมการฝ่ายสาธารณสุข คณะกรรมการฝ่ายการคลัง คณะกรรมการฝ่ายการศึกษา คณะกรรมการฝ่ายการพัฒนา คณะกรรมการ ฝ่ายการเกษตร และคณะกรรมการฝ่ายสวัสดิการสังคม เป็นต้น ซึ่งแต่ละฝ่ายก็จะมีคณะกรรมการ ดำเนินงาน และรับผิดชอบในหน้าที่ของตนเอง ตัวอย่างเช่น คณะกรรมการฝ่ายป้องกัน ก็จะมี หน้าที่ดูแล ควบคุมในเรื่องความสงบเรียบร้อยของชาวบ้านในชุมชน หรือคณะกรรมการฝ่ายการศึกษา ก็จะรับผิดชอบเกี่ยวกับเรื่องการศึกษาของลูกหลานภายในหมู่บ้านของแต่ละชุมชน เป็นต้น โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ควบคุมดูแลและจัดการ เพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยภายในชุมชนทั้งสอง หมู่บ้าน และมีหน้าที่ในการติดต่อ ประสานงานระหว่างหมู่บ้านกับหน่วยงานของรัฐ และองค์กร เอกชนต่าง ๆ นอกจากนี้ในหมู่บ้านบ้านยอค และบ้านผาหลัก ยังมีองค์กรท้องถิ่นอื่น ๆ เช่น กลุ่ม หนุ่มสาว กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้อาวุโส กลุ่มเกษตรกร เป็นต้น ซึ่งทำหน้าที่ช่วยเหลือผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการต่าง ๆ และหน่วยงานของรัฐในการจัดการเกี่ยวกับความเป็นอยู่ กิจกรรมต่าง ๆ การ ประกอบอาชีพและความสงบเรียบร้อย ภายในแต่ละชุมชน โดยชุมชนทั้งสองหมู่บ้านจะมีการ ประชุมของชาวบ้านทุกเดือน ภายหลังจากที่ผู้ใหญ่บ้านได้ไปประชุมที่อำเภอแล้ว เพื่อนำเอาข้อมูล ข่าวสารต่าง ๆ มาชี้แจง และบอกให้ชาวบ้านในเขตปกครองของตนเองได้ทราบถึงความเป็นไปของ ชุมชนต่าง ๆ และความเคลื่อนไหวของชุมชนภายนอกในด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ในอดีตการประชุมต่าง ๆ นั้น ชาวบ้านทุกหลังคาเรือน และทุกคนจะเข้าร่วมประชุมกัน โดยพร้อม เปรียงกัน และมีการประชุมกันในตอนกลางคืนหลังจากเสร็จงานและทำธุรกิจต่าง ๆ ภายใน ครอบครัวแล้ว ซึ่งทุกคนภายในหมู่บ้านจะมีส่วนร่วมรับรู้ถึงกิจกรรมต่าง ๆ ที่ชุมชนหรือหมู่บ้าน ได้กระทำไปเพื่อให้เกิดความเจริญภายในหมู่บ้านของตนเอง ตลอดจนการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของหมู่บ้าน แต่ในปัจจุบัน การประชุมประจำเดือนของชาวบ้านจะมี เฉพาะหัวหน้าครอบครัวหรือตัวแทนแต่ละหลังคาเรือนเท่านั้น ทำให้การรับรู้ข่าวสารต่าง ๆ ต้อง ถ่ายทอดผ่านทางหัวหน้าครอบครัว หรือตัวแทนไป ซึ่งบางครั้งการถ่ายทอดข้อมูลอาจจะขาดตก บกพร่อง และไม่ชัดเจนเหมือนการฟังด้วยตนเอง และความสัมพันธ์ของชาวบ้านเริ่มห่างเหินกันไป อันมีเหตุมาจากการทำมาหากิน การประกอบอาชีพในด้านต่าง ๆ เพื่อเลี้ยงครอบครัว และมีการรับ

วัฒนธรรมจากภายนอก เข้ามาทำให้ชุมชนมีความเห็นแก่ตัวมากขึ้น เกิดการแข่งขันในการแสวงหารายได้เพื่อใช้เลี้ยงครอบครัว

ส่วนการแบ่งปันผลประโยชน์นั้น ทั้งในชุมชนบ้านยอด และบ้านผาหลักในสมัยก่อนการแบ่งปันผลประโยชน์ขึ้นอยู่กับความสามารถ และความขยันของแต่ละบุคคล หากชาวบ้านคนใดมีความขยันหมั่นเพียรมากก็จะได้รับผลประโยชน์จากการประกอบอาชีพมาก ตัวอย่างเช่น ชาวบ้านที่มีกำลังแรงงานในการทำไร่หมุนเวียนมากก็ได้รับผลผลิตอันเกิดจากแรงงานที่ตนเองลงไปมากด้วย และนอกจากนี้ยังมีการแบ่งปันผลประโยชน์ที่ได้จากการล่าสัตว์ป่า โดยหากผู้ใดยิงหรือล่าสัตว์ป่าได้จะต้องแบ่งออกเป็นสองส่วน โดยผู้ยิงได้แบ่งเอาไปหนึ่งส่วน เหลืออีกหนึ่งส่วนก็แบ่งปันกันภายในหมู่บ้าน (สัมภรณ์สูงใจ) แต่ในปัจจุบันการแบ่งปันผลประโยชน์ดังกล่าวไม่มีแล้วเนื่องจากสัตว์ป่าหายาก หากชาวบ้านยังล่าสัตว์ได้ ส่วนมากจะนำมากินกันภายในครัวเรือนของตนเอง เพราะสัตว์ป่าที่ได้ส่วนมากเป็นสัตว์เล็ก ๆ เช่น นก ตะกวด ตุ่น แต่หากได้สัตว์ใหญ่ จำพวก เก้ง หรือควาง ชาวบ้านก็จะนำบางส่วนมาขายในกิโกรัมละ 100 บาท เป็นต้น

สำหรับชุมชนชาวเข้าน้ำจืด และบ้านน้ำเกาะ ก็มีการกำหนดความรับผิดชอบในลักษณะที่คล้ายกัน ในอดีตขึ้นอยู่กับผู้นำหมู่บ้าน ผู้อาวุโส และหมอผีประจำหมู่บ้าน ในการร่วมกันปกครองโดยอาศัยจารีต ประเพณี และความเชื่อเป็นหลักในการกำหนดความรับผิดชอบ ต่อมาเมื่อมีการตั้งหมู่บ้านอย่างเป็นทางการของทั้งสองหมู่บ้าน ก็มีความรับผิดชอบตามระเบียบกรมการปกครอง มีการแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านขึ้นคอยดูแล ปกครองชาวเข้าน้ำจืด โดยมีคณะกรรมการด้านต่าง ๆ ในการให้ความร่วมมือ ช่วยเหลือและสนับสนุน แต่การปกครองหรือความรับผิดชอบก็ยังต้องอาศัยหมอผีประจำหมู่บ้าน และผู้อาวุโส ช่วยเหลือในการดูแล กำหนดความรับผิดชอบ และให้คำแนะนำต่าง ๆ ส่วนมากผู้ที่ได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้านมักเป็นคนที่มาจากแซ่ที่ใหญ่ที่สุดในหมู่บ้าน เช่น หมู่บ้านน้ำจืด ก็เป็นแซ่เค็ง

นอกจากนี้ในปัจจุบันกำหนดความรับผิดชอบของชาวเข้าน้ำจืดในแต่ละแซ่จะมีผู้อาวุโสของตนเองคอยดูแล และปกครองลูกหลานของตน โดยผู้อาวุโสแต่ละกลุ่มแซ่หรือสกุลจะมีการรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ เมื่อมีงานหรือเรื่องราวสำคัญคณะผู้อาวุโสก็จะมาชุมนุมร่วมกัน ในกรณีที่มีผู้กระทำความผิดหรือมีข้อขัดแย้งระหว่างคนในหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านก็จะเรียกหมอผีประจำหมู่บ้าน คณะผู้อาวุโสของหมู่บ้าน และกรรมการหมู่บ้านมาร่วมปรึกษาหารือกันในเรื่องการตัดสินความ และการลงโทษ ซึ่งมีทั้งการว่ากล่าวตักเตือน การปรับสินไหม ส่วนโทษที่เกินความสามารถในการตัดสินของคณะผู้ปกครองก็จะส่งให้ทางราชการเป็นผู้ตัดสิน แต่ในส่วนมากจะไม่ค่อยมี คือจะสิ้นสุดที่คณะผู้ปกครองดังกล่าว สำหรับในการพัฒนาและปกครองหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านจะปรึกษารื้อกับหมอผี คณะผู้อาวุโส และกรรมการหมู่บ้าน

สรุป การกำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบของชาวไทลื้อและชาวเข่าจะเป็นลักษณะ การกำหนดหน้าที่เกี่ยวกับความเรียบร้อย การประกอบอาชีพ ตลอดจนการดำเนินวิถีชีวิตภายใน ชุมชน โดยชาวไทลื้อขึ้นอยู่กับผู้นำอย่างเป็นทางการ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ผู้อาวุโสภายในหมู่บ้าน และ คณะกรรมการหมู่บ้าน ส่วนชาวเข่าจะขึ้นอยู่กับผู้ใหญ่บ้าน หมอผีประจำหมู่บ้าน ผู้อาวุโส และ คณะกรรมการหมู่บ้าน การกำหนดความรับผิดชอบเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้นั้นจะไม่มี รูปแบบหรือกระบวนการที่เด่นชัด แต่จะแฝงอยู่ในรูปของจารีตประเพณี และความเชื่อ เช่น การ เลี้ยงผีขุนน้ำ การเลี้ยงผีป่า การเลี้ยงผีเจ้านาย เป็นต้น ไม่เหมือนกระบวนการในการกำหนดหน้าที่ ความรับผิดชอบเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ในหมู่บ้านศิลาแลง หรือชุมชนในอำเภอบ้าน หลวง จังหวัดน่าน เป็นต้น

4.5 การจัดการทรัพยากรป่าไม้ร่วมกันระหว่างชุมชน

ชุมชนบ้านยอดและบ้านผาหลักเป็นชุมชนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอด จึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับทรัพยากรดิน น้ำ และป่าไม้ ตั้งแต่เริ่มตั้งถิ่นฐาน พัฒนาการจัดการ ทรัพยากรของชุมชน เป็นไปเพื่อตอบสนองการยังชีพของครอบครัวเป็นหลัก เหมือนคำที่ว่า “หาอยู่หากิน” เป็นการจัดการทรัพยากร เพื่ออยู่และเพื่อกิน โดยเน้นหลักสำคัญคือระบบการผลิต และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร เนื่องจากชุมชนจะพึ่งพา อาหาร และปัจจัยสี่ จากป่า แต่เพียงอย่างเดียวไม่ได้ เพราะมีความเสี่ยงสูง อันเนื่องมาจากความไม่แน่นอนของธรรมชาติ และ กำลังการผลิตของชุมชน ระบบการผลิตที่สำคัญของชุมชนบ้านยอด และบ้านผาหลักยุคก่อน คือ การทำไร่ข้าวหมุนเวียนที่เป็นเทคโนโลยีการเกษตรพื้นบ้านของผู้คนแถบนี้ มีการทำนาอยู่บ้างใน บางพื้นที่ เนื่องจากที่ราบมีน้อย ทรัพยากรดิน น้ำ และป่า จึงมีความเกี่ยวข้องกับชุมชน และเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตชุมชนผ่านประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อต่าง ๆ ดังนั้นเมื่อมองเป็นองค์รวมแล้ว ความเกี่ยวข้องระหว่างชุมชนกับทรัพยากรดิน น้ำ และป่าไม้ แท้ที่จริงคือ ความสัมพันธ์ของระบบ นิเวศ โดยมีมนุษย์เป็นหนึ่งในระบบดังกล่าว

ฉะนั้นเพื่อให้เห็นความเชื่อมโยงของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการจัดการ ทรัพยากรป่าไม้ร่วมกันระหว่างชุมชน จึงกำหนดระบบความสัมพันธ์ของชุมชน ดังนี้

การจัดการผ่านความสัมพันธ์ ทางสังคม และวัฒนธรรมระหว่างชุมชน

ในการศึกษาจะเห็นว่าในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอดนั้นชุมชนที่อาศัยมี สองชาติพันธุ์ คือ ชาวไทลื้อเป็นชุมชนดั้งเดิม และชาวเข่าซึ่งเป็นชุมชนที่อพยพเข้ามาอยู่ในพื้นที่ ทำให้ความ สัมพันธ์ทางสังคม และวัฒนธรรมระหว่างชุมชนของชุมชนชาวไทลื้อ ได้แก่บ้านยอด และบ้าน ผาหลัก ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมมีความสัมพันธ์กันมาก โดยทั้งสองหมู่บ้านมีความผูกพันเป็นเครือญาติ

ข้ามหมู่บ้าน เพราะชาวบ้านในหมู่บ้านบ้านยอดได้ไปแต่งงานกับหมู่บ้านผาหลัก หรือชาวบ้านผาหลักไปแต่งงานกับบ้านยอด นอกจากนี้ชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านยังมีความสนิทสนม หรือมีความสัมพันธ์อีกอย่างหนึ่งที่ไม่เกี่ยวกับเครือญาติแต่เป็นความสัมพันธ์แน่นแฟ้นเหมือนเป็นเครือญาติเดียวกันนั่นคือ ความสัมพันธ์แบบ “พ่อเลี้ยว” “แม่เลี้ยว” หมายถึงคนที่เกิดในปีเดียวกัน มีอายุเท่ากัน และเคยเป็นเพื่อนกันมาก่อนสมัยเด็ก เช่นลุงตา บ้านผาหลักเป็นเกี่ยวกับพระอริการผาย โขมมุตโต เจ้าอาวาสวัดบ้านยอด ฉะนั้นเมื่อมีงานประเพณีหรือกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งสองหมู่บ้านก็ไปช่วยเหลือซึ่งกัน และกันหรือการเอาแรง เอามือ หากไม่มีงานอื่นใด ชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านก็ไปมาหาสู่พูดคุยกันอยู่เป็นประจำเพราะหมู่บ้านทั้งสองอยู่ใกล้กัน ทำให้มีความสนิทสนมกันมากยิ่งขึ้น นอกจากนั้นในสมัยก่อนในขณะที่ไม่ได้มีเส้นทางคมนาคมหรือถนนตัดผ่าน เมื่อถึงวันขึ้น 13 ค่ำเดือน 3 ชาวบ้านบริเวณนี้ก็จะไปช่วยกันเลี้ยงผีที่ดงเจ้าหลวงปู่ ซึ่งเป็นผีเจ้านายที่ชุมชนบริเวณนี้เคารพนับถือมีความเชื่อว่า เป็นผีเจ้านายที่คอยปกป้องรักษาคุ้มครองดูแลชาวบ้านในชุมชนต่าง ๆ บริเวณลุ่มน้ำห้วยยอดและใกล้เคียง เมื่อถึงเวลาทำพิธีเลี้ยงผีชาวบ้านบ้านยอด บ้านผาหลัก บ้านปางसान บ้านสะเก็น บ้านผาลิงก็มาร่วมในการทำพิธีเลี้ยงผีเจ้านาย ซึ่งจะมีการเลี้ยงผีจำนวน 2 วัน วันแรกคือวันขึ้น 13 ค่ำเดือน 3 จะเป็นการเลี้ยงผีเจ้านาย วันที่ 2 คือวันขึ้น 14 ค่ำเดือน 3 ก็เป็นการเลี้ยงผีซึ่งเป็นลูกน้องของเจ้านายต่าง ๆ เหล่านี้ ในการทำพิธีชาวบ้านก็จะช่วยกันทำสิ่งของต่าง ๆ มาเข้าร่วมในพิธี ทำให้ชุมชนต่าง ๆ ในบริเวณนี้มีความสนิทสนม และมีความสัมพันธ์ได้พูดคุยทักทาย เกรงใจปราศซึ่งกัน หลังจากเสร็จพิธีก็มีการกิน การเลี้ยงซึ่งกันและกันอันเป็นการแสดงถึงความสมัครสมานสามัคคีรักใคร่ปรองดองของชุมชนต่าง ๆ ในอดีต

ต่อมามีการตัดถนนเข้ามาในหมู่บ้านการติดต่อกับภายนอกมีมากขึ้น ทำให้ความเชื่อในการเลี้ยงผีดังกล่าวเริ่มลดน้อยถอยลง แต่ในปัจจุบันก็ยังมีพิธีเลี้ยงผีเจ้านาย หรือที่ชาวบ้านเรียก ผีเจ้าหลวงปู่ อยู่ แต่ชาวบ้านที่มาร่วมพิธีเลี้ยงผีเจ้าหลวงปู่จะมีการเฉพาะคนเฉพาะคนแก่บ้านยอด และบ้านผาหลัก เพียงไม่กี่คน พร้อมกับคนทำพิธี มาทำพิธีเลี้ยงผีเท่านั้น

นอกจากนี้ในงานพิธีต่างๆ เช่น งานฉลองโบสถ์ งานบวช งานขึ้นบ้านใหม่ ชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านก็จะไปร่วมพิธีในงานดังกล่าว อันแสดงถึงความสัมพันธ์อันดีต่อกันระหว่างสองหมู่บ้านซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิม และมีขอบเขตหมู่บ้านติดต่อกัน หรือในกรณีที่มีไฟป่าไหม้ลุกลามเข้ามาในพื้นที่ป่าบริเวณเขตติดต่อระหว่างหมู่บ้าน ที่หมู่บ้านทั้งสอง ได้สงวนไว้เป็นแหล่งต้นน้ำ ชาวบ้านบ้านยอด และบ้านผาหลักก็ไปช่วยกันดับไฟ อันแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางสังคม และวัฒนธรรมของชุมชนทั้งสอง

ส่วนชุมชนชาวเข้าบ้านวังไผ่ และบ้านน้ำเกาะซึ่งเป็นชุมชนที่อพยพมาใหม่ โดยชุมชนบ้านน้ำเกาะอยู่ทางตอนบนลุ่มน้ำติดกับบ้านยอด และผาหลัก และชุมชนบ้านวังไผ่อยู่ปลาย

ลุ่มน้ำติดกับบ้านผาหลัก จึงมีความสัมพันธ์ในฐานะเป็นชาวเข้าเหมือนกัน และเป็นเพื่อนบ้าน ใกล้เคียงกันมีการติดต่อค้าขายซึ่งกันและกันไม่ได้มีความสนิทสนมในลักษณะเป็นเครือญาติหรือเกี่ยวเหมือนกับบ้านยอด และบ้านผาหลัก แต่ชุมชนบ้านวังไผ่และบ้านน้ำเกาะจะมีการจัดการทรัพยากรป่าไม้เฉพาะแต่ภายในชุมชนตนเอง ซึ่งอยู่ในรูปแบบ และกระบวนการที่แฝงอยู่ในความเชื่อเรื่องผี ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างบ้านผาหลัก บ้านยอดกับบ้านน้ำเกาะ และบ้านวังไผ่ ก็มีความสัมพันธ์กันในฐานะที่เป็นหมู่บ้านใกล้เคียงกันในอดีตจะมีลักษณะต่างคนต่างอยู่ แต่ในปัจจุบันเมื่อมีถนนหนทาง และความเจริญมากขึ้น ก็มีการไปมาหาสู่ของหมู่บ้านต่าง ๆ ในลักษณะการติดต่อค้าขาย หรือการไปร่วมในประเพณีกันในบางครั้งคราว หรือการประชุมของอำเภอหรือสภาตำบลแต่ความสัมพันธ์ดังกล่าวไม่แน่นอน เหมือนบ้านยอดกับบ้านผาหลักที่เป็นชุมชนดั้งเดิมและเป็นชาวไทลื้อด้วยกัน

สรุป ความสัมพันธ์ทางสังคม และวัฒนธรรมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ยังไม่มีลักษณะเด่นชัด ส่วนมากเป็นความสัมพันธ์ทางสังคม และวัฒนธรรม เกี่ยวกับประเพณี ความเชื่อในด้านการทำการเกษตร อันเป็นสังคมแบบเครือญาติระหว่างหมู่บ้านยอด และบ้านผาหลัก ซึ่งมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ส่วนสัมพันธ์ทางสังคม และวัฒนธรรมระหว่างชุมชนไทลื้อ และชาวเข้ายังไม่ค่อยมีความสัมพันธ์กันเท่าที่ควร

การจัดการผ่านเครือข่าย

เนื่องจากชุมชนชาวไทลื้อบ้านยอด และบ้านผาหลัก เป็นชุมชนที่มีความสัมพันธ์และมีความใกล้ชิด จึงมีเครือข่ายของสังคมในลักษณะเป็นเครือข่ายใกล้ชิด มีการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างหมู่บ้าน ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยจะเห็นว่าภายในชุมชนบ้านยอดนั้นจะมีเครือข่ายของตระกูลพ่อ และตระกูลลื้อ ซึ่งเป็นตระกูลของนามสกุลคนตรง ใจหมั่น รักษา คนซื่อ และทองสุข ส่วนบ้านผาหลักก็มีเครือข่ายของตระกูลหลักอยู่ 2 ตระกูล คือ ตระกูลผาหลัก และรักษา ทำให้ในแต่ละหมู่บ้านมีเครือข่ายใกล้ชิดกันภายในหมู่บ้าน และเมื่อชาวบ้านระหว่างหมู่บ้านทั้งสองได้มีการแต่งงานกัน ก็ทำให้หมู่บ้านทั้งสองมีความสัมพันธ์กันมากยิ่งขึ้น เพราะมีเครือข่ายใกล้ชิดสายเครือญาติ จึงมีการไปมาหาสู่ เพื่อไปเยี่ยมเยียน ปรับรักษาหรือให้ความช่วยเหลือกันระหว่างญาติพี่น้อง ประกอบกับในอดีตชุมชนบ้านยอด และบ้านผาหลักได้เผชิญกับปัญหาต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการต่อสู้ระหว่างรัฐบาลกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย หรือการเข้าทำสัมปทานในการทำไม้ของทางบริษัทเอกชน หรือการเกิดไฟป่าหรือการขาดแคลนน้ำในการทำการเกษตร ทำให้ชาวบ้านภายในชุมชนต้องหันหน้าเข้ามาพูดคุยเจรจา และหาทางออกเพื่อแก้ไขปัญหของตนเอง โดยใช้การประชุมของชาวบ้านประจำเดือนเป็นเวทีชาวบ้าน ทำการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นช่วยเหลือ และให้ความร่วมมือกันในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ภายในชุมชนทั้งสอง เพื่อทำให้เกิด

ความเป็นอยู่ที่ดีของชาวบ้านภายในชุมชนของตนเอง นอกจากนี้ยังมีการพูดคุย แลกเปลี่ยน ช่วยเหลือ และให้ความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาระหว่างหมู่บ้านทั้งสองในรูปของคณะกรรมการของสภาตำบลยอด ในการประชุมของสภาตำบลตลอดจนเครือข่ายสายความเชื่อ ระหว่างหมู่บ้านยอดและหมู่บ้านผาหลัก โดยมีความเชื่อในเรื่องผี เป็นตัวเชื่อม เช่น การเลี้ยงผีปู่ย่าเดียวกัน หรือ การเลี้ยงผีเจ้านายที่ป่าคง เจ้าปู่หลวงของบ้านยอด ซึ่งทุกคนภายในหมู่บ้านทั้งสองจะช่วยเหลือกัน คนละไม้ละมือในสมัยก่อน เป็นต้น ซึ่งในอดีตหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านทั้งบ้านยอดและบ้านผาหลัก ก็มีการจัดการการเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้กันเองภายในหมู่บ้าน โดยมีการแบ่งเขตพื้นที่ป่าภายในหมู่บ้านโดยอาศัยสันเขา และลำน้ำ ถ้าห้วยเป็นเขตแดนของหมู่บ้าน และโดยแต่ละหมู่บ้าน ก็จะมีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ต่าง ๆ โดยอาศัยจารีต ประเพณี และความเชื่อ เป็นหลักในการควบคุม การใช้ประโยชน์ของทรัพยากรต่าง ๆ

สำหรับบ้านวังไผ่ และบ้านน้ำเกาะ ซึ่งเป็นชุมชนชาวเข่าเป็นชุมชนที่มีลักษณะเป็นสังคมแบบเครือญาติ จึงมีลักษณะเครือข่ายสังคมแบบใกล้ชิดกันภายในหมู่บ้านตนเอง โดยจะเห็นว่ามิใช่แค่แซ่ เช่น บ้านวังไผ่ ก็มีแซ่เต็น แซ่จ้าว และแซ่ลี ส่วนบ้านน้ำเกาะก็มีแซ่เต็น แซ่จ้าว แซ่ฟ่าน และแซ่ลี ทำให้ชาวเข่าภายในชุมชนทั้งสองมีความสัมพันธ์กันโดยทางสายเลือด และชาวเข่าทั้งสองหมู่บ้านซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิม ยังมีการแต่งงานระหว่างหมู่บ้านเข่าด้วยกัน ทำให้เกิดเครือข่ายใกล้ชิดระหว่างหมู่บ้านทั้งสองขยายออกไป ชาวเข่าจะมีพิธีกรรมไหว้ผีบรรพบุรุษ โดยมีหมอสี่ใหญ่เป็นผู้ทำพิธี ก็จะมีญาติพี่น้องมาร่วมในการทำพิธี หรือพิธีเทศกาลปีใหม่ ซึ่งตรงกับวันตรุษจีน ชาวเข่าจะประกอบพิธี 3 วัน โดยวันแรกถือว่าเป็นวันสิ้นปีเก่า จะมีการทำความสะอาดบ้าน ซักผ้า และวันนี้จะเป็นวันสุดท้ายที่จะการเช่นไหว้ผีบรรพบุรุษ วันที่ 2 เป็นวันตรงกับตรุษจีนถือว่าเป็นวันปีใหม่ ชาวเข่าจะในสิ่งที่เป็นมงคล และนำสิ่งที่ดีเข้าบ้าน และวันที่ 3 เป็นวันที่จะไปทำความสะอาดบุคคลที่ชาวเข่านับถือ และในวันขึ้นปีใหม่ (วันที่ 3) ก็จะมีการเลี้ยงดูกัน ชาวเข่าก็จะมียานฉลองปีใหม่ของตนเอง ก็จะมีแขกต่างหมู่บ้านมาเยี่ยมเยียน และแสดงความยินดี ซึ่งบุคคลที่มาร่วมในพิธีดังกล่าวก็เป็นเครือข่ายใกล้ชิด เครือข่ายรอง และเครือข่ายขยาย ซึ่งเป็นเครือข่ายในด้านสังคมที่ชุมชนชาวเข่ามีต่อชุมชนอื่นทั้งในหมู่บ้านวังไผ่ และบ้านน้ำเกาะ ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวเข่ากับชุมชนชาวไทลื้อ ก็เป็นความสัมพันธ์ในลักษณะการติดต่อค้าขายซึ่งกันและกัน เช่น ชาวเข่าบ้านน้ำเกาะได้ไปซื้อที่ดินของชาวบ้านผาหลักที่อยู่ใกล้พื้นที่หมู่บ้านที่อพยพมาอยู่ใหม่ เพื่อใช้เป็นที่ทำกิน และที่อยู่อาศัย หรือการที่ชาวไทลื้อบ้านผาหลักไปซื้อเครื่องเงินจากชาวบ้านวังไผ่ เพื่อนำมาใช้เป็นต้น สำหรับในด้านการจัดการทรัพยากรป่าไม้ระหว่างชุมชนชาวเข่าบ้านวังไผ่ กับบ้านผาหลัก ก็มีการจัดการร่วมกัน ในบริเวณป่าเขตติดต่อ

ระหว่างหมู่บ้านทั้งสอง เพื่อดูแล ป้องกันไม่ให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าที่เป็นแหล่งต้นน้ำ ซึ่งชุมชนใช้
สำหรับการทำนา แต่เป็นเครือข่ายในการจัดการแบบหลวม

แต่ในปัจจุบันเนื่องจากสภาพพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอด มีสภาพเสื่อมโทรมลง และได้มี
หน่วยงานของรัฐ คือ หน่วยงานจัดการต้นน้ำห้วยยอด ซึ่งได้รับการช่วยเหลือจากโครงการพัฒนาลุ่มน้ำ
น่านตอนบนเข้ามาจัดการเกี่ยวกับการยกระดับคุณภาพชีวิต และการจัดการสิ่งแวดล้อมในพื้นที่
ลุ่มน้ำห้วยยอด เพื่อให้สภาพความเป็นอยู่ของชุมชนดีขึ้น และสภาพป่า บริเวณลุ่มน้ำห้วยยอด
ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำของแม่น้ำน่าน มีความอุดมสมบูรณ์เหมือนดังเดิม จึงได้จัดให้มีการฝึกอบรม
ผู้นำชุมชน และผู้นำชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอด ไปศึกษาดูงานเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรต่าง ๆ
ในพื้นที่ลุ่มน้ำ ตลอดจนการส่งเสริมอาชีพภาคเกษตร และนอกภาคเกษตร ในพื้นที่ที่มีความสำเร็จ
ในการดำเนินการดังกล่าว ทำให้ในปัจจุบันชุมชนต่าง ๆ ในลุ่มน้ำมีความตื่นตัวในเรื่องกระแส
การอนุรักษ์มากขึ้น จึงได้มีการประชุม และสัมมนาเพื่อหาแนวทาง และข้อตกลงเพื่อจัดตั้งองค์กร
เครือข่ายลุ่มน้ำห้วยยอด เมื่อเดือนตุลาคม 2541 ระหว่างชุมชนหมู่บ้านต่าง ๆ ภายในลุ่มน้ำ
ห้วยยอด และบริเวณใกล้เคียง ทำให้ในปัจจุบันหมู่บ้านชาวไทยลื้อบ้านยอด บ้านผาหลัก และหมู่
บ้านชาวเข่าบ้านวังไผ่ บ้านน้ำเกาะมีรูปแบบของเครือข่ายลุ่มน้ำในลักษณะเป็นเครือข่ายหลวม ๆ
ในการร่วมกันจัดการทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ลุ่มน้ำ อันเกิดจากความร่วมมือและการดำเนินการที่
เกิดจากการมีส่วนร่วมของชุมชนต่าง ๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำเอง โดยตัวแทนของแต่ละชุมชนได้มีการ
ตกลงกำหนดกฎเกณฑ์ กติการะหว่างชุมชนภายในลุ่มน้ำขึ้นมารวมทั้งได้ร่วมมือช่วยเหลือกัน
ในการจัดการดังกล่าว ทำให้ได้ข้อสรุปในระดับหนึ่ง โดยมีหน่วยงานต้นน้ำห้วยยอด สภาตำบลยอด
เป็นผู้ประสานงาน และหน่วยงานของรัฐจากอำเภอสองแคว ให้ความช่วยเหลือในด้านอื่น ๆ ทำให้
คาดว่าในอนาคตองค์กรเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยยอด จะมีความมั่นคงเข้มแข็ง และเป็นแกนนำสำคัญใน
การจัดการดูแล ป้องกัน และรักษาทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ ในพื้นที่ลุ่มน้ำให้เกิดความยั่งยืนต่อไป
ในอนาคต

การกำหนดกฎเกณฑ์ร่วมกันในการจัดการทรัพยากรป่าไม้

- การกำหนดบทบาทแต่ละชุมชน ซึ่งในอดีตแต่ละชุมชนได้มีการกำหนดบทบาท
บาทของตนเองในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในลักษณะผ่านทางจารีต ประเพณี และความเชื่อ โดย
ใช้ผีเป็นตัวเชื่อมโยงในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งบุคคลภายในแต่ละชุมชนทั้ง 4 หมู่บ้าน
สามารถใช้ทรัพยากรป่าไม้ ดิน และน้ำ ได้อย่างอิสระ และเสรี แต่ต้องอยู่ภายใต้จารีต ประเพณี
ความเชื่อของชุมชน เช่น การนำไปสร้างบ้านเรือนก็ให้ใช้เฉพาะที่จำเป็นเท่านั้น หรือการเก็บหา
ของป่า ก็เพื่อเอาไปใช้มากกว่าการขาย หรือการเก็บพื้ก็เก็บเฉพาะไม้เล็ก ไม้น้อยหรือไม้ที่ล้มเท่า
นั้น เป็นต้น ต่อมาเมื่อมีการให้สัมปทานของรัฐ เพื่อให้บริษัทเอกชนเข้าไปทำไม้ และมีการตัด

ถนนเข้ามา ทำให้ชุมชนต่าง ๆ มีการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือย มีการลักลอบตัดไม้แล้วแปรรูปนำไปขาย เก็บหาของป่าต่าง ๆ ไปจำหน่าย เนื่องจากเห็นว่าทรัพยากรต่าง ๆ เป็นของรัฐที่ทุกคนสามารถเข้าไปใช้ได้อย่างเสรี ทำให้ทรัพยากรป่าไม้เริ่มเสื่อมโทรมลงในบางส่วนของพื้นที่ลุ่มน้ำและของป่าบางชนิด เช่น ศิวะ หวาย เริ่มสูญพันธุ์ ทำให้ชุมชนต่าง ๆ เริ่มเกิดความรักความหวงแหนในทรัพยากรของตนเอง จึงได้มีการกำหนดขอบเขตหมู่บ้านของชุมชนต่าง ๆ ขึ้นเพื่อรักษา และดูแล ป้องกัน ทรัพยากรป่าไม้ภายในหมู่บ้านของตนเอง ให้มีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น โดยอาศัยความร่วมมือ และการมีส่วนร่วมของบุคคลภายในชุมชนเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือและสนับสนุน ตลอดจนการตั้งกฎเกณฑ์ และกติกาต่าง ๆ ขึ้นมาใช้ควบคุม และดูแลทรัพยากรภายในชุมชนของตนเอง เพื่อให้เกิดความสงบสุขของสังคมโดยรวมโดยมีผู้นำหมู่บ้านทั้งเป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่ และไม่เป็นทางการ เช่น กลุ่มผู้อาวุโส แก่เหมือง กลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มแม่บ้าน เป็นผู้ดูแล และควบคุมในการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ เช่น ชุมชนบ้านยอดมีการกำหนดในการห้ามตัดไม้ในบริเวณแหล่งต้นน้ำลำธารของหมู่บ้านปรับ 5,000 – 10,000 บาท หรือการใช้ไฟช็อต เมื่อหรือระเบิดปลา ปรับ 1,500 บาท เป็นต้น ชุมชนบ้านผาหลัก และบ้านวังไผ่ ก็มีการตั้งกฎระเบียบไว้ว่า ห้ามชาวบ้านภายในชุมชนทำการแปรรูปไม้ (ทำไม้เถื่อน) แล้วนำไปขายให้บุคคลอื่น หรือบุคคลภายนอกหมู่บ้าน หากฝ่าฝืนจะมีการปรับและริบของกลางเป็นของหมู่บ้าน หรือการห้ามจับปลาในลำห้วยน้ำเกาะของชาวเข้าน้ำเกาะ บริเวณเหนือหน่วยย่อยของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าคอยผาช้าง เป็นต้น และนอกจากนี้ยังมีการกำหนดบทบาทของชุมชน ในการเตรียมพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อทำไร่จะต้องมีการทำแนวกันไฟเสียก่อน เพื่อป้องกันไม่ให้ไฟลุกลามเข้าไปในพื้นที่ และสวน

จากการตั้งกฎเกณฑ์ หรือการกำหนดบทบาทของแต่ละชุมชนทั้ง 4 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านยอด บ้านผาหลัก บ้านน้ำเกาะ และบ้านวังไผ่ ทำให้ปัจจุบันสภาพของทรัพยากรป่าไม้บริเวณ และลุ่มน้ำห้วยยอดมีสภาพที่ดีขึ้น เนื่องจากชุมชนต่าง ๆ ให้ความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของแต่ละชุมชน

- การกำหนดบทบาทขององค์กรเอกชน ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอด ไม่มีองค์กรเอกชน (NGOs) ได้เข้ามาช่วยในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ แต่อย่างใด มีแต่มูลนิธิศุภนิมิต ซึ่งเป็นองค์กรเอกชน ได้เข้ามาช่วยชุมชนบ้านยอดในด้านการศึกษา เท่านั้น

- การกำหนดบทบาทของหน่วยงานภาครัฐ ในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอดมีหน่วยงานภาครัฐที่เข้ามาช่วยเหลือ และจัดการทรัพยากรป่าไม้หลายหน่วยงาน เช่น เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าคอยผาช้าง ป่าไม้อำเภอสองแคว สภาค่าบลดอด หน่วยป้องกันรักษาป่า และหน่วยจัดการต้นน้ำห้วยยอดในอัตรากำลังของหน่วยงานของรัฐ โดยเฉพาะป่าไม้อำเภอสองแคว หน่วยป้องกัน

รักษาป่าเป็นหน่วยงานหลักที่มีหน้าที่ในการป้องกันปราบปรามการบุกรุกทำลายป่าในรูปแบบต่าง ๆ แต่เนื่องจากอัตรากำลังเจ้าหน้าที่ และอุปกรณ์ต่าง ๆ ไม่เพียงพอ รวมทั้งป่าไม้อำเภอหน่วยป้องกันรักษาป่ามีขอบเขตควบคุมดูแลกว้างขวาง ทำให้ไม่สามารถควบคุม ป้องกันอย่างทั่วถึง เป็นสาเหตุทำให้ป่าไม้ถูกทำลาย มีการลักลอบตัดไม้ ทำไม้เถื่อน และแผ้วถางป่าเพื่อทำการเพาะปลูก ทำให้พื้นที่เกิดความเสื่อมโทรม และเกิดความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับเจ้าหน้าที่รัฐในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ทำให้การจัดการทรัพยากรป่าไม้ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ต่อมาในปี พ.ศ. 2536 ได้มีการจัดตั้งหน่วยจัดการต้นน้ำห้วยยอดในพื้นที่ลุ่มน้ำ ทำให้หน่วยงานอื่นลดบทบาทของตนเองลง ในปัจจุบันหน่วยจัดการต้นน้ำห้วยยอด และสภาตำบลยอดจะมีบทบาทที่สำคัญมากในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ลุ่มน้ำ โดยทางสภาตำบลเป็นผู้สนับสนุน และส่งเสริม ตลอดจนให้คำแนะนำต่าง ๆ และหน่วยจัดการต้นน้ำห้วยยอด เป็นผู้ปฏิบัติงาน เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำ ประกอบด้วยพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยยอด เป็นพื้นที่เป้าหมายของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำน่านตอนบน โดยมีดำเนินงานผ่านหน่วยจัดการต้นน้ำห้วยยอด มีวัตถุประสงค์เพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตของชุมชนฟื้นฟูสภาพป่าบริเวณต้นน้ำ ฝึกอบรมให้ความรู้แก่ชุมชนในด้านต่าง ๆ ตลอดจนการส่งเสริมอาชีพทั้งนอก และในภาคเกษตรให้แก่ชุมชนเป้าหมาย หน่วยจัดการต้นน้ำห้วยยอด ได้ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2536 เพื่อฟื้นฟูระบบนิเวศของป่าในบริเวณลุ่มน้ำห้วยยอด สร้างจิตสำนึกให้แก่ชุมชนในการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ในพื้นที่ต้นน้ำ จากการพูดคุยกับหัวหน้าหน่วยจัดการต้นน้ำห้วยยอดทราบว่า ในระยะแรกที่มาตั้งหน่วยนั้นมีปัญหาเกี่ยวกับชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ เนื่องจากชุมชนต่าง ๆ คิดว่ารัฐโดยกรมป่าไม้จะยึด พื้นที่ทำกินของชาวบ้าน และทำให้ชาวบ้านไม่สามารถจะเก็บหาอาหารและของป่า สำหรับบริโภค และใช้สอยในครัวเรือนทางหัวหน้าหน่วยฯ ได้เข้าไปร่วมประชุมชี้แจงให้สภาตำบลยอด และชาวบ้าน โดยเฉพาะหมู่บ้านวังไผ่ ให้เข้าใจถึงวัตถุประสงค์ ในการดำเนินงาน ปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ ในปัจจุบันก็ได้คลี่คลายไป และทางหน่วยฯ ได้ช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ แก่หมู่บ้านในบริเวณนี้ เช่น การสร้างศาลาเวทที่ชาวบ้าน การแจกกล้าไม้ผล การอบรมให้ความรู้ การนำไปชาวบ้านไปศึกษาดูงานเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในหมู่บ้านที่ประสบความสำเร็จ เพื่อให้ชาวบ้านนำมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในลุ่มน้ำ ซึ่งก็ประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง นอกจากนี้ชาวบ้านที่ว่างจากการประกอบอาชีพด้านการทำการเกษตรก็ได้เข้ามาเป็นคณงานในหน่วยฯ อันเป็นการเสริมสร้างรายได้แก่ชุมชน และบทบาทของหน่วยจัดการต้นน้ำห้วยยอดเป็นไปในลักษณะการให้ความรู้ คำแนะนำ เป็นพี่เลี้ยง และสนับสนุนอุปกรณ์จำเป็นบางอย่างแก่ชุมชนในหมู่บ้านวังไผ่ บ้านผาหลัก บ้านยอด บ้านน้ำเกาะ บ้านผาลิงห์ และบ้านปางล้าน แต่ชุมชนต่าง ๆ เหล่านี้จะเป็นผู้คิด จัดการและแก้ไขปัญหาตนเองโดยตัวของชาวบ้านภายในชุมชน ตั้งแต่การวางแผน

การปฏิบัติ การติดตาม และการประเมินผลในการ จัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ภายในชุมชน และขยายออกไปส่วนชุมชนอื่น ๆ ทำให้ปัจจุบันหน่วยจัดการต้นน้ำจึงไม่ค่อยมีปัญหาขัดแย้งกับ ชุมชนต่าง ๆ ในเรื่องการแย่งชิงทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำ ทั้งชาวบ้านยังหันมาช่วยเหลือ และ สนับสนุนในการฟื้นฟู ดูแลและจัดการทรัพยากรต่าง ๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำอีกด้วย

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Chiang Mai University